

ISSN: 2181-4147

Scientific Journal

Scholar

Volume 1, Issue 1

2023/1
January

TOGETHER WE REACH THE GOAL

ISSN 2181-4147
VOLUME 1, ISSUE 1
JANUARY 2023

<https://researchedu.org/index.php/openscholar/issue/view/43>

“SCHOLAR” SCIENTIFIC JOURNAL
VOLUME 1, ISSUE 1, JANUARY, 2023

EDITORIAL BOARD

G. Kholmurodova

Professor, Doctor of Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University

A. Madaliev

Professor, Doctor of Economics, Tashkent State Agrarian University

G. Sotiboldieva

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

U. Rashidova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Philological Sciences, Samarkand State University

D. Darmonov

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

X. Abduxakimova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

U. Ruzmetov

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Chemical Sciences, National University of Uzbekistan

M. Yusupova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

M. Kambarov

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Pedagogical Sciences, Namangan State University

S. Sadaddinova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Physics and Mathematics Sciences, Tashkent University of Information Technologies

M. Fayzullaev

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) Geographical Sciences, Karshi State University

Z. Muminova

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Samarkand Institute of Veterinary Medicine

B. Kuldashov

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Samarkand Institute of Veterinary Medicine

Kh. Askarov

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Fergana Polytechnic Institute

S. Nazarova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Bukhara State University

O. Rahmonov

Doctor of Philosophy (Phd) in Technical Sciences, Fergana Polytechnic Institute

G. Tangirova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University

Z. Koryogdiev

Doctor of Philosophy (Phd) in Historical Sciences, Bukhara State University

S. Ubaydullaev

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology

R. Yuldasheva

Associate Professor, Doctor of Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University

M. Yuldashova

Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Namangan State University

SO‘Z QUDRATI YOHUD ERKIN VOHIDOVNING BADIY MAHORATI

Mo‘minov Abbosbek Soyibjon o‘g‘li
O‘zbekiston Milliy universiteti talabasi
mominovabbosbek998@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada O‘zbekiston Qahramoni, O‘zbekiston xalq shoiri Erkin Vohidovning badiiy mahorati, shoir ijodidagi nekbin tuyg‘ular, mumtoz adabiyot an‘analari, shoir ijodining xalq dilidan chuqur o‘rin egallashidagi asosiy sabablar xususida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: “Yoshlik devoni”, tazod, she‘riyat, xalqonalik

ANNOTATION

The article discusses the artistic skills of the Hero of Uzbekistan, People’s Poet of Uzbekistan Erkin Vahidov, optimistic feelings in the poet’s work, traditions of classical literature, the main reasons why the poet’s work occupies a deep place in the nationallanguage.

Key words: "Department of Youth", tazad, poetry, folklore

So‘z ham tirik mavjudot. Uning chaqaloqlik, bolalik, o‘smirlik hamda balog‘at chog‘lari bo‘ladi. So‘zda mansub xalqning ruhi, fe‘l-atvori aks etadi. O‘z so‘zingni qo‘yib, o‘zganing zabaniga suyanish — o‘z jigaringni uyingdan haydab, begonani etaklab yurishdek gap

E. Vohidov

Har qanday yozuvchining badiiy adabiyotdagi o‘rni uning yaratgan umrboqiy asarlari salmog‘i bilan belgilanadi. U o‘z asarlarida tarix va zamoni, oddiy xalq hayotini qay darajada haqqoniy, yorqin, yuksak mahorat bilan tasvirlay olsa, mana shu uning mehnati, iqtidoridan dalolat beradi. Yozuvchining o‘z asarida yaratgan obrazida, shoirning esa lirik qahramonida xalq, davr qahramoni, haqiqiy hayotdagi odamlar timsoli yaqqol aks etadi. Ana shu obrazlar naqadar asl, millat ruhiyatiga yaqin, ibratli bo‘lsa, kitobxon uchun uning ahamiyati, qadri shu qadar ulkan bo‘ladi, bir umr sevimli asari, obraziga aylanadi.

Nasrning imkoniyatlari cheksiz. Yozuvchi o‘z dilidan o‘tkazgan his-tuyg‘ulari, kechinmalari, dard-u alam yohud quvonchlari- barcha-barchasini nasriy asar qatiga singdira oladi. Buning uchun qancha kerak bo‘lsa shuncha so‘z imkoniyatidan foydalanadi. She‘riyatda esa bu biroz mushkulroq. Chunki yozuvchi butun bir roman

orqali tasvir etgan ruhiy holat, hissiyotlarni bitta she'rga sig'dirish amrimahol. Faqatgina haqiqiy iste'dod sohibi bo'lgan shoirgina bu chegaralarni to's-to's qilib yubora oladi. Erkin Vohidov ana shunday iste'dod egasi bo'lgan chinakam shoir edi.

Har qanday ijodkor bir vaqtning o'zida turli janrlarda qalam tebratishi mumkin. Masalan, G'afur G'ulom, Cho'lpon, Fitrat, Hamid Olimjon, Oybek bir vaqtning o'zida ham nosir, ham shoir edi. Bunday ijodkorkorlar qatorini uzoq davom ettirish mumkin. Ammo har birining bu janrlar ichida asosiy bir janri bo'ladi. Erkin Vohidov ham she'riyat bilan bir qatorda publitsistika, dramaturgiyada samarali mehnat qildi. Lekin, eng avvalo, shoir sifatida nom qozondi, qadr topdi, ustoz shoir bo'lib, adabiyotimizda abadiy iz qoldirdi.

Shoirning o'zi she'riyat haqida shunday fikr bildirgan edi: "Inson yuragi ham bir olam. Uning ham bahor va kuzlari, tong va tunlari, orom va zilzilalari bor. She'riyat yurak sadosi bo'lganidan ana shu murakkab tuyg'ular olamini ifoda qiladi. Shuning uchun ham bir she'rni o'qib quvonsak, ko'ksimiz surur va iftixor tuyg'ulariga to'lsa, ikkinchi bir she'rni o'qib xayolga tushamiz, inson dardlariga oshno bo'lamiz. Shoirlik o'sha tuyg'ularning tabiiyligi va haqiqiyiligiga she'rxonni ishontira olishdir".¹

Darhaqiqat, shoir ta'kidlaganidek, she'riyatning qudrati shu qadarki, kitobxonni bir vaqtning o'zida ham yig'latib, ham kuldira oladi. So'zning ilohiyligi, qudrati ham ana shunda. Ammo so'zlash va so'z aytishning o'rtasida uzoq masofa bor. So'zlash deyarli barcha uchun nasib etgan bo'lsa ham, ammo so'z aytish har kimga ham ato etilavermaydi. Erkin Vohidov she'riyatining o'zbek kitobxonni dilidan chuqur o'rin topganligining o'z sabablari bor. Bu ham bo'lsa shoir so'z qudratini, martabasini his etgan holda, uning yelkasiga faqat ezgulik sari xizmat etish vazifasini yuklaganligida, so'z kuchini bir guruh insonlar manfaati yo'lida emas, bashariyat foydasi yo'lida sarf etganida.

Shoir ijodining o'zbek adabiyoti rivojiga ta'siri salmoqli. Bir paytlar to'satdan qo'limga tushib qolgan "Yoshlik devoni"ni mutolaa qilganim holda, mumtoz an'analarimiz qanotida parvoz etayotgan yangi o'zbek g'azaliyotiga maftun bo'lib qolganim hamon yodimda. Devondagi ishq va oshiqlik, g'am va shodumonlik, yor va may, xullas, hayot ne'matlarini tarannum etuvchi, mazmunan ham shaklan go'zal va yangicha ruhdagi g'azallar har bir adabiyot ixlosmandinining xayolini bandi etib qo'yishi shubhasiz:

*Zahmati ishq dard erursa,
Zahmati she'rdur davo,
Chunki og'uning shifosi,
Deydilar og'u bilan.*

¹ Erkin Vohidov. Shoir-u she'r-u shuur.-Toshkent, Yosh gvardiya,1987.

Uning g‘azallaridagi teran mazmun, quyma ma’no, ravon shakl o‘quvchini ham, tinglovchini ham beixtiyor sehrlab qo‘yadi. She’rlaridagi o‘ziga xos rangin til, jilokor tashbehlar zanjiri tug‘ma iste’dod sohibining yetuk mahoratidan darak berib turadi. Erkin Vohidovning yana bir yutug‘i, she’rlarida so‘zlarning turfa ma’nolaridan, shakldoshlaridan, sinonimlari, antonomik xususiyatlaridan juda ustalik bilan foydalanganligidadir. Yuqoridagi to‘rtlikda ham “dard”, “davo”, “og‘u”, “shifo” kabi so‘zlardan ajoyib shaklda foydalanib, go‘zal ifoda yarata olgan.

Ko‘plab mashhur so‘z sohiblarining ilk ijodlariga nazar tashlaydigan bo‘lsak, tasviriy ifodalarda qandaydir “cheklanganlik”, tabiat va hayot omuxtaligida qandaydir mavhumlik, hayotni bola nigohi bilan, ko‘proq rangin va quvonch-u shodliklarga cho‘mgan holda tasvirlash holatlari sezilib turadi. Ozod Sharafiddinov ta’biri bilan aytganda, bu “bolalik kasali” ko‘plab ijodkorlarni chetlab o‘tmagan. Lekin Erkin Vohidovning dastlabki ijod namunalaridayoq hayot ma’nosi-yu she’riyat mazmun-mohiyatini ancha keng anglash, adabiyotga yangicha qarash, har bir hodisa mohiyatini chuqurroq mulohaza qilishga intilishni ko‘rish qiyin emas. Go‘yoki adabiyotga yosh bir shoir emas, katta hayot va ijod tajribasiga ega, yolg‘iz boshiga ulkan yuk ko‘targan bir ijodkor kelib qolganday edi:

*Yo‘q, halovat istamayman,
Orom bilmas yosh jonim.
To‘lqin urgan ummoncha bor
Yurakdagi tug‘yonim.*

*Har mushkulga bardosh berar,
Chidar mening tosh boshim.
Ammo sokin, tinch yashashga
Sira yo‘qdir bardoshim.*

O‘tgan asrning o‘rtalaridagi adabiy jarayonda ro‘y bergan ulkan o‘zgarishlar, yangilanishlar davrida adabiyotimizni, uning eng muhim badiiy vositalarini, milliy ruhini saqlab qolish, himoya etishning birdan-bir yo‘li mumtoz adabiyotimizda ming yillardan beri qo‘llanib kelayotgan aruzni davom ettirish edi. Bu vazifani, ayniqsa, Erkin Vohidov juda yaxshi his qildi va unga yangi hayot berdi. Bu albatta shoirning adabiyotimiz oldidagi ulkan xizmatlaridan biridir.

Erkin Vohidov o‘z she’rlarida turli uslub va usullar, maqol va majozlar, xalq orasida mashhur obrazlardan ustalik bilan foydalangan. She’rlarida “kosa tagida nim kosa” gaplar, qochirim va ishoralar ko‘plab uchraydi.

Erkin Vohidov ijodida hozirgi jahon she'riyatida munosib o'rinni egallay oladigan asarlar ko'plab topiladi. Afsuski, ularni o'rganish, she'rlarning poetik jozibasi, gumanistik mohiyatini xalqaro miqyosda manaman deb baholanayotgan she'riyat namunalari bilan qiyosan tahlil etish tajribasi va tamoyili bizda hanuzgacha oqsamoqda.

ham Erkin Vohidov g'azallarida Navoiy an'analari bilan bog'liq umumiy tasvirlar, uyg'un o'xshatishlarni anchagina uchratish mumkin. Bu mushtaraklik ikki badiiy did sohibining tafakkur uyg'unligidan, so'z latofatini namoyon eta olish qobiliyati bilan bog'liqligini alohida ta'kidlab o'tish joiz. Erkin Vohidov g'azallarida talmeh san'ati vositasida bir necha marta "Xamsa" qahramonlariga ishora qilib o'tadi. Yoki Navoiy g'azallarida uchraydigan tasavvufiy istilohlarni ham tasvirga ajoyib tarzda tatbiq etadi:

*Topindim yor-sanamga men
Muhabbat sajdagohida.
Biling, dinsizlar osiymas,
Muhabbatsizlar osiydir.*

Alisher Navoiy she'riyatining ta'siri sezilib turgan go'zal tashbehlarni o'qib, Erkin Vohidovning naqadar noyob iste'dod sohibi bo'lganligiga yana bir bor ishonch hosil qilamiz. «Yoshlik» devonini o'qir ekansiz, shoir qalbidan sizib chiqayotgan ma'sum tuyg'ular go'yo sirli, sehrli so'zlarga aylanadi. Shoir ukparday mayin bu so'zlarni to'zg'itib o'ynaydi-yu, ulardan go'zal, o'ynoqi ohanglar yaratadi, so'ngra esa ular asta o'rni-o'rniga tushadi, xuddi dastgohdan chiqayotganday, quyma, betakror satrlar paydo bo'layotganday taassurot qoldiradi kishida", – degan edi O'zbekiston Qahramoni Abdulla Oripov. Chindan ham g'azallar an'anaviy aruzda yozilgan lekin ularni o'qishda, tushunishda muhimi his qilishda aslo qiynalmaysiz.

Xulosa o'rnida aytish joizki, Erkin Vohidov yuqorida keltirilgani kabi serqirra ijodkor, ko'p yillar davomida yosh ijodkorlar uchun she'rlari va dramalari va, umuman, qoldirgan adabiy-badiiy asarlarlari ijod maktabi sifatida qadrlanishiga ishonamiz

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Vohidov E. *Shoiru, she'ru, Shuur.* – T.: Yosh gvardiya, 1987.
2. Erkin Vohidov. *Yoshlik devoni.* – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot nashriyoti, 1969.
3. Inog'omov R. *Shoirlik qismati,* – T.: Universitet, 1999
4. Erkin Vohidov. *Tanlangan asarlar.* – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2018.

ЭФТАЛИЙЛАР ДАВЛАТИ БОШҚАРУВ ТАРТИБОТИДА МАЪМУРИЙ МАРКАЗЛАРНИНГ РОЛИ

Камолов Жаҳонгир Мамасидиқович
ТДПУ, Тарих фани ўқитувчиси

Рахматова Малика Шерзодовна
ТДПУ, Тарих факультети 3 босқич талабаси
jahongir.kamolov.88@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Эфталийлар давлати маъмурий марказлари, хусусан давлат пойтахти ва диний марказлар бўлган шаҳарларни тавсифи берилган бўлиб, улар ҳақида манбалардаги (хитой, византия, араб ва форс) маълумотлар таҳлил қилинган.

***Калит сўзлар:** пойтахт, маъмурий марказ, диний марказ, қалъа, қўрғон, маросим, кўчманчилик, йилномалар, хокимият, бошқарув, инфраструктура, салоҳият, ҳукмдор қароргоҳи.*

РОЛЬ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ЦЕНТРОВ В УПРАВЛЕНИИ ЭФТАЛИТСКИМ ГОСУДАРСТВОМ

АННОТАЦИЯ

В статье описаны города, бывшие административными центрами эфталитского государства, столицей частного государства, а также религиозными центрами, и проанализированы сведения о них из источников (китайских, византийских, арабских и персидский).

***Ключевые слова:** столица, административный центр, религиозный центр, замок, крепость, обряд, поселение, летопись, администрация, управление, инфраструктура, здание, резиденция правителя.*

THE ROLE OF ADMINISTRATIVE CENTERS IN THE ADMINISTRATION OF THE HEPHTHALITE STATE

ABSTRACT

The article describes the cities that were the administrative centers of the Hephthalite state, the capital of a private state, as well as religious centers, and analyzes information about them from sources (Chinese, Byzantine, Arabic and Persian).

Keywords: *capital, administrative center, religious center, castle, fortress, rite, settlement, chronicle, administration, management, infrastructure, building, ruler's residence.*

Кириш. Эфталийлар давлатининг бошқарув марказлари, яъни пойтахт ва қароргоҳлари масаласида ҳам тадқиқотчилар бир-биридан факрли қарашларни ўртага ташлаганлар. Кўпчилик тадқиқотчилар хитой йилномаларидаги маълумотларга таяниб, Бадиян (Қундуз) шаҳрини уларнинг пойтахти десалар, бошқа бир тадқиқотчилар эса Бухоро воҳасидаги Пойкент, Варахша шаҳарларини, айримлар эса Нахшаб, Чағониён ёки Балхни ушбу салтанатнинг бош маркази ёки қароргоҳи сифатида қарайдилар.

Ушбу маълумотни тўлиқроқ таҳлил қилишдан олдин Эфталийлар пойтахти масаласида ўз қарашларини билдирган айрим тадқиқотчиларнинг фикрларига тўхталсак. Ёзма манбалардаги маълумотларнинг турличалигидан келиб чиқиб тадқиқотчилар Эфталийлар давлатининг бошқарув марказлари тўғрисида бир-биридан фарқли қарашларни айтиб ўтишади. Масалан, Р. Шамсуддинов «Эфталийлар давлатининг сиёсий маркази – пойтахти қаерда бўлганлиги тўғрисида қатъий аниқ маълумот йўқ. Тахминий фикрларга кўра, бундай марказ Пойканд ёки Балх бўлган дейилади».[1] В.В.Бартолд бу тўғрида шундай ёзади: «Эфталийлар даврида давлатимизнинг пойтахти қаерда бўлгани ҳақида ҳам аниқ маълумотлар йўқ. Баъзилар Бойкентни (Пойкент) кўрсатса, бошқалари Бадахшонда деб биладилар».[2] Бартолдни ушбу фикрларига таяниб А.Зиё Эфталийларнинг маркази дастлаб Бақтрияда, сўнгра Сосонийлар хавфи узил-кесил йўққа чиққач ҳамда салатанат чегаралари Шарқий Туркистон ҳисобига ҳам кенгайгач, пойтахт Пойкентга кўчирилган бўлиши мумкинлигини илгари суради.[3]

Пойкентнинг Эфталийлар пойтахти бўлганлиги ҳақида тўғридан-тўғри маълумот учрамайди. XX аср ярмига келиб археологик топилмалар асосида бир қатор изланувчилар бу фикрни айта бошлашди. Бадахшоннинг Эфталийлар бошқарув маркази бўлган, деб қаровчилар эса ушбу географик ҳудуднинг муайян бир шаҳар эмас, тоғлик ўлка учун ишлатилганига эътибор беришлари керак бўлади. Яъни Бадахшондек бир ўлканинг айнан қаери ёки қайси шаҳри Эфталийларнинг бошқарув маркази бўлганини аниқлаш керак бўлади.

Шунингдек, А. Зиёнинг Сосонийлар хавфи йўқолгач ва Шарқий Туркистон ҳисобига салатанат ҳудудлари кенгайгач, Эфталийлар ўз пойтахтини Пойкентга кўчирган бўлишлари ҳақидаги қарашлари ҳам изоҳ талаб қилади. Чунки, айнан бундай фикрларга асос берадиган далиллар ҳам деярли йўқ ҳисоби. Қолаверса, Шарқий Туркистон қўлга киритилгач, бошқарув марказининг ушбу ўлкага яқинроқ ҳудудга эмас, аксинча анча узоқроқ бўлган Бухоро кўчирилиши ҳам мантиқан ўзини унчалик оқламайди.

Эфталийлар давлатининг бошқарув марказлари масаласида яна А. Зиё томонидан билдирилган қуйидаги фикрлар диққатни ўзига тортади. Унинг фикрича, манбаларда Эфталийлар «шаҳарлик сулола», ё бўлмаса «улар кўчманчи, ёзда салқин, қишда илиқ ерларда» туришларига оид қарама-қарши маълумотлардан келиб чиқилса, улар дастлабки йилларда бутун минтақа (Ўрта Осиё – *диссер.*) узра қатъий сиёсат ўрнатгунга қадар ҳам анъанавий яшаш тарзи, ҳам шароит тақозасига кўра марказдан четда турган ҳолда бошқарув ишларини олиб боришган. Бориб-бориб эса улар марказий ва катта шаҳарларда ҳам ўз қароргоҳларига эга бўла бошлаганлар.[4]

Ушбу фикрларга қўшилган ҳолда, яна шуни қўшимча қилиш мумкинки, Марказий Осиёнинг кўчманчи асосли сулолалари ўз пойтахтини танлашда бир неча омилларга эътибор берганлар:

1)Ўтроқ ҳудудлардаги мавжуд инфраструктурани бузмасликка ҳаракат қилиш. Яъни ўша даврларда минтақа шаҳарлари кўпсонли қўшинни ва қўшимча янги аҳоли гуруҳини боқа олиш салоҳиятига эга бўлмаган. Шунинг учун кўчманчи ҳукмдорлар ўз қўшини ва бошқарувчи тоифа ва улар мансуб бўлган уруғларни нисбатан кам ўзлаштирилган, яйловларга эга ҳудудларда – кўпинча тоғ ёнбағирларида жойлаштиришга уринганлар. Шу тариқа янги қароргоҳ шаҳарлар пайдо бўлган;

2)Кўчманчи сулолалар кўп ҳолларда ўзидан олдин ўтган йирик сулолаларнинг изидан бориб, улар томонидан амалга оширилган ишларни қайта такрорлашга ҳаракат қилганлар. Яъни Кушонларнинг изидан Хионийлар борганидек, Эфталийлар ҳам Хионийларнинг изидан бориб, улар танлаган бошқарув марказларини ўз ҳокимият марказига айлантиришган бўлишлари мумкин.

Эфталитларнинг бошланғичдаги номи *Wār* бўлган деб қараган Й. Маркварт Тўхористоннинг илк ўрта асрлардаги бошқарув марказларидан бири *Wārwaliz* ёки хитой йилномаларидаги *Pat-ti-yen* (бугунги Қундуз) шаҳри номида ушбу атамани кўришга уринади.[5]

Шу ўринда айтиб ўтиш керак, айрим тадқиқотчилар хитой йилномаларида эфталийларнинг пойтахти сифатида келтирилган Пат-ти-ян (яъни *Pat-ti-yen* –

диссерт.) номини қадимги Патикант, яъни Пойкенд билан тенглаштирадилар ва ушбу шаҳар қолдиқлари шунга ишора қилишига эътибор қаратадилар.[6] Бироқ бу фикрга бир қатор омиллар туфайли қўшилиб бўлмади. Биринчидан, юқорида келтириб ўтилганидек, хитой йилномаларида Эфталийларнинг пойтахтини Амударёдан 100 км жанубда Вахш дарёсига яқин жойдаги **Бадиян шаҳри** мазмунида маълумот учраб, йилномаларда қайд этилган ушбу таснифлар Пойкентга эмас, Ухюй, яъни Амударёнинг жанубидаги Қундуз шаҳрига тўғри келади. Бу шаҳар хитой йилномаларида Бадиян, Хо, Хуа (Авар), мусулмон манбаларида Валвалиж кўринишларида учраб, ўрта асрларга келгачгина бу ер Қундуз деб номлана бошлаган.

Пойкентни Эфталийлар пойтахти бўлган, деб қаровчи тадқиқотчилардан яна бири А. Муҳаммаджонов бирор ёзма манбага таянмасдан «айрим маълумотларга қараганда, Пойкент Эфталийлар пойтахти бўлган» деб ёзади.[7]

Шунингдек, Бухоро шаҳри яқинидаги Варахшани Эфталий хукмдорлари қароргоҳларидан бири сифатида қарайдиган тадқиқотчилар ҳам учрайди. Уларга кўра, Варахша ёдгорлиги V асрга тегишли сарой топилганлиги бундай деб қарашга имкон беради.[8]

Айтиб ўтиш керак, бирор ёзма манба маълумотига эга бўлмасдан бу борада аниқ бир тўхтамга келиш қийин.

Эфталийларнинг бошқарув марказини Бухоро воҳасидан излаш, гарчи ёзма манбалар бу борада тўғридан-тўғри маълумот бермаса-да, бир тадқиқотчининг ишидан иккинчисининг ишига текшириб кўрилмасдан кўчиб ўтиб келаяпти. Бир қатор тадқиқотчилар Наршахийнинг «Тарихи Бухоро» асаридаги айрим маълумотларга таяниб, Турк хоқонлиги ҳокимиятининг дастлабки йилларида Бухорода келиб чиқиши Эфталийлардан бўлган Абруй исмли хукмдор бўлган деб ҳисоблашади. Бунга кўра, 580-йилларда Абруй исмли хукмдор зулмидан шикоят қилган бухоролик зодагонлар хоҳишига кўра, Қорачурин (Тарду?) хоқон ўз ўғли Шер-и Кишвар (Эл-Арслон)ни Бухорога юборган, шахзода эса Абруйни ўлдириб, бу ерда ўз сулоласини барпо этган эди. Шунингдек, айрим тадқиқотчиларга кўра, 580–600 йиллар оралиғида хоқонлик ва Сосонийлар орасидаги зиддиятлар пайтида кўплаб хоқонлик вакиллари (Шава, Пармуда ва б.) Бухорода фаолият юритишган бўлиб, улар аслида Эфталийлар сулоласи вакиллари бўлган. Бунга Шава, Пармуда исмларининг эфталийча сўз эканлиги ҳам гувоҳлик беради. Бироқ бу фикрлар бирмунча жўн бўлиб, лингвистик томондан исботланмаган.

Ҳақиқатдан ҳам Наршахий турк хукмдори Қорачурин хоқоннинг ўз ўғли Шер-и Кишварни Бухородаги нотинчлик (Абруй кўзғолони)ни бостириш учун юборганини қайд этиб ўтади.[9] Бироқ ушбу муаррих бирор аниқ санани

келтириб ўтмаган. Ғ. Бобоёровга кўра, бу воқеа айнан шу йилларда юз бергани ёки аксинча ҳали тўлақонли ечилмаган масала бўлиб, синчиклаб кўриб чиқишни талаб қилади.[10]

Б. Эшовнинг ёзишича, Эфталийларнинг пойтахти Балх шаҳри бўлиб, VI келганда улар анчагина катта ҳудудларни эгаллаган эдилар. Кўпчилик манбалар Эфталийлар даставвал кўчманчи халқлар бўлиб, кейинчалик ўтроқлашгани ҳақида маълумот беради.[11] Шу ўринда айтиб ўтиш керак, Балх шаҳри илк ўрта асрларда сиёсий-маъмурий марказ эмас, кўпроқ будда роҳиблари яшайдиган, юзга яқин ибодатхоналарга эга маънавий-диний марказ сифатида билинган. Шу туфайли Турк хоқонлигининг Тўхористондаги ноиблари – Тўхористон Ябғулари (тахм. 620-750 йй.) Балх шаҳрини эмас, ундан бирмунча шарқда жойлашган *Хо* (Қундуз) шаҳрини танлаганлар. Бундай ҳолат Эфталийлар даври учун ҳам хосдек кўринади.

Шу ўринда айтиб ўтиш керак, Ғ. Бобоёров Эфталийларнинг бошқарув марказлари *Хо* (Қундуз) ва Балх бўлганига эътибор қаратиб, бу шаҳарлар Турк хоқонлиги даврида ҳам шунга ўхшаш мавқени сақлаб қолганлиги, бу ерлардан хоқонлик вакиллари – Тўхористон Ябғулари (620-750) ўзининг сиёсий марказлари сифатида фойдаланганликларини ёзади. Унинг ёзишича: «Хоқонлик томонидан бевосита бошқарилган воҳа ҳукмдорликларидан яна бири Тўхористон бўлиб, бу ер бошқаларига нисбатан анча кенг ҳудудни ўз ичига олган. Жумладан, хитой йилномаларида Тухоло (Тўхористон) 27 та майда ҳукмдорликдан ташкил топгани ва уларнинг барчаси қароргоҳи *Хо* (Қундуз)да бўлган, келиб чиқиши Ашина хонадонига мансуб *шеху* (турк. *ябғу*) унвонли ҳукмдорга бўйсунishi таъкидланади.[12] Дарвоқе, Балх, Термиз, Чағониён, Хуттал, Кумед, Воҳон, Шуғнон, Қубодиён, Вахш, Шуман, Ахарун, Каррон, Руб, Самингон, Шубурғон, Гузгон, Гарчистон, Бадғис каби ярим мустақил ҳукмдорликлардан ташкил топган Тўхористонни туркий ябғулар бошқариши араб манбаларида ҳам бир неча бор қайд этилади».[13]

Эфталийлар бўйича кўплаб тадқиқотлар қилган Б.А. Литвинский Сюан Цзан 630-йилларда минтақага ташриф буюрган пайтида Эфталийларнинг пойтахти *Бо-хо* (Балх) бўлган деб ёзади.[14] Бироқ айнан шу йилларда бу ерда Ғарбий Турк хоқонлиги вакиллари – Тўхористон Ябғулари ўз бошқарувини кучайтирган бўлиб, Балх уларнинг ижтимоий-сиёсий ва диний-маданий марказларидан бири эди.[15]

Юқорида бир неча бор айтиб ўтилганидек, Эфталийлар давлатининг таянч ўлкаси Тўхористон бўлиб, бу ерда унинг бир неча бошқарув марказлари ўрин олганди. Ўлкадаги Чағониён, Термиз, Балх, Қундуз ва б. шаҳарлар Кушон ва Хионийлар даврида муайян бир бошқарув маркази вазифасини ўтаганидек,

Эфталийлар даврида ҳам бу ҳолат сақланиб қолади. Шунинг учун ёзма манбаларда Эфталийлар давлати Тўхористон ўлкаси ўлароқ тилга олинади. «Вэй-шу» йилномасида 464 йилда *Тухоло* (Тўхористон)дан Шимолий Вэй сулоласига элчи келгани тилга олинган бўлиб, улар Эфталитларга тегишли бўлса керак. Бошқа томондан эса *Идан* (Эфталит) ва *Тухоло* давлати бир-бирига қўшни давлатлар сифатида кўрсатилади. «Суй-шу» ва «Тан-шу» йилномаларида эса 615 йилда Тўхористондан Хитойга элчи жўнатилигани, улар хитойликларга *Идан* (Эфталит)лар билан ёнма-ён яшашлари тўғрисида сўзлаб беришганига урғу берилади. Шу ўринда хитойшунос Л.А. Боровкова 615 йилгача *Идан* ва *Тухоло* (Тўхористон) айри-айри ўлка бўлгани, Турк хоқонлиги бошқарувни қўлга олгач, Эфталитлар шимолга - Тўхористонга қочганини илгари суради. Унга кўра, айрим хитой йилномаларида Эфталийларнинг келиб чиқиши юэ-чжилардан деб кўрсатилиши ушбу воқеликлар билан боғлиқ. Бунинг негизида Тўхористон ўлкасининг турғунлари юэ-чжилардан бўлиб, ўлкага сиғинган Эфталитларнинг ташқи кўриниши уларга ўхшашлиги ҳам ётади.[16]

Л.А. Боровкованинг ёзишича, *Яда/Идан* (Эфталий) давлати VII асрга келиб анча кичрайиб қолган бўлса-да, Амударёнинг жанубида яшаш давом этади. Ушбу давлатнинг VIII аср ўрталарида ҳам сақланиб қолганини «Син Тан-шу» йилномасида Тянь-бао эрасининг 7- йилида Эфталийлардан элчи келгани тилга олинган, шунингдек «*Яда – ҳукмдор лақаби, қайсики унинг издошлари бу номни давлат номига айлантирдилар*» деган маълумот учраши бу қарашни қўллаб-қувватлайди.[17] Бошқа тиллардаги манбалардан ҳам Эфталийлар бирор сиёсий уюшма ўлароқ VII – VIII асрларда ҳам яшашда давом этгани пайқалади, бироқ бу пайтда улар Турк хоқонлиги қўл остидаги Тўхористоннинг кичик бир бўлагидан ўз бошқарувига эга бўлганини эсдан чиқармаслик керак.

Аслида бу воқеликлар Ҳиндистоннинг шимоли Эфталийлар давлати томонидан эгалланган V аср охири – VI аср бошларидаги сиёсий воқеликлар билан боғлиқ. Тўхористондан Кобул орқали Шимолий Ҳиндистон (Панжоб, Гандҳара ва б.)га кириб келган Эфталийлар бу ерларда ўз ҳокимиятини босқичма-босқич ўрната бошлайдилар. Уларнинг бу ердаги бошқарув марказлари ана шу воқеликлар билан боғлиқ бўлиб, Эфталийлар қўшини қайси йирик шаҳарни қўлга киритса, ўз қароргоҳини ўша ерга кўчирадилар. Шу тариқа, Шимолий Ҳиндистонда Эфталийларнинг бир неча бошқарув маркази пайдо бўлади. Масалан, бошқарув маркази Кобул бўлган Эфталийлар давлати тармоқларидан бирини бошқарган Тўраман (ваф. 515 й.) Ҳинд дарёси қирғоқларидаги бир неча ўлкаларни бўйсундириб, Шимолий Ҳиндистондаги Малвагача етиб боради. Унинг ўғли Михракул (515-530) ўз бошқарув марказини Кобулдан Гандҳара (Шарқий Панжоб)даги Сакал шаҳрига кўчиради. Айрим

тахминларга кўра, хитой сайёҳи Сун Юнь у билан 520 йилда шу ерда учрашади. Сайёҳнинг ёзишича, ўша чоғларда Эфталийлар Кашмирни кўлга киритган эди. Ҳинд ҳукмдори Ясодхарман битикларидан аниқланишича, 533 йилда у Эфталийларни енгиб, Михрақулни ўзига бўйсундиради. Шундан кейин Кашмирни ташлаб чиққан Эфталий ҳукмдори Гандхара (бугунги Покистон)га қайтади.

Юқоридаги таҳлиллардан Эфталийлар давлатининг бошқарув марказлари масаласида қуйидагича **хулосага** келиш мумкин:

1) Эфталийлар ўз давлатининг таянчи сифатида 540-йилларда Амударёнинг юқори оқимидаги ўлкалар, яъни Тўхористон ва унинг таркибий бир қисми Помир-Бадахшонни ўз таянч ҳудудига айлантирган чоғларда бу ердаги Қундуз шаҳри уларнинг асосий бошқарув маркази – пойтахтига айланади.

2) «Эфталийларнинг бошқарув маркази Бадахшонда бўлган» мазмунидаги қарашлар ҳам бутунлай янглиш эмас. Гарчи Бадахшон муайян бир шаҳар эмас, бир неча шаҳарларни ўз ичига олган тоғлик ўлка бўлиб, пойтахт Қундуз шаҳрига бирмунча яқин жойлашган эди. Шунингдек, Эфталийларнинг анча кейин – VII – VIII асрларда ҳукм сурган кичик бир ҳукмдорлиги (Симотоло) Бадахшонда – Кишм вилояти яқинида жойлашган эди.

3) Айрим тадқиқотчилар томонидан Эфталийлар пойтахти сифатида кўрсатилаётган Бухоро воҳасидаги Пойкент, Варахша шаҳарлари Эфталийларнинг пойтахти эмас, муайян бир стратегик маркази – қароргоҳлари (қишки ёки ёзги қароргоҳи) бўлган бўлиши мумкин. Ёзма манбаларда тўғридан-тўғри эмас, билвосита маълумотларнинг учраши бундай дейишга имкон беради.

4) Айрим тадқиқотчилар Балх шаҳрини бош марказ – пойтахт сифатида кўрсатадилар. Эфталийлардан олдинги Кушонлар, Хионийлар, ҳатто ундан кейинги Турк хоқонлиги даврида ҳам Балх ушбу сулолаларнинг йирик иқтисодий-маданий ва маънавий-диний маркази вазифасини бажарган. Эфталийлар даврида ҳам бу ернинг кўплаб буддавий ибодатхоналар ва минглаб роҳибларга тўла шаҳар сифатида қайд этилиши ҳам буни тасдиқлайди.

5) Кобул, Кашмир ва Шимолий Ҳиндистонда Эфталийларнинг Кобул, Сакал (Шаркий Панжоб/ Гандхара) каби шаҳарлар бошқарув вазифасини ўтайди. Ушбу шаҳарлар Эфталийларнинг VI аср бошларида Шимолий Ҳиндистондаги ҳарбий фаолиятлари билан боғлиқ бўлиб, кўринишидан бу ҳудудда Эфталийларнинг бошқа бир тармоқ сулоласи ҳукм сурган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. *Shamsutdinov R., Karimov Sh. Vatan tarixi. Birinchi kitob. – Toshent: Sharq, 2010. – B. 111.*
2. *Бартольд В.В. Сочинения. Т. 7. – М., 1971. – С. 48.*
3. *Зиё А. Ўзбек давлатчилиги тарихи. – Б. 76-77.*
4. *Зиё А. Ўзбек давлатчилиги тарихи. – Б. 77..*
5. *Marquart J. Wehrot und Arang. Leiden 1938. S. 45, 147-148.*
6. *Тревер К.В., А.Ю. Якубовский, Воронец М.Э. История народов Узбекистана. 1-том. С древнейших времен до начала XVI аср в. – Ташкент: Изд-во АН РУз, 1950. – С. 131.*
7. *Муҳаммаджонов А. Ўзбекистон тарихи. – Тошкент, 2004. – Б. 21.*
8. *Тревер К.В., А.Ю. Якубовский, Воронец М.Э. История народов Узбекистана. 1-том. – С. 131.*
9. *Наршахий, Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар. Бухоро тарихи / Форс тилидан А. Расулев таржимаси. – Т.: Фан, 1966. – Б. 16-17.*
10. *Бобоёров Ф. Фарбий Турк хоқонлигининг бошқарув тузуми. – Б. 247.*
11. *Эшов Б. Ўзбекистонда давлат ва маҳаллий бошқарув тарихи. – Тошкент, 2012. – Б. 133.*
12. *Бичурин Н. Я. Собрание сведений... II. – С. 321.*
13. *История ат-Табари. Избранные отрывки (Пер. с араб. В. И. Беляева. Допол. к переводу О. Г. Большакова и А. Б. Халидова). – Т.: Фан, 1987. – С. 124.*
14. *Litvinskiy V.A. The Hephthalite Empire // НССА. – Paris 1996. – Vol. 3. – P. 149.*
15. *Бобоёров Ф. Тун ябғу-хоқон. – Тошкент: Abu Matbuot-Consalt, 2011. – Б. 36.*
16. *Боровкова Л. А. Народы Средней Азии III–VI веков (по древним китайским и западным источникам). М.: Институт востоковедения РАН. 2008. С. 261.*
17. *Боровкова Л. А. Народы Средней Азии III–VI веков ..., с. 261.*

ДРЕВНЯЯ ДНК И ИСТОРИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Мамасолиева М.Ж.

Студентка кафедры истории КГПИ им. Муками, г. Коканд, Узбекистан

marjonamamasoliyeva02@gmail.com

Бакридинов К. Н.

преподаватель кафедры истории КГПИ им. Муками,

г. Коканд, Узбекистан

Урманов Х.Н.

преподаватель кафедры биологии КГПИ им. Муками,

г. Коканд, Узбекистан

АННОТАЦИЯ

Мы рассматриваем исследования геномных данных, полученных путем секвенирования окаменелостей гоминидов, уделяя особое внимание уникальной информации, которую древняя ДНК (аДНК) может предоставить о демографической истории людей и наших ближайших родственников. Мы концентрируемся на ядерных геномных последовательностях, которые были опубликованы за последние несколько лет. Во многих случаях, особенно в Арктике, Америке и Европе, аДНК выявила исторические демографические закономерности таким образом, что их нельзя было разрешить, анализируя только современные геномы. Древняя ДНК архаичных гоминидов выявила богатую историю смешения людей раннего Нового времени, неандертальцев и денисовцев и позволила нам разобраться в сложных процессах отбора. Информация из исследований аДНК далека от насыщения, и мы считаем, что будущие последовательности аДНК продолжат менять наше понимание истории гоминидов.

Ключевые слова: *бронзовый век; анализ ДНК; древняя ДНК; археогенетика; человеческая история.*

ANCIENT DNA AND HUMAN HISTORY**Mamasolieva M. J.**

Student, Department of History, KSPI named after Mukimi, Kokand, Uzbekistan
marjonamamasoliyeva02@gmail.com

Baxriddinov K. N.

Teacher, Department of History, KSPI named after Mukimi, Kokand, Uzbekistan

Urmanov Kh.N.

Teacher, Department of Biology, KSPI named after Mukimi, Kokand, Uzbekistan

ABSTRACT

We review studies of genomic data obtained by sequencing hominin fossils with particular emphasis on the unique information that ancient DNA (aDNA) can provide about the demographic history of humans and our closest relatives. We concentrate on nuclear genomic sequences that have been published in the past few years. In many cases, particularly in the Arctic, the Americas, and Europe, aDNA has revealed historical demographic patterns in a way that could not be resolved by analyzing present-day genomes alone. Ancient DNA from archaic hominins has revealed a rich history of admixture between early modern humans, Neanderthals, and Denisovans, and has allowed us to disentangle complex selective processes. Information from aDNA studies is nowhere near saturation, and we believe that future aDNA sequences will continue to change our understanding of hominin history.

Keywords: *Bronze Age ; DNA analysis; ancient DNA; archaeogenetics; human history.*

Археогенетика (от архео- + генетика) — область исследований молекулярной генетики, в которой методы популяционной генетики применяются к изучению истории человечества. Автором термина «археогенетика» является британский археолог Колин Ренфрю.

В 1963 году Эмиль Цукеркандль и химик Лайнус Полинг предложили термин «палеогенетика», а «крёстным отцом» новой дисциплины стал биолог Сванте Паабо, получивший за свои достижения в 2022 году Нобелевскую премию.

К методам археогенетики, в частности, относят:

- анализ ДНК, полученной из археологических останков (древней ДНК)
- анализ ДНК современных популяций (людей, домашних растений и животных) с целью изучения человеческого прошлого и генетического наследия взаимодействия человека с биосферой;

- применение статистических методов молекулярной генетики к археологическим данным.

Предшественниками археогенетики являлись исследования групп крови и ранние работы о связях между классическими генетическими маркерами и языковыми и этническими группами. Среди первых исследователей в этом направлении известны Людвик Гиршфельд и Ханка Хиршфельд, Уильям Бойд[en] и Артур Муран. Начиная с 1960-х годов Луиджи Лука Кавалли-Сфорца использовал классические генетические маркеры для исследования доисторического населения Европы, результатом чего стала публикация его исследования «История и география человеческих генов» в 1994 году. Позднее генетики провели анализ генетической истории всех основных культурных растений (таких, как пшеница, рис, кукуруза) и домашних животных (таких, как коровы, козы, свиньи, лошади). Были предложены модели хронологии и биогеографии их одомашнивания и последующего разведения, в основном по данным митохондриальной ДНК. Антонио Аморим использовал термин «археогенетика» исключительно в отношении генетических данных антропогенеза. Весьма амбициозную концепцию восстановления исчезнувших видов методами генетики выдвинули Лайнус Полинг и Эмиль Цукеркандль

Узбекские археологи совместно с зарубежными коллегами сделали еще одно открытие

Всемирно известный журнал Science опубликовал статью под названием «Формирование населения Южной и Центральной Азии» (The formation of human populations in South and Central Asia). Эта статья проливает свет на историю происхождения евразийских народов за последние 10000 лет. В этом исследовании был проведен архео-генетический анализ 524 древних человеческих останков (скелетов), полученных в результате археологических раскопок в данном регионе. Анализы ДНК древних скелетов включали останки, найденные в шести памятниках Узбекистана.

Установлено, что в живых организмах, ДНК (дезоксирибонуклеиновая кислота) функционирует для сохранения и отслеживания генетического кода, что долгое время может храниться в костных остатках человека. Исследования древних ДНК для получения новой информации о прошлом является новым направлением в современной археологии. Такие исследования проводятся более широким научным коллективом, поскольку они включают этапы полевых раскопок, лабораторного анализа и интерпретации результатов. В этом исследовании приняли участие 117 исследователей из более 80 авторитетных

Древняя ДНК позволила нам начать отслеживать историю человеческих перемещений по земному шару. Нарасимхан и др. определили сложную схему человеческих миграций и событий смешения в Южной и Центральной Азии, выполнив генетический анализ более 500 человек, живших за последние 8000 лет (см. «Перспектива» Шефера и Шапиро). Они устанавливают ключевые этапы в предыстории населения Евразии, включая распространение земледельческих народов с Ближнего Востока с перемещениями как на запад, так и на восток. Люди, известные как ямники в бронзовом веке, также двигались как на запад, так и на восток из очага, расположенного к северу от Черного моря. Общие модели генетических клинов отражают сходные и параллельные модели в Южной Азии и Европе.

Данное исследование, где древние фрагменты ДНК, собранные по всей Евразии, были проанализированы в лаборатории Гарвардского университета, является первым масштабным проектом, где результаты генетических анализов были изучены в сотрудничестве с археологами и лингвистами.

Чтобы прояснить, в какой степени основные культурные преобразования земледелия, скотоводства и сдвиги в распространении языков в Евразии сопровождались перемещением людей, мы приводим полногеномные данные о древней ДНК 523 человек, охватывающих последние 8000 лет, в основном из Средней Азии и самой северной части Южной Азии.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

Перемещение людей после появления земледелия привело к генетическим градиентам по всей Евразии, которые можно смоделировать как смешение семи глубоко дивергентных популяций. Ключевой градиент сформировался в Юго-Западной Азии, начиная с неолита и продолжаясь до бронзового века, с более анатолийскими предками-земледельцами на западе и более иранскими земледельцами на востоке. Этот клин простирался до пустынных оазисов Центральной Азии и был основным источником предков народов Бактрийско-Маргианского археологического комплекса (ВМАС) бронзового века. Это подтверждает идею о том, что археологически задокументированное расселение домашних животных сопровождалось расселением людей из многочисленных центров одомашнивания.

ВЫВОД

Более ранние работы зафиксировали массовое перемещение населения из евразийской степи в Европу в начале третьего тысячелетия до нашей эры, что, вероятно, привело к распространению индоевропейских языков. Мы раскрываем параллельную серию событий, приведших к распространению степных предков в Южную Азию, тем самым документируя перемещения людей, которые, вероятно, были проводниками распространения индоевропейских языков.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Шамотова, О. Ш. (2022, July). ВЛИЯНИЕ МОТИВАЦИИ НА СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ УРОКА. In *INTERNATIONAL CONFERENCE: PROBLEMS AND SCIENTIFIC SOLUTIONS*. (Vol. 1, No. 2, pp. 277- 280).
2. SHUKURDINOVNA, S. O., & KIZI, K. D. I. *Pedagogical Problems of Creating English Textbooks*. *JournalNX*, 7(1), 109-112.
3. Tukhtasinova, D. T. (2022, September). *HOW TO TEACH ENGLISH LANGUAGE MEDICAL ENGINEERING SPECIALTY STUDENTS*. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE" INNOVATIVE TRENDS IN SCIENCE, PRACTICE AND EDUCATION"* (Vol. 1, No. 2, pp. 157-162).
4. Nozimjon O'g'li, S. S. (2022). *CAUSES OF THE ORIGIN OF OSTEOCHONDROSIS, SYMPTOMS, DIAGNOSIS AND TREATMENT METHODS*. *Conferencea*, 76-77.
5. Равшанова, Иноятхон Эркиновна, and Ёқутхон Собировна Шерматова. "ТАЛАБАЛАРНИНГ ПСИХОЛОГИК САЛОМАТЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ АСОСИЙ МЕЗОНЛАРИ." *Интернаука 3- 2* (2020): 87-89
6. Isomiddinov, Zokirjon Jaloldinovich, and Xurshidjon Abduvohidovich Ma'murov. "BIOXILMA XILLIKNI SAQLASH VA QO'RIQLANADIGAN MINTAQALARNING AHAMIYATI." *Научная дискуссия: вопросы математики, физики, химии, биологии 5-6* (2017): 89-93.
7. Toshmatova, Shoirahon Ruzievna, and Saminjon Olimovich Usmonov. "Biological aspects of human adaptation to environmental conditions." *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 11.3* (2021): 2185-2188.

ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ САЙТЫ

- <https://science.sciencemag.org/content/365/6457/eaat7487/tab-pdf>
- <https://source.wustl.edu/2019/09/ancient-dna-study-tracks-formation-of-populations-across-central-asia/>
- <https://hms.harvard.edu/news/treasure-trove>
- <https://scfh.ru/papers/drevnyaya-dnk-i-stabilnye-izotopy-novye-otvety-na-starye-voprosy/>
- <https://www.science.org/doi/10.1126/science.aat7487>

IS LEARNING PLACE NAMES INTO GROUPS THE MOST IMPORTANT TASK

Jurayev Erali Xoliyar o'g'li

Graduate student of Geography Department of Termiz State University

eralijurayev0615@gmail.com

ANNOTATION

This article discusses the classification of geographical place names according to their origin. Several factors influencing the classification of place names into types are also shown. As you read this article, you will get a brief overview of the types of place names.

keywords: *Place names, hydronyms, phytonyms, animal, ethnonym, legendary names, strange names, modern names*

INTRODUCTION

Geographical place names are very different - district, and some names are very strange. Their origins are also very different. It is also very difficult to classify them into species. It is often divided into types in terms of language rules. They are also divided into types according to the stages of formation, formation, and what they are connected with.

LITERATURE ANALYSIS AND METHODOLOGY

The division into the following types was made depending on the origin of the place names, what events and events are connected to them. For geographers, it seemed more appropriate to divide into species in this way.

DISCUSSION

1. Names that appear depending on the geographical location of the place. For example: Nordkap (Northern Cape), Severnaya Zemlya (Northern Earth), Hokkaido (Northern Island), Southeast Cape, North Sea, East China Sea, Rio - Grande del - Norte (Northern Great River), Back Oloy, G' western Dvina and others.

2. Some geographical names arise from the specific characteristics of that place, geographical object. Among such names, there are many names related to relief forms. Ayiktog' in Crimea, Taurus (Greek bull) mountain in Turkey, Shpisbergen (Spear Mountain) in the Arctic Ocean, Iron Gate (the name of the gorge) in the Danube valley are among them. Our country - in Central Asia, there are many such names: Kumtepa, Egartash, Belisiniq ridge, Adamtash, Supatog', Beshiktog', Yog'ontepa, O'radaryo, Torgai hilly country, Chukursoy and Koytosh are examples of these.

The names that appeared due to other features of the relief include the Red Sea, the White Sea, the Dead Sea, the Yellow Sea, Iceland (Iceland), Mont Blanc (Oktog), Issyk-Kol, Kungay Olatov, Terskay Olatov, Bog Ishmael, Karakum, Karakorum, Windward Islands, Windward Islands, Polynesia, Micronesia, Melanesia can be given as examples.

3. Names related to water (hydronyms). The names of ocean, sea, river, lake, glacier, springs are called hydronyms. Hydronyms also differ according to the properties of water. The color, salinity, purity, depth and other characteristics of the water of rivers, lakes, springs and wells are different.

Rivers formed from underground water and seepage are called Karasuv and Karadarya, rivers that receive water from snow and ice in the mountains are often called Akdarya, if the water is clear and clean, they are called Koksuv, and rivers with cloudy water are called Sarisuv, Xuanhe (Yellow river) is named. Lakes with clear and clean water are called Oynakol, Kokkol, lakes with cloudy water are called Ayronkol, and lakes with salty water are called Shorkol, Achchikkol, Achchikol.

Tentaksoy in Fergana and Jinnidarya in Surkhandarya are so named because they flow during the spring flood, changing their course and destroying their banks. The names of springs and wells are often given depending on the characteristics of the water - temperature, purity, minerals and trace elements, and how it comes out from the ground. For example: Shorbulok, Kotirbulok (the water contains sulfur), Obirakhmat (healing spring with sweet water), Issyksuv, Obigarm, Arashon, Kaynarbulok, Jimbulok. Wells also have names such as Shirinquduq, Shorquduq, Chuqurquduq, depending on their characteristics. Small rivers that flow during the rainy season and dry up for a long time are often called Kuruksoy.

4. Names related to plants (phytonyms). There are many place names related to plants both in our country and in other countries. Names associated with plants sometimes indicate specific quantities. The names Orikzor, Bodomzor, Chilonzor, Terakzor, Qatortol mean that these types of plants are widespread in those places, while names like Yakkatut, Koshchinor, Koshtut mean that these types of plants are rare. There is ambiguity in names such as Nut, Kokterak, Toldikurgan, Bukovina, Beryozovka, Archakhishloq. It is not clear whether the nut is one or more in this place. Examples of names associated with plants include Schwarzwald (black forest) in Europe, Dragon Mountains in Africa (dragon - the name of a tree), Florida (plant, orchard) in America, Cocos Islands in Asia. can be shown as Place names associated with plants are especially common in microtoponyms. Almazor, Sebzor, Karakamish, O'rikzor, Bodomzor, Olchazor, Olchali, Karatol, Yettiterak, Bog'kocha, Chilonzor in Tashkent are among them.

5. Place names (zoonyms) associated with the names of animals. There are many names on the world map that are related to animals. By analyzing such names that exist today, it is possible to determine the places where some animals were distributed in ancient times. Maymuntokai near Termiz on the banks of Amudarya, Ghazalkent (gizol - deer) in Tashkent region, Bogistan (actually from the word Bugistan), Soqoq (white deer), Ilonlisoy, Kavtarkhana, Kurkuldak (bird), Borijar in Tashkent city, Kurbagaabad and others are proof that there were many such animals in these places in ancient times.

Such names are common in other parts of the world. For example: the Galapagos Islands in the Pacific Ocean (galapago - tortoise), where large tortoises still exist. Medvezhii Island in the Barents Sea, Big Bear, Little Bear Lakes in North America, Tushkani in Lake Baikal (called Tushkan in the language of the local population), Koplonyr, Koplonsirt in Central Asia are related to animals.

6. Place names related to minerals. Many place names appeared in connection with mining. The names of the cities of Tashkomir and Moilisuv in Kyrgyzstan, Kumushkon, Gazli, Tuzkon, Surmatosh in Uzbekistan, Nebitdog, Gugurtdog in Turkmenistan, Magnitnaya Mountain in the Urals, Magnitogorsk, Solikamsk, Apatite on the Kola Peninsula are associated with minerals. The name of the Andes Mountains (copper mountains) in South America, Argentina (Argentus - silver), and the Sea of Marmara in Turkey are also associated with minerals.

7. Toponyms (ethnonyms) related to the names of people, tribes, clans. Usually, the names of people, clan, and tribe are called ethnonyms in scientific language. Many place names appeared in connection with ethnonyms. Place names formed from ethnonyms are called ethnotoponyms. By studying ethnotoponyms, it is possible to determine which peoples and clans lived and where they migrated in historical times.

There are a lot of ethnotoponyms on the world map. The names of most countries are derived from the name of the people, the suffixes - iya, - istan are added to the name of the people to form the name of the country. For example, Albanian - Albania, Portuguese - Portugal, Dan - Denmark, Romanian - Romania, Bulgarian - Bulgaria, Turkish - Turkey, Afghan - Afghanistan, Kyrgyz - Kyrgyzstan, Tatar - Tatarstan, Tajik - Tajikistan and etc.

Not only the names of countries, but also the names of other geographical objects formed from etonyms, for example Malik Choli (from the name of the Malik clan), Baraba Dashti (from the name of the Baraba clan), as well as the city of Kyzil, Named after Erie, Lake Huron, Caribbean, Appalachian, Iowa, Delaware tribes. H.H. Hasanov in his book —Secret of Geographical Names‖ (1985) gives examples of 76 seeds that formed Central Asian toponyms.

Here are some of them; Adoq, Andi, Arlot, Arghun, Asaka, Bagish, Beshkapa, Boyovut, Bayot, Dormon, Yorboshi, Kaltatoy, Malik, Ming, Mitan, Mongol,

Nazarbek, Naiman, Nukus, Olot, Sawai, Sayot, Saray, Toyloq, Uzun, Chandir, Chimboy, Chigai, Chigatoy, Yuz, Kalmaq, Kashka, Karakhitay, Kuti, Kungiro. The name of some peoples, on the contrary, is taken from the name of the country. Examples of these are Indonesians, Australians, Brazilians, Cubans, Israelis, Palestinians, Ecuadorians, and Americans.

8. Names taken from the occupation of the population. Geographical names that appeared in connection with profession - profession are often found among medium and especially small (micro) toponyms.

Among them are the town of Khimki near Moscow, the Pakhtakor district of the Syrdarya region, the cities of Chirakchi and Dekhonabad in the Kashkadarya region, and the city of Qarovulbazar in the Bukhara region. In Tashkent, there are saddlers, shooters, knife shops, jewelry shops, shepherd's bazaar, blacksmith shop, town of doctors and others. Toponyms such as Orda, Khanaqo, Mahkama, Qazikocha appeared from the names of organizations belonging to the administration.

9. Geographical names (anthroponyms) given to names and surnames of persons. When such names are mentioned on the world map, we would learn a lot about tourists and geographers, explorers of new lands, research scientists who risked their lives to go to unknown lands, their deeds, written works, and heroism. Unfortunately, maps don't talk. But in such toponyms, the names of such people will be preserved forever. There therefore, when changing the names of places, if we don't know who the owners of these names are, we should not be too hasty. The names of Cook, Bering, Magellan, Columbus, Hudson, Livingston, Miklukho - Maclay, Barents, Laptevlar, Bass, Flinders, Shokolsky on the world map are such names. The names of scholars who made a great contribution to the development of world science, culture, and spirituality, patriots who fought for the freedom and independence of the country and sacrificed their lives are forever preserved in the names of places. Such names include Beruni, Navoi, Ulugbek, Al-Khorazmi, Ibn Sina, Al-Farghani, Farobi, Pushkin, Washington, Jalaluddin Manguberdi.

Sometimes the names of heads of state, kings, tourists and explorers' favorites, even pirates are immortalized on the map. For example, the names of Queen Victoria of England and the famous pirate Drake have been immortalized on the map.

Names related to people's first and last name can be divided into memorial and simpler names. Memorial names can include the names of really great people, that is, people who are mentioned with respect regardless of the time and society, who served the entire humanity. Such names are preserved in any society.

Time will tell what names are memorials. Among the microtoponyms, there are many names related to the names and nicknames of individuals. But most of them change with the change of time, exchange with new names. Such names will not be

included in the memorial name. Chernyayevka named after General Chernyayev, Kaufmanskaya station named after General Kaufman, Skobelev, Frunze, Kuybyshev (cities) from the Soviet commanders are such names, and their names were changed.

10. Mythical and religious names. Geographical maps also contain names that have nothing to do with that place. Such names are created in connection with the characters of fairy tales, stories, books read by people, names of mythical creatures. Examples of such names are Takti Suleiman in Osh, Kaikovus stream in Tashkent, Adamota mountain in Sri Lanka, Shaytonmakon in Ural, Farhad rock in Syrdarya, Duldulotlagan in Khorezm, Shahimardon, Ali rock in Ohangaron. Such names are called legendary names. In fact, it does not exist - the names of places where the name of ku has been preserved are also legendary names.

The Land of Sannikov, Kohi Qaf, Yajuz - the land of Maguj are such names. There are many toponyms related to religion and the names of religious representatives, religious holidays. Religious names in the Uzbek language and Turkic languages in general are often accompanied by suffixes such as father, saint, grandfather, Islam, momo, nur, zia, sheikh, and in most cases such names are associated with the names of specific individuals. will be: Avliyoota, Zangibuva (Zangiota), Cho'ponota, Nurota, Shavkatbobo, Aksokota, Norakota, Surenota, Yalong'ochbuva, Islamabad, Sheikh Zainiddinbobo, Khojaalandorbuva, Bibi Mariam, etc.

In Western countries, words such as san, sankt, svyatoy are usually added to religious geographical names: San - Marino, San - Tome, San - Francisco, San - Salvador, Santiago, St. Petersburg, Svyatoi Lavrentiy, Svyatoi Nos and b.

11. Strange names. Some geographical names have a strange meaning, some are funny it will be scary. In the city of Tashkent, there are streets, neighborhoods and districts with strange names such as Khotinkoprik, Pushtihammam, Chuvalachi, Yalang'och, Koryogdi, Padarkush, Injiqabad, Jinkocha, Kallakhana, Kampirdevor, Qanqus, Mokhovzor. There are many strange names on the world map we will meet. Among the strange names are Krivoy Rog (Crooked King), Capri (Goat) Island, Canary (Dog) Islands, Labbay Mountain, Pocket Village, Zolotoy Rog (Golden King), and from the scary, scary names Dashti Lut (O' Names such as lim desert), Ajal Valley, Dashti Margoh (Death Desert), Borsakelmas, Dead Sea, and Jonchiqar can be cited as examples. If some place names in England are translated into Uzbek, they mean —Rahming kelsin||, —Blind grooms||, —Frogs||, —Zor Muhabbat||, —Rat Castle||, —Korinmai zhalil||. gives nos. Many such names can be found in Uzbekistan: Kokdoppi (in Fergana region), Ogzikeng, Jojaogri, Kampirchikdi, Qorkomdi, Galcha and others are among them. Strange names have their own history and some peculiarity wherever they are.

12. Modern names. Geographical names, like all other things, change with the passage of time, political, economic and social, natural changes, old names are updated, new names suitable for the times appear. Everyone knows that Obruchevo, Gorchakovo Chernyayevka, Skobelev, Kaufman stations and others have been changed.

RESULTS

After the conquest of Central Asia by Russia, geographical names related to the names of the Russian conquering generals, the nature of the country, and the names of the Russian explorers who studied the natural resources appeared on the map of Central Asia. Among these are names such as Fedchenko, Korzhenevsky glaciers, Mushketov, Semenov, Ivanov glaciers, Peter I mountain range.

During the Soviet regime, the names of communist geniuses, generals, leaders and representatives of the Soviet regime in general increased a lot. The names of Lenin, Stalin, Marx, Engels, Molotov, Voroshilov, Chapayev, etc. were placed in hundreds of places. In addition, the names of communism, socialism, Yangihayat, Olga, Oktabar, Ilgor, Red flag, Red army, etc., which do not match the name and body, have increased a lot.

At the same time, the names of Alisher Navai, Abu Rayhan Beruni, Ibn Sina, who made a great contribution to the world science and literature of our nation during this period, were mentioned. New contemporary place names have appeared, inappropriately changed place names have been restored and are being restored. Independence Square, Amir Temur Avenue, Babur Park, Alisher Navoi Park, Great Silk Road metro station and others are among them

CONCLUSION

In conclusion, it should be said that when we study place names, their origin is related to various factors. The most important issue is to divide the current place names into groups and types. By classifying place names according to their origin, we not only learn about those place names, but also get interesting and diverse information about them.

REFERENCES

1. Karaev S. *Toponymy Uzbekistana s toponymicheskim slovarèm.* - T.: 2015.
2. Mirakmalov M.T. *Folk natural geographical terms.* - T.: Science and technology, 2009.
3. Karayev S, Gulomov P, Rahimbekov R. *Explanatory dictionary of geography Tashkent "Teacher" 1979.*
4. Karayev S. *Tashkent toponyms Tashkent "Fan" 1991*

5. Karayev S. *The meaning of geographical names Tashkent "Teacher" 197822. Internet materials*
6. Nafasov T. *Explanatory dictionary of toponyms of Uzbekistan.-T: Teacher, 1988*
2.21. Okhunov N. *Interpretation of place names.-T: Uzbekistan, 1994.*
7. Karayev S. *Toponymy. - T.: Publishing House of the National Society of Philosophers of Uzbekistan, 2006.- 320*
8. Hakimov Q. *Toponymy. Textbook. -T.: —Classical word, 2016.*
9. Karaev S. *Toponymy Uzbekistana s toponymicheskim slovarèm. - T.: 2015*
10. Mirakmalov M.T. *Folk natural geographical terms. - T.: Science and technology, 2009.*

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВОЙ И ЯЗЫКОВОЙ КОМПЕТЕНЦИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ РОДНОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Султанбаева Зульфия Бердимуратовна

студент 1 курса Нукусского Государственного педагогического института
имени Ажинияза факультета начального образования, г. Нукус.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена изучению языкового и речевого образования школьников начального класса. В работе обоснованы коммуникативные подходы для школьников начального класса, а также рассмотрены методические рекомендации по формированию речевой и языковой компетенции младших школьников при обучении родному языку.

Ключевые слова: родной язык, языковая компетенция, речь, методы обучения, игры, слова.

ABSTRACT

The article is devoted to the study of language and speech education of primary school students. The paper substantiates communicative approaches for primary school students, and also considers methodological recommendations for the formation of speech and language competence of younger students in teaching their native language.

Keywords: native language, language competence, speech, teaching methods, games, words.

Язык – это средство человеческого общения. Речь является общением, пониманием людей друг друга, а также диалогом.

В современном обществе формирование речевой и языковой компетенции вызывает большой интерес, потому что существует огромная проблема, связанная с недостатком языкового воспитания, низкой языковой компетенций большей части населения. Конечно, с раннего возраста человек должен учиться владеть главными навыками: мыслить самостоятельно, владеть богатым запасом слов, самостоятельно работать над своим развитием речи, производить и понимать речь, говорить правильно и динамично, строить самостоятельное

речевое высказывание. В связи с этим требования к русскому языку с начального класса включают формирование не только грамматической, но и речевой компетенций школьников, связанной с устной и письменной речью, основными правилами и способами использования языка в разных ситуациях.

Формирование речевой компетенции означает развитие:

- умений устно или письменно;
- умений воспринимать на слух,
- умений воспринимать зрительно тексты разных жанров и видов, понимая глубины заложенную в них информацию.

Владение языком – это не только владеть умением разговаривать, а владеть умением действовать, соблюдая нормы русского языка и правила культуры речи.

Таким образом, главной целью педагога – формирование языковой речи учащихся на основе коммуникативно-деятельностного подхода в процессе обучения, позволяющих овладеть русским языком. Педагог должен обучать детей родному языку в сотрудничестве с воспитанием, прививать у детей любовь к своей стране, к своим близким через языковую среду. Умение грамотно и правильно выстроить свою речь на высоком уровне возможно, если есть знание и понимание того, как с помощью разных лексических и грамматических средств языка отражается окружающий мир, выражаются наши чувства и мысли.

А также использование инновационных педагогических технологий играет большую роль в начальной школе. Дискуссии, мозговой штурм, игры на разные темы, интерактивные, групповые формы и методы, коллективный способ обучения. Данные технологии развивают творческую активность, формируют мыслительную деятельность, помогают добиться глубокого понимания изученного материала.

Работа в парах, в группах позволяет решить и задачи воспитания: желание и умение сотрудничать в группах с одноклассниками. Главное в работе – школьники свободно говорят, спорят, ищут пути решения проблемы, а не ждут готовых ответов.

Любая технология обучения обладает средствами, активизирующими деятельность учащихся. К таким технологиям обучения развивающих речь младшеклассников можно отнести игры.

Что такое «игра»?

Игра – это произвольная, внутренне мотивированная деятельность, предусматривающая гибкость в решении вопроса о том, как использовать тот или иной предмет.

В.А. Сухомлинский подчеркивал, что «игра – это огромное светлое окно, через которое в духовный мир ребенка вливается живительный поток представлений, понятий об окружающем мире».

Каждый педагог должен применять новые технологии, вовлечь детей на разные конкурсы и конференции, научить детей креативности. Например, педагог может придумать интеллектуальные игры и ставить перед учениками интересные задачи. Вот несколько игр, которых учитель может применять на уроках для развития речевой компетенции у детей.

Игра «Картинки-загадки».

Из группы детей выбирается один ученик-водящий, остальные садятся на стулья, они должны отгадывать то, что будет показывать водящий. Учитель имеет большую коробку, в которой лежат маленькие картинки с изображением различных предметов.

Ученик-водящий подходит к учителю и берет одну из картинок. Не показывая ее остальным детям, он описывает предмет, нарисованный на ней. Дети предлагают свои версии. Следующим водящим будет тот, кто первый отгадал правильный ответ.

Игра «Сочини предложение».

Учитель предлагает группе 2 карточки, на которых изображены предметы. Группа садится полукругом, и по очереди каждый ребенок придумывает предложение, которое содержит названия двух задуманных предметов. Затем показываются два других предмета, и снова по кругу дети придумывают новые предложения.

Игра «Шаги. (Кто быстрее доберется до...)»

С помощью этой нехитрой игры с элементами соревнования можно заниматься с ребенком расширением его словарного запаса и развитием речи.

Игроки становятся рядом, договариваются о том, где будет финиш (на расстоянии 8-10 шагов). Например тема «Глагол». Каждый ребенок может сделать шаг, лишь назвав какое-нибудь слово, чтобы это слово обозначало действие.

Итак, из сказанного о роли игры на уроках русского языка можно сделать следующие выводы, что использование метода игры в учебном процессе:

- помогает активизировать деятельность ребенка;
- развивает активность, наблюдательность, внимание, память, мышление;
- поддерживает интерес к изучаемому;
- развивает творческое воображение, мышление;
- снимает утомление у детей.

Через игру постепенно готовится сознание ребенка к изменениям условий жизни, отношений со сверстниками и со взрослыми, формируются качества личности, необходимые будущему школьнику. В игре формируются такие качества, как самостоятельность, инициативность, организованность, храбрость, активность, развиваются творческие способности, умение работать коллективно.

ЛИТЕРАТУРА

1. Божович Е.Д. Учителю о языковой компетенции школьников: психолого-педагогические аспекты языкового образования. – М.:МПСИ, 2002.
2. Быстрова Е. А. Цели обучения русскому языку, или какую компетенцию мы формируем на уроках / Е. А. Быстрова // Русская словесность. 2003.
3. Гришкова Г.Н., Юсубова И.Б. Развитие познавательной самостоятельности школьника в игровой деятельности. // Начальная школа. – 2004. - №11.

PROBLEMS OF SETTLEMENTS WITH SUPPLIERS AND CONTRACTORS

Ph.D. **Ochilov Farkhodjon Shavkatjonovich**

email: ochilovfarhod094@gmail.com

Independent researcher: **Reimbaev Bekhzod Mukhtarovich**

email: behzod4950@gmail.com

ABSTRACT

In this article, the main problems of business entities in accounting with suppliers and contractors and ways to improve them, which will help to minimize errors in financial statements of business entities. The organization is not the last place in the accounting process in terms of volume and the importance of accounting procedures is occupied by accounting for settlements with suppliers and contractors for raw materials, materials, goods and other material values. This is due to the fact that the constantly occurring circuit household funds causes continuous renewal various calculations.

Keywords: *Obligations, liabilities, provisions, legal responsibility, accounting, accounting with suppliers and contractors of the problem, debt.*

INTRODUCTION. At present, the methodology and development of financial and management accounts of settlements with suppliers and contractors, documentation of settlement transactions and automation of the accounting process have not been sufficiently researched. Also, in the researches conducted in this field, the system of error signs detected in the control of accounts with suppliers and contractors has not been sufficiently studied and formed, so further improvement of this field is necessary. In modern market conditions, organizations are in the process production, commercial, intermediary and other activities enter into various relationships with a large number legal entities and individuals. The need arises not only to accurately and timely keep records of settlements with all creditors and debtors, but also correctly document settlement transactions, prevent the presence of large accounts receivable and payable, accept measures to prevent non-compliance with debt repayment deadlines, periodically reconcile the calculations.

The theoretical and practical aspects of the studied problem are reflected in the works of local and foreign scientists. Many works of economists who studied the accounting problems of accounts payable are devoted to the issue of researching the issue of accounts with suppliers and contractors.

Settlements with suppliers and contractors occupy a special place in the accounts payable of economic entities of various ownership types operating in our country today.

EXPERIMENTAL METHODS. Account books with suppliers and contractors play an important role in the process of studying accounts payable and auditing. In this regard, several local and foreign scientists conducted their research and expressed their opinions. Among them, O. Bobojonov, K. Jumaniyazov, I. Ochilov, A. Karimov, A. Avlokhlov, J. Kurbanbaev and several other scientists have partially touched on account books with suppliers and contractors in their works.

Also, M.I. Bakanova, N.P. Kondrakova, M.I. Kuter, A.D. Sheremeta, E.S. Hendricksen Foreign scholars such as T.Y. Drujilovskaya and N.M. Dementeva also paid attention to the topic of account books with suppliers and contractors in some of their works. Several scientists who conducted scientific research on this topic classified the debts of enterprises to suppliers and contractors according to the terms as follows [1]:

1-picture. Classification of debt obligations by terms

As we noted above, in the literature, the analysis of current liabilities is considered as part of the analysis of the economic activity of the enterprise. In this article, we propose new approaches to improve the accounting procedures for mutual settlements with suppliers and contractors.

In order to improve the accounting of accounts with suppliers and contractors in business entities operating in the Republic of Uzbekistan, it is necessary to develop not only theoretical developments in the system of accounting for obligations, but also practical activities.

RESULTS AND DISCUSSION. Before thinking about the calculation of obligations, it is necessary to analyze several terms related to this topic in this process. In particular, when we say suppliers, we mean organizations that buy various types of

goods. Contractors are organizations that provide work and services to us. In general, the suppliers and contractors of the organizations must carry out the normal production activities of the enterprise. Individuals and legal entities can be suppliers and contractors. Settlements with suppliers and contractors are made on the basis of contracts concluded for delivery, provision of services, performance of works. When the terms of the contract are changed, additional contracts are concluded [2].

In this matter, if we take as a basis the contracts concluded with suppliers and contractors based on the international standards of financial reporting, including IAS 37 "Provisions, Contingent liabilities and contingent assets", the accounts with these suppliers and contractors are a legal obligation. [3]

Settlements with suppliers and contractors in the Republic of Uzbekistan are regulated by the following normative documents:

- Law of the Republic of Uzbekistan "On Accounting" of April 13, 2016;
- Law of the Republic of Uzbekistan "On Auditing Activities" of February 25, 2021;
- Regulation "On Expenses" approved by the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan on February 5, 1999 No. 54.

These regulatory documents have developed the basic rules for settlements with suppliers and contractors. For example: Invoices, transport documents, railway and air tickets, technical passports, documents of acceptance of goods, works, services are documents for acceptance for accounting of goods, works and services. Expenses should be recorded in the purchase book in chronological order, depending on the payment and placement. Payment of expenses is based on bills received on a certain date. Acceptance of goods and materials is formalized with a receipt of the materially responsible person.

In rare cases, suppliers or contractors do not comply with the rules for the delivery of goods and materials, works and services, delivery of goods without additional documents, in which case the organization is obliged to consider them as debtors. Unpaid deliveries are goods and materials received without delivery documents. The definition of the contract includes items listed in Article 90 of the Civil Code of the Republic of Uzbekistan or documents related to it provided for in legal documents or in the contract (quality or safety certificate, regulatory and technical documents on quality or completeness, technical passport, instructions for use, etc.) in such cases, the seller is obliged to hand over the documents to the buyer at the same time as the delivery of the goods within the period agreed in the sales contract [4].

Some companies order materials from other cities, regions and countries. Sometimes in this case, there are cases in practice where the supporting documents have already arrived at the organization and the materials are still on the way. Such

cases are called materials in transit, that is, receiving additional documents without the goods themselves arriving at the warehouse. At the same time, a legal obligation arises that is not reflected in the accounting and financial statements. Timely verification of accounts with suppliers and contractors, prevention of overdue debts should be the basis for organizing their accounting.

Settlements with suppliers of goods occupy an important place in the settlement operations system. The profitability of the enterprise mainly depends on the speed of capital turnover.

Business operations should be shown only on the basis of timely and correctly executed documents, filling in all the details of the enterprise.

Improvement of the existing system of accounting of obligations is carried out if it is integrated with the international system, but at the same time taking into account national characteristics. This situation allows companies to fully disclose accounting information for effective management of their economic activities.

The main elements of control operations and the facts of their changes to ensure settlements with suppliers and contractors of the enterprise:

- objects - contracts concluded by the enterprise; settlement operations; keeping primary documents, accounting registers and reports; business transactions to record the facts of changes in obligations in the context of settlements with suppliers and contractors; information on accounting violations and offenses discovered during inspections and inspections;

- entities - owners and departments of the enterprise that perform control functions for forming settlements with suppliers and contractors (legal department, supply department, accounting, economic analysis department, financial planning department, marketing department).

In order to ensure the fulfillment of contractual obligations in enterprises, one of the important tasks of the effective organization of the internal control system of operations is to regulate its implementation, that is, to establish the appropriate order of control in the relevant orders or instructions and to form the following system of internal administrative documents:

- regulation on accounting policy (from the point of view of regulating the features of accounting for the fulfillment of the company's obligations and changes in obligations);

- the regulation on branches, representative offices, separate units (determining the features of fulfilling and changing obligations of branches, representative offices, separate units in order to assess their impact on the financial condition of the enterprise as a whole);

- provision of contract works;

- work flow chart (setting the movement of initial accounting documents and controlling settlements with suppliers and contractors of the enterprise);
- provision of internal control service (disclosure and integration of functional obligations of selected control subjects over the selected controlled object);
- job descriptions of employees (determination of control functions and implementation of management procedures for the selected inspection object).

The main role and role of accounting in making settlements with suppliers and contractors is to create a system of timely notification to managers about the fulfillment of obligations both by counterparties and by the enterprise in order to make decisions and take operational measures [5].

Settlements with suppliers of goods can be improved by creating a schedule that shows the debts of each supplier under contracts, the due date of the schedule and the fact that it is visible. This allows you to determine the timeliness of the delivery of inventory items and calculations for each operation. Business operations should be reflected only on the basis of timely and correctly prepared documents, filling in all the details of the enterprise.

Account 6010-"Accounts payable to suppliers and contractors" is credited to the value of TMZ and other assets, work and services received, in correspondence with accounts accounting for these assets or related expenses.

1-table

Reflecting short-term obligations to suppliers and contractors for goods received, work performed and services rendered

Content	Debet	Credit
The receipt of goods from the supplier, the work performed and the services provided are reflected.	0800-« Capital investments »; 1000-« Materials »; 2010-« Main production »; 2900-« Goods »; 9400-«Period costs» and others.	6010-«Accounts payable to suppliers and contractors»
Payment to suppliers and contractors is reflected	6010-«Accounts payable to suppliers and contractors»	5110-«Current account»

Currently, there are mistakes made by organizations as a result of violation of the legal framework in order to simplify accounting work. Some of them are as follows:

- violation in the preparation of preliminary documents or lack of contracts with suppliers of goods (contractors);
- failure to register commercial transactions with suppliers (contractors) on time;
- violations in the preparation and presentation of claims under contracts;
- errors in reflection in analytical and synthetic accounting accounts with customers;
- lack of work flow in the organization, as a result of which the document retention period is violated.

Account 6010 "Accounts with suppliers and contractors" is used to reflect information on settlements with suppliers and contractors in the balance sheet. An analytical account of account 6010 is maintained for each submitted invoice [5].

2-table

Problems of accounting with suppliers and contractors and ways to solve them

Problems	Solutions
Incorrectly completed invoice	Carefully check that the received invoice is drawn up in accordance with the established regulatory documents. Otherwise, if the supplier has not filled in the details on the invoice (or has made a mistake in filling it out), it must be returned for correction. [6].
Return of defective goods received and not accepted by the buyer	The buyer (recipient) to whom the goods of poor quality have been delivered has the right to impose the requirements stipulated in Article 434 of this Code on the supplier of the goods, except in cases where the supplier of the goods, having received a notification from the buyer about the poor quality of the supplied goods, immediately replaces the supplied goods with goods of the appropriate quality. except (Article 452 of the Civil Code of the Republic of Uzbekistan).
Organization of rapid exchange of documents	A solution to this problem can be achieved by introducing a paperless workflow. The use of electronic document circulation makes it possible to solve the problem posed by the concept of development of the accounting and reporting system of the Republic of Uzbekistan using the information created in the accounting system when compiling various reports. The most important criterion in accounting is the formation of data in real time, which can

	<p>only be done using the latest computer technologies. Also, it would be appropriate to improve and put into practice documents such as electronic contract, electronic invoice, electronic power of attorney in the implementation of account books with goods suppliers.</p>
<p>Unilateral (full or partial) refusal to fulfill the product delivery contract</p>	<p>The fact that one of the parties violates the contract in such a way as to give the other party the right to unilaterally refuse to perform it does not in itself cause the contract to be modified or terminated. This party must notify the other party of its complete or partial refusal to perform the contract. The notice shall be sent in writing and signed by the person authorized to conclude, amend or cancel the contract. The contract for the supply of products, unless otherwise specified in it, is considered to be modified or canceled from the moment the other party receives a notice of refusal to perform the contract. In cases where one of the parties is given the right to unilaterally refuse to perform the contract, it is his right to change or cancel the contract. The procedure provided for in Article 384 of the RF FC cannot be applied to the relations of the parties.</p>

Having studied in detail the most common problems encountered by suppliers and contractors in the accounting system with suppliers and contractors, recommendations were developed to help minimize accounting violations of the enterprise. One of the priorities for improving the management of enterprises is to organize a detailed accounting of the necessary information about the status of settlements with suppliers and contractors, formed in the accounting system, and to present it to interested parties for the purpose of decision-making. At the same time, it should not be forgotten that an important condition for improving the calculation of accounts with suppliers is compliance with the rules and norms established in the legal documents and regulatory documents that constitute the general rules of accounting.

Settlement of accounts with suppliers and contractors is the most important part of accounting work, because the main part of the company’s income and cash receipts is formed at this stage. With the help of calculations, on the one hand, it is possible to supply and supply enterprises with raw materials, etc., and on the other hand, to sell finished products. It is possible to improve the calculation of accounts with suppliers by creating a table that shows the debts of each supplier under the contracts, the terms of payment of the debt in the table and in practice. This allows you to determine the

timeliness of the delivery of inventory items and calculations for each operation. Business operations should be reflected only on the basis of timely and correctly formalized documents, filling in all the details of the enterprise.

We believe that it is appropriate to use registers to collect and group information about settlements with suppliers and contractors for subsequent submission to the journal. It is possible to improve the existing system of settlements with suppliers and contractors in Uzbekistan, if it is integrated at the international level, but at the same time taking into account national characteristics. It allows full disclosure of accounting information for efficient management of enterprises. The above proposals help to improve the methodology of accounting and control of accounts payable for goods, works, and services and to improve accounting discipline.

CONCLUSION. In modern conditions, a well-organized account of settlement transactions, as well as timely cash flow, significantly affects the financial results of the enterprise. It is also necessary to take into account the slow progress of the work and measures to implement the international standards of financial reporting, and based on this, we paid a lot of attention to this in our article.

One of the priorities for improving the management of enterprises is to organize a detailed accounting of the necessary information about the status of settlements with suppliers and contractors, formed in the accounting system, and to present it to interested parties for the purpose of decision-making.

Extinguishment of liabilities in the above business entities serves as a factor that raises the financial independence and profitability of that enterprise to a higher level.

REFERENCES

1. *Фуломова Ф.Ф. Бухгалтерия ҳисобини мустақил ўрганиш учун қўлланма. 3-нашр, қайта ишланган ва қўшимчалар киритилган. – Т. : “NORMA” -2010.*
2. *С.Н. Ташназаров. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари. Дарслик. Тошкент:, 2018.*
3. *Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик Кодекси. – Т. Адолат.: 2008 йил.*
4. *И.К.Очилов ва ., Ж.Э.Курбанбаев. Молиявий ҳисоб. Ўқув қўлланма.- Т.: “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”, 2007.*
5. *Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик Кодекси. – Т. Адолат.: 2008 йил.*
6. *Ochilov F.SH. Improving the Conduct of Compulsory Auditing on the Basis of International Auditing Standards. // International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD). – Volume 5 Issue 6, September-October 2021 Available Online: www.ijtsrd.com e-ISSN: 2456 – 6470*

7. Ташназаров С.Н. Молиявий бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи: халқаро ва миллий жиҳатлари. Монография. – Т.: «Иқтисод-Молия», 2009 й. -168-б.

8. Международные стандарты финансовой отчетности: Издание на русском языке. – М.: «АСКЕРИ-АССА», 2016.

9. Туйчиев А.Ж. Мажбуриятлар ҳисоби ва таҳлилининг назарий-методологик муаммолари. Монография. –Т.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2010. 272 б.

10. Kuziev I.N., Avazov I.R., Ochilov F.SH., Customer Accounts Creation By Means Of Foreign Experience Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI) Volume 12, Issue 7, July 2021: 4594-4600

<https://www.tojqi.net/index.php/journal/article/view/4495>.

11. www.accounting.com

12. www.gaap.ru

ANXIETY-DEPRESSIVE DISORDERS IN PATIENTS WITH CHRONIC HEART FAILURE

Kodirova Shakhlo Salomovna

Bukhara State Medical Institute

email: shaxigiza@mail.ru

RELEVANCE

Chronic heart failure (CHF) is an important cardiovascular disease due to its increasing prevalence, significant morbidity, high mortality and rapidly growing health care costs. The number of patients with heart failure is increasing worldwide. Over the past four decades, significant advances have been made in the definition, methods of diagnosis and treatment of heart failure (HF).

Keywords: *chronic heart failure, depression, anxiety, psychological state*

The high frequency of early repeated hospitalizations in CHF is becoming not only a medical, but also a social problem, as it causes significant economic costs for treatment. Already in 1991, the cost of paying for hospital treatment of patients with CHF exceeded the cost of paying for hospital treatment of patients with acute myocardial infarction and cancer combined. From 1993 to 1998, these costs in the United States alone increased from 10 to 20.2 billion dollars a year, and the total cost of treating patients with CHF is about 1% of all funds allocated for healthcare [1]. In Russia, at least 6 million patients suffer from chronic heart failure, and about 500 thousand of its new episodes are detected every year. With I functional class of heart failure, annual mortality is 10-12%, with II - 20%, with III - 40% .

Chronic heart failure is considered as a clinical syndrome, characterized by the inability of the heart to purify adequate blood supply of organs and tissues, in the development of the body receives the participation of not so many systems of roofing, but also all other organs and systems. CHF is characterized by a decrease in cardiac output that is inadequate to the metabolic needs of the body, as well as a violation of almost all types of metabolism. Caused by disturbances in the work of the heart, the syndrome of insufficiency of blood circulation is recognized by the totality of hemodynamic, neurohumoral and renal manifestations. In heart failure, impaired contractile function of the myocardium is combined with reduced exercise tolerance, frequent ventricular arrhythmias, and a high risk of sudden death [3, 4, 5, 8,9].

CHF is from the very beginning (even before the development of congestion) a generalized disease with damage to the heart, kidneys, peripheral vessels, skeletal muscles and other organs [11]. Although heart failure is a multisystem disease, none of its signs and symptoms can be considered organ-specific. Shortness of breath, for example, may be due to a primary lung disease, and peripheral edema - venous insufficiency or diseases of the liver or kidneys. In addition, in a significant number of patients, severe left ventricular dysfunction occurs asymptotically or asymptotically (asymptomatic left ventricular dysfunction corresponding to functional class I) [1].

Anxiety disorder, like depression, is formed within a few weeks or months, the symptoms of the disease progress over time, adversely affecting the daily life of patients. Patients prone to anxiety disorders exaggerate their failures in life, but exaggerate their symptoms of the disease. The increased caution or "hyper vigilance" of these patients is explained by the fact that they, unlike other people, see the world as if through a magnifying glass, carefully observing their internal state and external surroundings [1,3,12,17].

Purpose of the study consisted in the study of the psychological state of patients with chronic heart failure who had myocardial infarction.

Materials and methods

We examined 220 patients with CHF of ischemic origin with I, II and III FC CHF (men aged 38-60 years, mean age 54.51 ± 6.89 years) at baseline and after 6 months of treatment. In all patients, the duration of myocardial infarction was a period of 3 months. up to 4 years. The diagnosis was established based on the results of clinical and laboratory-instrumental studies. All patients were divided into FC according to the New York classification of cardiologists, according to the six-minute walk test (TSW). Patients with FC I amounted to 38 (17.3%) patients, with IIFC - 75 (34.1%) and III FC 107 (48.6%) patients (Fig. 3.1). 158 (71.8.5%) patients had a history of hypertension (AH), the duration of which was 6.9 ± 3.1 years. The exception was patients with acute cerebrovascular accident, diabetes mellitus, chronic obstructive pulmonary disease, The clinical characteristics of the patients included in the study are presented in Table 2.1. The structure of basic therapy included the following drugs: ACE inhibitors were received by 89% of patients, ARBs - 11%, BAB - 96%, diuretics - 39%, spironolactone - 55%, eplerenone - 31%, aspirin - 100%, nitrates - 31%, statins 93% of patients.

Table 1

Clinical characteristics of patients with CHF

indicators	abs	%
AG	158	71.85
Postponed primary MI	115	52.3
Postponed repeated MI	105	47.7
IHD. Angina pectoris II FC	97	44.1
IHD. Angina pectoris III FC	40	18.2
ZhE	47	21.4
FP	32	14.5
Heart rhythm disorders	152	69

All patients included in the study underwent clinical, functional and biochemical examinations, including an electrocardiogram, at baseline and after 6 months of observation. The clinical condition of the patients was assessed according to the TSH, a scale for assessing the clinical condition, modified by V.Yu.Mareev (2000). The results of the quality of life were studied according to the Minnesota questionnaire with the definition of its total index of quality of life.

Results and its discussion

As can be seen from the analysis of the results of psychological tests conducted in patients with CHF when studying the parameters of the Hospital Anxiety and Depression Scale (HADS), the indicator HADS anxiety in patients with CHF FC was 6.1 ± 0.6 points. (Figure 3.1). In patients with FC II and FC III, the parameters of this indicator turned out to be higher than the parameters of patients with FC I by 32.6% and 43.8%, respectively, and amounted to -6.7 ± 0.8 and 7.3 ± 0.9 points.

In patients with FC I CHF, the HADS indicator of depression was 4.9 ± 0.6 points. In patients with FC II and FC III, depression exceeds the indicators of patients by 40.3% and 54.8% and amounted to 6.3 ± 0.9 and 9.1 ± 1.1 , respectively.

We also analyzed the data of the Spielberger-Khanin questionnaire of reactive and personal anxiety - (RT) and (LT): indicators of RT and LT in patients with I FC CHF were 30.3 ± 1.4 and 33.5 ± 2.8 points. In patients with FC II and FC III, the RT indicator was 36.7 ± 2.6 and 44.5 ± 3.7 points, LT - 42.7 ± 3.9 and 49.7 ± 4.2 points, respectively (Table. 2).

Table 2

Indicators of the Spielberg-Khanin test of reactive and personal anxiety in patients with CHF

Psychological tests	I FC (n=30)	II FC (n=65)	R I-II	III FC (n=91)	R I-III
Spielberg-Khanina RT	30.3±1.4	36.7±2.6	-17.4% (p<0.05)	44.5±3.7	-31.9% (p<0.05)
Spielberga-Khanina LT	33.5±2.8	42.7±2.9	-21.5% (p<0.05)	49.7±4.2	-32.6% (p<0.05)

When studying the indicators of the Hamilton anxiety scale (HARS), we came to the conclusion that in patients with FC I CHF, the anxiety indicator was 8.9 ± 1.9 points. In patients with FC II and FC III, this indicator exceeds the indicators of patients with FC I CHF by 33.3 and 28% and amounted to 10.8 ± 1.1 and 14.4 ± 1.2 points, respectively. Studying the results of depression indicators on the Tsung scale, we found that depressive disorders predominate in patients with III FC, and amount to 65.1 ± 4.6 points, which is 1.4 and 1.7 times more than in patients with FC I and II.

Findings

The relevance of the study of the psychological characteristics of patients with CHF is also determined by the lack of research covering the main psychological characteristics of patients. The study of the specifications of the psychological characteristics of the patients calls for the improvement of the methodology of assessment of the psychosocial status of the patients, the potential meaning of the HSN clinic and the quality of life of the patient, and also provide a theoretical basis for the psychological mixed in different stages of treatment.

Anxiety disorders were observed in 37.2% (56.6% - I FC CHF) and depressive disorders in 30.1% (65.1% - III FC). The combination of anxiety-depressive disorders was 32.7%. In CHF patients with heart rhythm disturbances, the anxiety index was 92% and was significantly higher in the high-graduation PVC group, and the combination of anxiety-depressive disorders in this group of patients was 37%.

There was a positive trend in indicators of psychological status. The most highly significant changes were observed in patients with II-II FC CHF.

REFERENCES

1. Kodirova et al. *Psychosocial characteristics of patients with IHD // Biology and Integrative Medicine*. 2021.-№ 4. P.64-79
2. Kadirova Sh.S., Kamilova U.K., Alimov U.Kh. *Evaluation of indicators of psychological status in patients with chronic heart failure// Cardiology of Uzbekistan*. 2011. - No. 1-2 .S. 42-44
3. Kodirova Sh. S., Dzhabbarova M. B., Arashova G. A. *Psychosomatic aspects of the course of chronic heart failure // Biology va tibbiyat muammolari, Samarkand - 2019*. -No. 4.2 (115). –p.57-60
4. Kodirova Sh. S. *Study of emotional states and quality of life of patients with chronic heart failure // Biology va tibbiyat muammolari, Samarkand -2019*. -№4.2 (115).- S. 232-236
5. Kodirova Sh.S., Djabbarova MB, Arashova GA, Hudoydodova SG, Farmonova MA, Elmuradova AA *Features of the Clinical Course of Chronic Heart Insufficiency Depending on the Psychological Status of Patients// American Journal of Medicine and Medical Sciences*.-2020 .- R.- 127-131
6. Kodirova Sh.S., Khamroeva Yu.S. *Psychological features of patients with coronary heart disease// Questions of science and education. Moscow*. - 2018. - No. 7 (19). - S. 264 - 265.
7. Kodirova Sh.S., Avezov D.K., Shaolimova Z.M., Rasulova Z.D. *Assessment of the psychological state of patients with postinfarction atherosclerosis complicated by heart failure // IV Congress of the Society of Heart Failure Specialists "Heart Failure 2009"*. -2009.- S. 54-55.
8. Kadirova Sh.S., Kamilova U.K., Alimov U.Kh. *Study of the relationship between indicators of psychological status and the course of the disease in patients with chronic heart failure // Collection of scientific papers of the IX International Forum of Cardiologists and Therapists, March 25-27. International Journal of Heart and Vascular Diseases Moscow, Russia - 2020*. - P. 120
9. Kodirova Sh.S. *The study of emotional states and quality of life in patients with chronic heart failure // Problems of biology and medicine*. - 2019. - No. 4 - 2 (115) P. 232 - 237.
10. Kadirova Sh.S. Kamilova U.K. Avezov D.K. Pulatov O.Ya. *The relationship of the psychological state with the progression of heart failure in patients with postinfarction atherosclerosis // Proceedings of the Russian National Congress of Cardiologists Appendix 1 to the journal "Cardiovascular Therapy and Prevention"* 2011.- No. 10 - C 135

11. Kodirova Sh.S., Rasulova Z.D., Avezov D.K. *The study of psychological status in patients with chronic heart failure // Proceedings of the Russian National Congress of Cardiologists. - Moscow. - 2010. -S. 139.*

12. Kodirova Sh.S., Alimov U.Kh. *Psychological status in patients with chronic heart failure // Abstracts of the Republican scientific and practical conference with international participation "The role of a general practitioner in reducing cardiovascular morbidity and mortality" // Cardiology of Uzbekistan No. 2.-2011. P.-135.*

13. Kodirova Sh.S., Kamilova U.K., Alimov U.Kh. *Indicators of psychological status in patients with chronic heart failure // Proceedings of the Russian National Congress of Cardiologists Appendix 1 to the journal "Cardiovascular Therapy and Prevention". - 2011. - S. 135.*

14. Kadirova Sh.S., Kamilova U.K., Alimov U.Kh. *Indicators of psychological status in patients with chronic heart failure // Abstracts of the P International Congress "Cardiology at the Crossroads of Sciences". - Tyumen.-2011. P.153*

15. Kamilova U.K., Kadyrova Sh. *The study of the psychological state in patients with chronic heart failure // Abstracts of the IV Eurasian Congress of Cardiologists October 10-11. Yerevan, Armenia, 2016.- P.82-83.*

16. Kadirova Sh.S., Kamilova U.K. *The study of the psychological state in patients with postinfarction atherosclerosis, complicated by chronic heart failure // Proceedings of the forum. 4th International Educational Forum "Russian Heart Days" April 21-23, 2016, Russia. St. Petersburg Russian Journal of Cardiology, 2016.-p.37-38*

17. Kodirova Sh.S., Kamilova U.K., Nuritdinov N.A. *The study of indicators of quality of life and prognosis in patients with chronic heart failure //Materials of the V International Educational Forum "Russian Days of the Heart". - Moscow, 2017. - P.85.*

18. Kamilova U.K., Kadirova Sh.S. *Assessment of the psychological status in patients with chronic heart failure // Proceedings of the V International Educational Forum "Russian Days of the Heart" March 30 April 01, 2017, Russia. St. Petersburg, 2017.- P.162*

19. Kamilova UK, Kadirova SH. *The study psychological state of patients with chronic heart failure // Abstracts of the Heart Failure 2017 and the 4th World Congress on acute Heart Failure. Paris. France. 29 April-2 May 2017. European Journal of Heart Failure Supplements, 2017. - P.247*

20. Kodirova Sh.S. *Depression and chronic heart failure // Lambert Academic Publishing.- 2022.*

UDK 681.2

STANDARTLASHTIRISH OZIQ-OVQAT MAHSULOTLARINI ISHLAB CHIQRISHDA BARQAROR RIVOJLANISH MAQSADLARINI AMALGA OSHIRISH VOSITASI

Kodirova Shahnoza Salomovna

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti

K va OOT fakulteti 116-22 MSMSM guruhi talabasi

e-mail: shaxigiza@mail.ru

ANNOTATSIYA

2015 yilda Birlashgan Millatlar tashkiloti Bosh Assambleyasi (BMT) 196 mamlakat barqaror rivojlanishning 17 ta global maqsadini (keyingi o‘rinlarda BRM deb yuritiladi) qabul qildi, ularning asosiy yo‘nalishlaridan biri atrof-muhitga antropogen yukni kamaytirishdir. Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish chiqindilar va ifloslantiruvchi moddalarni hosil qilish orqali ishlab chiqarish bosqichida ham, saqlash va tashish sharoitlarining yetarli emasligi sababli oziq-ovqat mahsulotlarini yo‘q qilishda ham, ishlab chiqarish maqsadlarida energiya iste‘mol qilishda ham atrof-muhit holatiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Standartlashtirish barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirishda alohida o‘rin tutadi, buning tasdig‘i standartlarni ishlab chiqish va qabul qilishdir, ularning standartlashtirish ob‘ektlari atrof-muhitni boshqarish tizimlari, organik mahsulotlar ishlab chiqarish, ekologik yorliqlar, ehtiyotkor ishlab chiqarish, yashil mahsulotlar, yashil texnologiyalar.

Kalit so‘zlar: *barqaror rivojlanish maqsadlari, Birlashgan Millatlar tashkiloti, Global shartnoma, atrof-muhitni muhofaza qilish, oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish, standartlashtirish.*

ANNOTATION

In 2015, the United Nations General Assembly (UN) 196 countries adopted 17 global Sustainable Development Goals (next to what is called BRM), one of the main areas of which is to reduce the anthropogenic burden on the environment. Food production has a significant impact on the state of the environment, both in the production phase by generating waste and pollutants, and in the elimination of food due to insufficient storage and transportation conditions, as well as in the consumption of energy for production purposes. Standardization occupies a special place in the

implementation of Sustainable Development Goals, confirmation of which is the development and adoption of standards, the objects of their standardization are environmental management systems, the production of organic products, environmental labels, careful production, green products, green technologies.

Keywords: *Sustainable Development Goals, United Nations, Global agreement, Environmental Protection, food production, standardization.*

Hozirgi vaqtda yuqori tezlik, tez o'zgarishlar va ko'plab yangi texnologiyalarning paydo bo'lishi vaqti deb atash mumkin. Texnologiya bizning hayotimizga jiddiy ta'sir qiladi va barcha sohalarda keng ko'lamlı o'zgarishlarga olib keladi: bir tomondan, odamlarning turmush darajasi oshadi, ular yangi imkoniyatlarga ega, boshqa tomondan, iqtisodiy ko'rsatkichlar poygasida insoniyat jiddiy global muammolarga duch kelmoqda, ulardan biri har yili ortib borayotgan antropogen ekologik yuk. Bugungi kunda har qanday usul bilan farovonlik va yuqori iqtisodiy ko'rsatkichlarga erishishni ta'minlab, kelajak avlodlar qaysi dunyoda yashashi, ishlashi va rivojlanishi haqida o'ylamay qo'yildi, atrof-muhitni muhofaza qilishga yetarlicha e'tibor bermaslik hozirgi va kelajakdagi ekologik ofatlar va ijtimoiy inqirozlarni keltirib chiqaradi. Shubhasiz, aytilgan muammoni hal qilish uchun butun insoniyat – turli mamlakatlar, kompaniyalar va har bir insonning birgalikdagi sa'y-harakatlari talab etiladi.

Shuning uchun 2015 yilda Birlashgan Millatlar tashkiloti Bosh Assambleyasi tomonidan 196 mamlakat barqaror rivojlanishning 17 ta global barqaror rivojlanish maqsadlari (keyingi o'rinlarda BRM deb yuritiladi) qabul qildi, ularning asosiy yo'nalishlaridan biri atrof - muhitga antropogen yukni kamaytirishdir. Barqaror rivojlanish kontseptsiyasi ekologiya, iqtisodiyot va jamiyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni aks ettiradi. Barqarorlik haqida gapirganda, jamiyatning hozirgi ehtiyojlari va ularni qondirish keyingi avlodlar uchun oqibatlarisiz amalga oshiriladigan rivojlanishni tushunish kerak, bu esa boshqalarni hisobga olmasdan bitta muammoning yechimini ko'rib chiqishning iloji bo'lmagan kompleks yondashuvni nazarda tutadi.

Birlashgan millatlar tashkilotiga a'zo davlatlar sodiqligini yana bir bor tasdiqladilar va natijada 2030 yilga kelib o'z yo'nalishlarida Real taraqqiyotni ta'minlash maqsadida ularni o'zlarining milliy dasturlariga kiritdilar. Dunyo bo'ylab biznes ham atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida faol mavqega ega. BMT tomonidan ishlab chiqilgan va dunyoning 166 mamlakatidan 9200 ta kompaniya tomonidan imzolangan global shartnoma biznes tomonidan barqaror rivojlanish bo'yicha korporativ va ijtimoiy javobgarlik bo'yicha xalqaro tashabbusdir. BMTning global shartnomasi BRM yutuqlari sohasidagi biznesning javobgarligini tavsiflovchi 10 ta printsipni o'z ichiga oladi, unga ko'ra barqaror rivojlanish uchun biznes inson

huquqlari va xodimlarning huquqlarini himoya qilishni ta'minlashi, o'z faoliyatida ekologik tamoyillarni amalga oshirishi kerak.

Ushbu tamoyillar strategiya darajasida ham, barcha biznes jarayonlarini amalga oshirish darajasida ham hisobga olinishi kerak, faqat ushbu yondashuv kompaniyaning va umuman butun dunyo hamjamiyatining iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy maqsadlari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashi mumkin. Shubhasiz, ishlab chiqarish jarayonida chiqindilar va ifloslantiruvchi moddalar paydo bo'lishi, tayyor mahsulotni saqlash va tashish uchun tavsiya etilgan sharoitlardan chetga chiqish, ishlab chiqarish maqsadlarida energiya iste'moli natijasida atrof-muhit holatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan ishlab chiqarish sifatida oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish issiqxona gazlari chiqindilariga olib keladigan printsiplarga rioya qilishi kerak. BRMga erishishni ta'minlash.

Yuqorida aytilganlarning barchasini inobatga olgan holda, olib borilayotgan tadqiqotlarning maqsadi standartlashtirish faoliyati bilan ta'minlangan oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishda BRM sotish bo'yicha ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishdir. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar hal qilindi:

- BRM manfaatlarining oziq-ovqat ishlab chiqarish faoliyati natijalari va ushbu faoliyatning atrof-muhitga ta'siri bilan kesishishi sohalari aniqlandi;
- oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish va korxonalarni oziq-ovqat biologik xomashyosi bilan ta'minlashda BRM amaliy sotilishi baholandi;
- oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishda BRMni sotish vositasi sifatida standartlashtirishning roli aniqlandi.

BRM manfaatlarining oziq-ovqat ishlab chiqarish faoliyati natijalari va ushbu faoliyatning atrof-muhitga ta'siri bilan kesishadigan sohalarni aniqlash uchun 17 BRM tahlili o'tkazildi, unda ularning oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish bilan kesishishi (to'liq yoki qisman) sohalari, shuningdek ularni amalga oshirish mexanizmlari aniqlandi.

Ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, o'n yetti BRMdan yettitasini oziq-ovqat sanoati korxonalari ishlab chiqarish faoliyati davomida amalga oshirishi mumkin. Amalga oshirish yo'llari sifatida atrof-muhitni boshqarish tizimlarini sertifikatlash, organik mahsulotlarni ishlab chiqarish va sertifikatlash, ishlatilgan barcha turdagi resurslarga tejamkor munosabatda bo'lish, yangi innovatsion ishlab chiqarish texnologiyalarini yaratish uchun fan va texnikaning zamonaviy yutuqlaridan foydalanish, suv biologik resurslarini sun'iy ravishda ko'paytirish.

BRM erishishda standartlashtirish vositalaridan foydalanish ekologik toza mahsulotlar sifatini shakllantirish va infratuzilmasining asosiy elementlaridan biri bo'lib, bunday mahsulotlar sifatini ta'minlashning asosiy asosini belgilaydi.

Shubhasiz, BRM tomonidan boshqariladigan iqtisodiy o‘shishga erishish mumkin, bu atrof - muhitga zarar etkazmaydi va ijtimoiy muammolarni hal qilishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Shabarin, A.A. *Purification of drinking water from fluorides by reverse osmosis* / A.A. Sha- barin, V.N. Vodiakov, A.V. Kotin, O.A. Kuvshinova, Yu.I. Matyushkina // *Bulletin of the Universi- ty of Mordovia*. 2018. No. 1. P. 36–47.

2. GOST R 56407-2015. *Lean manufacturing. Basic methods and tools*, dated 27.05.2015 No. 488-st: date of reference 2015-06-02 [Electronic resource]. URL: <https://docs.cntd.ru/document/1200120649> (accessed: 19.02.2022).

3. GOST R 58577-2019. *Rules for establishing standards for permissible emissions of polluting substances by projected and operating economic entities and methods for determining these stand- ards*, dated 8.10.2019 No. 888-st: date of reference 2020-01-01 [Electronic resource]. URL: <https://docs.cntd.ru/document/1200168569> (accessed: 19.02.2022).

4. *The mechanism of taxation of harmful emissions: an analysis from the standpoint of an insti- tutional approach* [Electronic resource]. URL: https://www.finjournal-nifi.ru/images/FILES/Journal/ Archive/2020/2/statii/02_2_2020_v12.pdf (accessed: 20.02.22).

5. *Renewable energy sources (RES). Renewable energy (Green Energy) is energy from perma- nent sources* [Electronic resource]. URL: <https://neftegaz.ru/tech-library/energoresursy-toplivo/141763-vozobnovlyaemye-istochniki-energii-vie/> (accessed: 10.03.2022).

6. Sokolov, A.Yu. *Study of structural and mechanical properties of biopolymers in order to obtain a capsule-type product* / A.Yu. Sokolov, D.I. Shishkina // *Bulletin of VSUIT*. 2021. No. 1. P. 248–252.

SURXONDARYODA ARXEOLOGIK TURIZMNI RIVOJLANTIRISHNING TASHKILY-IQTISODIY MEXANIZMLARI

Valiyev Hasan Sunnatillo o‘g‘li

Chirchiq Pedagogika Universiteti Turizm fakulteti

Turizm (turizm sohasida xizmatlar texnologiyasi va ularni boshqarish)
yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Surxondaryo viloyati Arxeologik turizmning markazlaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqola, Surxondaryo viloyatining arxeologik turizm salohiyatini ochib berish bilan bir qatorda uni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini yoritib beradi.

Kalit so‘zlar. *Arxeoturizm, tarixiy obidalar, madaniy meros, mehmonxonalar, mehmon uylar, madaniy meros*

АННОТАЦИЯ

Сурхандарьинская область является одним из центров археологического туризма. Эта статья раскрывает археологический туристический потенциал Сурхандарьинской области, а также осветит организационно-экономические механизмы ее развития.

Ключевые слова. *Архетуризм, исторические памятники, культурное наследие, гостиницы, гостевые дома, культурное наследие*

ANNOTATION

Surkhandarya region is one of the Centers of Archaeological tourism. In addition to revealing the archaeological tourist potential of the Surkhandarya region, this article will highlight the organizational and economic mechanisms for its development.

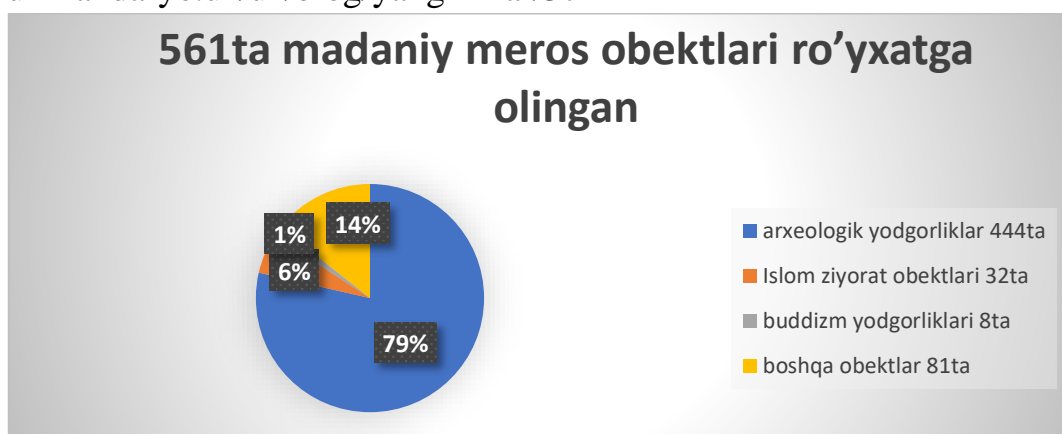
Keywords. *Archaetourism, historical monuments, cultural heritage, hotels, guesthouses, cultural heritage*

Turizm — iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri. Mavjud imkoniyatlardan samarali foydalangan holda, ushbu tarmoqni yanada takomillashtirish zarur, buni davrning o‘zi taqozo etmoqda. “O‘zbekiston ham sayohat, ham ziyorat uchun qulay mamlakat. Chunki ona zaminimizda butun dunyoga ma’lum va mashhur bo‘lgan ajdodlarimiz mangu qo‘nim topgan. Ular qoldirgan boy ma’naviy-madaniy merosga xalqaro maydonda qiziqish juda katta. Sohani yanada rivojlantirish uchun, avvalo,

zarur infratuzilmani takomillashtirish shart” - deb bejiz ta’kidlamagan Prezidentimiz SH.M.Mirziyoyev.¹ Darhaqiqat bugungi kunda turizm iqtisodiyotimizning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Yurtimizda turizmning ziyorat, rekratsion, va shunga o’xshash bir necha turlari rivojlangan. Bular qatoriga Arxeologik turizm ham asta sekin kirib bormoqda. O’zi arxeologik turizm nima? Arxeoturizm yoki arxeologik turizm - bu madaniy turizmning bir turi bo’lib, uning maqsadi arxeologiyaga va tarixiy obidalarni saqlash va ularga bo’lgan qiziqishni oshirish hisoblanadi. Arxeologik turizm amaliy arxeologiyani qo’llash sohalari qatoriga kiradi va unda jamoatchilik ishtiroki va qo’llab-quvvatlashi katta ahamiyatga ega. Arxeologik turizmning asosiy maqsadi tarixiy va qadimiy yodgorliklarni qadimiylik qiyofasini saqlab qolish va ularga bolgan qiziqishni oshirish, jamoatchilik orasida madaniy merosga nisbatan iliq fikrlarni shakllantirishdir. Arxeologiya va turizm o’rtasidagi o’zaro bog’liqlik qadimiy tarixga ega bo’lib, olimlarning tahminicha u uyg’onish davriga to’g’ri keladi. Arxeologik turizm ixtisoslashgan soha sifatida madaniy merosni asrab-avaylash va targ’ib qilish sohasidagi masalaning ahamiyatini ko’rsatuvchi xususiyat va funksiyalarga ega. Arxeologik turizm insonlarni madaniy meros bilan tanishtiradi va insonlarda madaniy merosga bo’lgan nuqtai nazarni o’zgartiradi. Arxeologiyani turizm bilan bog’lash ham davlat iqtisodiyoti, ham madaniy meros uchun ancha foydali hisoblanadi Ayniqsa bu yo’nalishi O’zbekistonning janubi bo’lmish Surxondaryo viloyatida ham tez suratlarda yuksalmoqda. Shuningdek Vazirlar Mahkamasining Surxondaryo viloyatining turizm salohiyatidan samarali foydalanish va uni rivojlantirish bo’yicha qo’shimcha choratadbirlar to’g’risidagi qarori asosida juda ko’plab ishlar amalga oshirilmoqda. Bu mintqa yarim asrdan beri dunyoning arxeologlari va sayyohlarini o’ziga jalb qiladi. Viloyatda 561ta madaniy meros obektlari ro’yxatga olingan bo’lsa, ularning 444 tasi arxeologik, 32 tasi islom ziyorat turizmi va 8 tasi buddizm yodgorliklari hisoblanadi. Hozirgi kunda viloyatning 101ta Turistik namoyish obektlari xizmat ko’rsatadi².

¹Kun.uz/2017/10/7

²Surkhondaryo.uz/uz/blog/yangiliklar/37

Zurmala, Dalvarzintepa, Fayoztepa, Xolchayon, kabi uzoq o'tmishdan so'ylaydigan arxeologik yodgorliklarni ko'rishga ishtiyoqmatlar safi yanada oshib boradi albatta. Surxondaryo viloyatining sayyohlar orasida eng mashhur bo'lgan arxeologik maskani bu Teshiktosh g'ori hisoblanadi. U viloyatning Boysun tumanidagi Zovtalashgansoy darasida joylashgan bo'lib, ushbu manzil 1938-yilda Okladnikov tomonidan ochilgan. U M.avv 100-40 ming yilliklarga ya'ni o'rta paleoklitga tegishli hisoblanadi. Eng muhim tarafi esa bu maskandan 8-9 yashar neandertal Bolani suyak qoldiqlari topilgan. Bundan tashqari Boysuntog' etaklarida topilgan Zaroutsoy va Machay g'orlari qadimshunos sayyohlar uchun ajoyib manzilgohlar hisoblanadi. Sopollitepa Surxondaryo viloyatining eng mashhur arxeologik topilmalaridan biri hisoblanadi. U viloyatning Muzrobot tumanida joylashgan. Uning nomi mahhaliy aholi tomonidan nomlangan bo'lib, tepalik ustida sopol siniqlari qalashib yotgani tufayli sopolli+tepa nomi bilan atala boshlangan. Bu maskanda yana bir ajoyib va mashhur arxeologik obidasi ya'ni Jarqo'ton majmuasi ham joylashgan. Jarqo'ton bundan 3500-4000 yil muqaddam hozirgi Sherobod tumanidan o'tkan ko'hna Bo'stonsoy daryosi yoqasida joylashgan³. Bu arxeologik majmuasi O'rta Osiyo hududidagi ilk shahar bo'lgan desak ham adashmaymiz. Shuni uchun ham uning xalqaro turistik salohiyati ham yuqori hisoblanadi.

Bundan bir necha yil ilgari o'zining 2500yilligini nishonlagan Termiz³ Surxondaryo viloyatining turizm salohiyati. Toshkent "Tafakkur" 2022 10-15 betlar shahri ham o'zining ko'hna obidalari bilan ham mashhur hisoblanadi. Jumladan Fayoztepa, Qoratepa, Kampirtepa va Ayritomlardir. 1968- yilda qadimgi Termiz hududida Budda haykali topildi va o'sha vaqtdan buyon bu yer ko'plab arxeologlar tomonidan o'rganiladigan asosiy obyektga aylanib, buning natijasida keyinchalik qadimgi buddaviylik ibodatxonalari majmualari kashf etildi. Shu jumladan Fayoztepa, Kampirtepa, Qoratepa. qadimgi musiqachilarning tasviri tushirilgan mashhur Ayritom frizining kashf etilishi ushbu mintaqada bir vaqtlar buddaviylik targ'ib qilinganligining dalili bo'lib xizmat qildi va ellinistik madaniyat unsurlari aniqlandi. Hozirda frizning terrakota-barelyeflari Sankt-Peterburgdagi Davlat Ermitajida saqlanmoqda. Fayoztepaning kashf etilishi qadimgi buddaviylik obyektlarining yangilarini kashf etish uchun birinchi turtki bo'ldi. Yo'qotilgan shahar Amudaryo sohilida Termizdan 30 km uzoqlikda qadimiy Kampirtepa shahrining xarobalari joylashgan. 2018-yilda arxeolog olimlar Iskandar Zulqarnaynning qarorgohi bo'lmish Oksdagi (Amudaryoning qadimgi nomi) Iskandariya qadimgi shahri aynan shu yerda joylashganligini isbotladilar. Buyuk sarkardaning kelishi davriga oid yangi ob'yektlar va madaniy qatlamlarning kashf etilgani bunga dalil bo'lgan. Kampirtepa shahri – xandak bilan o'ralgan ark bo'lib, ichki shahri minorali mustahkam qal'a devori bilan o'ralgan. Qadimgi shaharning qal'asida odamlar miloddan avvalgi IV asr oxirlarida

yashab boshlashgan. Ichki shahar esa milodiy I asrning boshlarida qurilgan bo‘lib, milodiy II asrda bu hududda Kushon podsholigi tashkil topgunga qadar mavjud bo‘lgan. Antik davridagi shahar-bandargohning hududida olimlar ob‘yektlarni saqlab qolish uchun noyob ishlarini olib borishdi. Hozirda Kampirtepa qal’asi YUNESKO ning butunjahon madaniy merosi ro‘yxatiga kiritilgan⁴. Ayritom frizi Termizdan 18 kilometr sharqda qadimiy Ayritom qal’asi joylashgan. Buddaviylik dinining eramizning boshlarida O‘rta Osiyoga kirib kelishi bilan bu yerda buddaviylik diniy yodgorliklarning qurilishi boshlanadi. ”.Qirq-Qiz qal’asi Eski Termizdan 3 kilometr g‘arbda qadimiy qal’a joylashgan. ⁴www.uzbektourism.uz/surkhandarya

Arxeologlar qal’a qurilishining taxminiy sanasini belgilab berishgan: 9-10 asrlar, ammo XIV asrga qadar qasr bir necha bor qayta qurilgan. XX asr boshlarida boshlangan qazishmalar va tadqiqotlar davomida bu yerda ko‘plab osori-atiqalar topildi: uy anjomlari parchalari, tangalar, gipsli haykallar va boshqalar. Qirq-qiz qal’asi bilan qadimgi afsona bog‘liq. Bir vaqtlar bu qal’ada jasur malika Guloyim 40 nafar dovyurak jangovar hur qizlardan iborat kanizaklari bilan birga yashagan. Qadimiy qal’aning nomi mazkur qizlar nomidan kelib chiqqan. Jasur hur qizlar o‘zlarining qal’alarini va bekalarini qattiq himoya qilganlar, dushmanlarning hujumlarini qaytarib, erkaklarning yaqin kelishiga yo‘l qo‘ymaganlar. Ammo bir kuni Kokildor-ota ismli yigit qal’aga kirishga muvaffaq bo‘ldi. U sochlarini uzun qilib o‘stirdi va shu tufayli qal’aga kirishga muvaffaq bo‘ldi. Yigitning ayyor rejasi tezlikda oshkor bo‘ldi, malika esa unga oshiq bo‘lib, ular ajoyib to‘y o‘tkazdi. Balkim shuning uchun Qirq-Qiz qal’asining xarobalari yengib bo‘lmaydigan qal’aga o‘xshaydi. Lekin aslida bino keng yo‘lakli va ko‘p sonli xonalari bo‘lgan katta saroylardan biri edi. Agar siz qadimiy qal’ani ziyorat qilsangiz, ilgari mahalliy chillaxona vazifasini o‘tagan g‘ayrioddiy xonaning qoldiqlarini ko‘rishingiz mumkin. U yerda hanuzgacha shoxlariga mayda matochalar bog‘lab qo‘yilgan eski daraxt bor. Afsonaga ko‘ra, onalik baxtiga erishish istagida bo‘lgan farzandsiz ayollar bu yerga kelib, zurriyot uchun ibodat qilib, bo‘lg‘usi bolalarning ismlari yozilgan kichik matochalarni daraxt shoxiga bog‘lab qo‘yadilar. Shuningdek viloyat markazi bo‘lmish Termiz shahrida 2001-yilda ochilgan, O‘rta osiyoda yagona bo‘lgan arxeologik muzey Termiz Arxeologiya Muzeyi ham ochilgan. Unda hozirgi kunda 40mingdan ziyod eksponantlar joylashgan. Ushbu muzey viloyatdagi arxeologik salohiyatini ham ochib beradi. Har yili Surxondaryoga kelyotgan turistlarning asosiy qismi ushbu muzeyga tashrif buyuradi.

Xulosa qilib shuni takidlash mumkinki Surxondaryoninfg arxeologik salohiyati yuqori darajada. Ammo bundan yetarli darajada foydalanilmoqda deb ayta olmaymiz. Raqamlarga murojat qiladigan bo‘lsak 2019-yilda xorijiy turistlar soni 120ming, mahalliy turistlar soni 502ming, 2020-yil pandemiya sharoitida esa 4,200nafar chet ellik sayyohlar 14,700 ta mahalliy turistlar viloyatga tashrif buyurishgan bo‘lsa

2021-yilda esa 25ming xorijlik turistlar, 600mingdan ziyod mahalliy turistlar tashrif buyurishgan⁵.

Bu ko'rsatkich avvalgi yillarga nisbatan yaxshi bo'lishi mumkin lekin Respublika bo'yicha yomon ko'rsatkich hisoblanadi

Yil	Jami turistlar	Shu	jumladan
		Xorijiy tursitlar	Mahalliy turistlar
2019	622ming	120 mingta	502 mingta
2020	18,900	4,200 ta	14,700
2021	625ming	25ming	600ming

Bu ko'rsatkich avvalgi yillarga nisbatan yaxshi bo'lishi mumkin lekin Respublika bo'yicha yomon ko'rsatkich hisoblanadi. Bu esa imkoniyatlari yetarli bo'lgan viloyat uchun achinarli hisoblanadi. Viloyat turizm ko'rsatkichlarini samarali yaxshilash uchun quydagi takliflarni berib o'tamiz:

• **Transportning barcha turlari qatnovini keskin ko'paytirish choralari ko'rish va servis xizmatlarini rivojlantirish** Temir yo'l vokzallarida yo'lovchi va sayyohlarga xizmat ko'rsatuvchi "RENT A CAR" avtotransport vositalarini ijaraga berish xizmatini tashkil etish

• **Avtomobil yo'llari infratuzilmasini shakllantirish va xizmat ko'rsatish qamrovini kengaytirish**

• Turistlar uchun ko'ngil ochar maskanlar, savdo markazlari, akvaparklarini barpo etish

• **Arxeologiya turizmi yo'nalish rivojlantirish va muzeylar barpo etish**

• **Umumiy ovqatlanish shahobchalarini takamallashtirish**

• **Joylashtirish vositalarini (Hotel, Hostel, mehmon uylarini ko'paytirish orqali imkoniyatlardan to'liq foydalana olishimiz mumkin.**

⁵www.surxonstat.uz

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR

- *Surxondaryo viloyatining turizm salohiyati. Toshkent “Tafakkur” 2022 3-20b*
- *Turizm: Nazariya va amalyot (darslik) M.R.Boltaboyev Toshkent “Barkamol Fayz Media” 2018. 109b*
- *O‘zbekiston viloyatlari toponimlari. Qorayev Suyun. Toshkent “O‘zbekiston Milliy ensklopediyasi” 2005. 125-135b*
- <https://lex.uz/ru/docs/-4832412> Vazirlar mahkamasining “Surxondaryo viloyati turizmni rivojlantirish to‘g‘risidagi” qonuni
- www.Surkhandaryo.uz
- www.surxonstat.uz
- www.yuz.uz
- www.uzbektourism.uz

TABIY VA IJTIMOYIY EKOLOGIYANING MULOQOT XULQIGA TA'SIRI**Muminov Sidikjon Mirsobirovich**

Farg'ona davlat universiteti professori,
Filologiya fanlari doktori. Farg'ona, O'zbekiston

siddiqjon.mominov@bk.ru

Jo'rayeva Shaxnoza Mo'ydinovna

Farg'ona davlat universiteti
magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada muloqot xulqiga tabiiy va ijtimoiy ekologiyaning ta'siri farg'onalik yozuvchi Tilavoldi Jo'rayev asarlari asosida tahlil va tadqiq etilgan. Har bir hududning o'ziga xos so'zlashuv uslubi bu o'sha hudud aholisining bevosita ekologiyasiga ta'sirini ko'rishimiz mumkinligi maqolada aks etgan.

***Kalitso'zlar:** nutq, hudud, xoslanish, tabiiy va ijtimoiy ekologiya, muloqot xulqi, sheva, so'zlashish uslubi.*

**ВЛИЯНИЕ ПРИРОДНОЙ И СОЦИАЛЬНОЙ СРЕДЫ НА
КОММУНИКАТИВНОЕ ПОВЕДЕНИЕ****АННОТАЦИЯ**

В данной статье анализируется и исследуется влияние природной и социальной экологии на коммуникативное поведение на примере произведений ферганского писателя Тилаволди Жураев. В статье показано что мы можем видеть прямое влияние уникального стиля речи каждого региона на экологию жителей региона.

***Ключевые слова:** речь, территория, развитие, природноная и социальная экология, коммуникативное поведение, диалект, стиль, речи.*

**TO THE COMMUNICATION BEHAVIOR OF NATURAL AND SOCIAL
ECOLOGY EFFECT****ANNOTATION**

In this article, the impact of natural and social ecology on communication behavior is analyzed and researched based on the works of Fergana writer Tilavoldi Jorayev. It is reflected in the article that we can see the direct effect of the speech style of each region on the ecology of the inhabitants of that region.

Key words: *Speech, territory, devolepment, natural and social ecology, communicative behavior, dialect, style, river.*

KIRISH Turli hududlarda yashovchi kishilar Muloqot xulqining, eng avvalo ularning jonli soʻzlashuv tili shevasida namoyon boʻlishi bois asosiy masalaga kirishishdan oldin sheva (dialekt) va u bilanshugʻullanuvchi soha sotsiolingvistlarning asosiy vazifalari oʻzaro farqlari toʻgʻrisida toʻxtalib oʻtishga toʻgʻri keladi. Tilshunoslarning taʻkidlashicha oʻzbek dialektologiyasida dialektning

maxsus konsepsiyasi ishlab chiqilmagan. Sheva, dialekt, lahja atamalari rus dialektologiyasida говор, диалект, наречие atamalalari taʻsirida yaratilgan [6, 51].

“Sheva, - deya taʻrif beradi akademik SH. Abdurahmonov,- biror tilning oʻziga xos fonetik,leksik va grammatik xususiyatlariga ega boʻlgan eng kichik qismi: lahja-shu xususiyatlarni oʻzida birlashtiruvchi shevalar yigʻindisi. Dialekt termini dialektologik adabiyotlarda koʻpincha lahja maʼnosida, baʼzan sheva maʼnosida hamqoʻllanadi. Yozuvchi Tilovoldi Joʻrayev asarlarida ham ekologiyaning muloqot xulqiga taʻsirini koʻrishimiz mumkin. Yozuvchining “Bozor dunyo” romanida bunga misollarni keltirishimiz mumkin. Avvalo syujet va kompozitsiyasi juda mukammal qurilganligini eʼtirof etish lozim. Oddiygina bozor tasviridan boshlangan voqealar asta-sekin rivojlanib, konflikt, tugun va kulminatsiyaga koʻtariladi va oxirida yechim- yovuzlikning inqirozi, ezgulikning gʻalabasi bilan tugaydi. Asarning eng muhim yutuqlaridan biri- uning xalqchil, hayotiyligidir. Unda shahar va qishloq odamlari oʻz kasbi, oʻz jinsi, mavqei darajasida gapiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Insondagi oʻzgarishlar, engavvalo, uning xulqida, jumladan, muloqot xulqi da namoyon boʻladi. Demak, ekologiya ijtimoiy muhitga, ijtimoiy muhit esa muloqot xulqiga taʻsir etadi. Oʻzbeklar nutqida choʻpon va dehqonlarga nisbatan “Dalasiday bagʻri keng” iborasi qoʻllaniladi. Zero, keng joyda yashab, ishlaydigan kishilarning feʼl-atvori ham shunga yarasha boʻladi. Bunday muhitdagi kishilar baqirib-chaqirib gapirish, xohlagan paytda ovozining boricha qoʻshiq aytish imkoniyatiga ega boʻlganlari holda, shaharning tor, beton devorli xonalarida yashaydigan kishilar sharoit taqozosiga koʻra koʻpincha past ovozda gaplashishga, qoʻshiq aytgilari kelganida ham damlarini ichlariga yutishga yoki past ovozda xirgoyi qilishga majbur boʻladilar. Issiq, diqqinapas xonada kishining asabiylashish darajasi ham ortiq boʻladi. Asli tabiatning bir parchasi boʻlgan inson esa hamisha oʻz ona maskaniga talpinib yashaydi Kitob sahifalarida joy talashib yohud dafʼatan kirib qolgan notovon dehqonning qopini tortib jiqqamusht boʻlayotgan ovozi oʻtkir, ogʻzi shaloq bozorchi xotinlarning yoqimsiz tovushlari, bu bozorchi xotinlarning kundalik hayoti bozor bilan bogʻliq boʻlganligi oʻsha muhitga moslashganliklari bemalol baqirib chaqirib bir- birlari

bilan muloqot qilishlarini ham ekologik muhit deb olishimiz mumkin. Yoki har qanday odam bilan imtihon topshirayotgan talaba singari gaplashayotganday muomala qiladigan keksa professorning vazmin, shikasta ovozi ham eshitilib turadi. Ekologik sharoit va turmush tarzi, eng avvalo, shahar bilan qishloq o'rtasida farqlanadi. Qishloq tabiati u yerda yashovchi kishilar xulq-atvori, jumladan, MXda ham o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. Ya'ni, qishloqliklar nutqi uchun tabiiylik va soddalik qanchalik xos bo'lsa, shaharliklar nutqi turli til sathlaridagi o'ziga xos tartibliligi, binobarin, adabiy tilga yaqinligi bilan farqlanib turadi. Qishloqliklar nutqi asosan dialektologik nuqtai nazardangina o'rganilgan bo'lsa, shaharliklar nutqining ayrim jihatlari Rossiya sotsiologvistiklari tomonidan tadqiq etilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Shahar va qishloqliklar MXni sotsiologvistik nuqtai nazardan tadqiq etish g'oyatda muhim bo'lib, buhaqda V. V. Kolesov quyidagilarni yozadi: "Shahar tili (nutqi)ni o'rganish ko'p jihatdan muhimdir. Bu til taraqqiyotining har bir davrida milliy tilning oily ko'rinishi bo'lib, adabiy tilning nufuzli asosi hisoblanadi. Shahar tili sharoitini bilmasdan turib, adabiy tilning paydo bo'lishi, uning u yoki bu stilistik xususiyatlarini tushunish mushkul. Shahar nutqini bilmasdan turib, har bir sotsial guruhning hozirgi tilga, madaniyatga va u orqali umuman ijtimoiy qoidalarga qo'shgan aniq hissasini baholash qiyin. O'zbek tilining boyib borishi albatta ichki va tashqi manbaga tayanadi. Ichki manba ya'ni shevalar, argolar, jargonlar, varvarizm, va vulgarizmlar asosida boyib boradi". Yozuvchi Tilovoldi Jo'rayev ham o'zasarlarida Farg'ona viloyatining aynan Yozyovon tumani va uning atrofidagi qishloq aholisini muloqot shakllarini asarda keltirgan. Yana bir parcha orqali misol keltiramiz. *"Xuddi mashetta Rais aspal sahnini ko'rsatdi, moshindan shopirga makkam ushab tur dedim. Bo'g'oltir chiqdi, kastir chiqdi, ag'dan- bag'dan bo'lib besh-o'n kishi tomoshabin ko'peydi. Bola turipti, g'am yemiydi, padaringga la'nat. Pelimni bilatta ,yengini ko'ziga ishqab, ko'zini siydidigini oqizib kelyapti. Yaxshi bo'ldi dedi, bir buvisini oldida adavini beray! Bo'g'oltirga buvisini yaqinlashtirma, ushab tur, dedim. Kastir bilan xoramini ushab turgan shopirga: Yotqiz, bos aspalga, qo'lini qayir! Dedim. Shu zahoti tappa bosishdi"*[,]

Ushbu, bo'g'oltir, kastir, mashetta, pel, aspal kabi so'zlar muloqot xulqining xududiy xoslanishiga misol bo'la oladi. Shu bilan birga ushbu so'zlarni hech qanday bo'yoqlarsiz o'zgartirishlarsiz ishlatilishi asarning xalqchilligini yanayam ochib beradi.

T.Jo'rayevning asarlarida ham yozuvchining o'ziga xosligini ko'rishimiz mumkin. Qishloq aholisining so'zlashish uslublari faqatgina o'sha xududga tegishli bo'lgan so'zlashuv uslubini bilamiz. Biz misol tariqasida keltirayotgan so'zlar shevaga oid so'z emas, albatta, unda bir so'zning boshqa hududda ishlatiladigan so'zning

variant desak yanglishmagan bo‘lamiz. Quyida keltirilgan misoldagi so‘zlar orqali bilib olamiz: *”Kuch kirib qoganakan xoramiga uch kishi, yo‘q, eplab, qo‘lini orqaga yotqizishdi. O‘zini hadeb ko‘tarib uryotovdi, kastir belidan bosdi. Buvisi dodlayotovdi, ”O‘chir ovoziyni”, dedim. Shu topda valasepetta sartarosh kep qoldi. To‘xta, opke ustareyni, kallasini optasha manavi xoramini!”, dedim. Ha qo‘rqmaysan-a. Ko‘zi kasasidan chiqib, og‘zidan oq ko‘pik kepketi, boshini ag‘dambaqa tasheydi, xolos. Shoshilganidan ustani qo‘liga chach oladigan moshina kiripti. Menga qarovdi, “Ol chachini, moshinkeyni sol!”, dedim, Uyam o‘ylab o‘tirmey—qani, gapimi ikki qip ko‘rsin! - moshinkani boshini orqasidan sob, peshonasigacha bir op chiqdi. “To‘xta!”, dedim, bir fikr kep qoldi.”Endi u qulog‘idan bu qulog‘igacha ob o‘t, ana o‘shanda kress bo‘ladi!”, dedim. Usta aytganimni qildi, - deya Xixiladi rais”.*²

Ushbu keltirilgan parchadagi so‘zlardan ko‘rishimiz mumkinki, qishloqliklarga xos bo‘lgan oddiy so‘zlashuv uslubi asardagi keltirilgan so‘zlar adabiy tildagi so‘zlar faqatgina yozyovonliklarga xos bo‘lgan uslubdir.

Kishi qaysi hududda yashasa o‘sha hududning urf-odatiga, yashash tarziga, so‘zlashish uslubiga ko‘nikadi. Har bir hududni o‘zining so‘zlashish tili va uslubi bor. Shahar aholisi yumshoqroq, adabiy tilgayaqinroq yo‘nalishda so‘zlashsa, vodiy qishloqlari odamlari esa o‘ziga xos soddalik, chapanilik yoki jaydarilik uslubida so‘zlashadi ularning tilida so‘zlarni dag‘alligini oddiy va xalqchilligini ko‘rishimiz mumkin. Huddi shunday ijtimoiy ekologiya albatta o‘z-o‘zida har qanday hududning mulqot xulqiga ta‘sirini o‘tkazmay qolmaydi.

XULOSA

Dialektni o‘rganish jamiyatning boshqa a‘zolaridan o‘z tillari jihatidan ajralib turuvchi ijtimoiy guruhlar nutqiy odatlarini o‘rganishga qaratilganligi uchun ko‘pchilik sotsiologvistiklar o‘z sohalarini dialektologiya bilan chambarchas bog‘liq holda tasavvur etadilar. Biroq o‘zining tadqiqot uslubi, asosiy eotibori nuqtai nazaridan zamonaviy sotsiologvistika dialektologiyadan keskin farqlanadi. Dialektologiya masalaga asosan hududiy aspektda yondashib ish ko‘rsa, sotsiologvistika til obrazlarini ma‘lum bir vaqt doirasida olib va gapiruvchilar tomonidan amalga oshiriladigan munosabatlarni ifodalashga urinib, ekstralingvistik mezonlar bilan sinxron yondashuvdan foydalanishga harakat qiladi.

O‘zbek dialektologlari uzoq vaqt “qancha ko‘p fakt yig‘sak, shuncha yaxshi” shiori ostida ish ko‘rib keldilar. Ularning qonuniy mesrosxo‘rlari bo‘lgan sotsiologvistiklarning asosiy vazifasi esa yig‘ilgan boy materiallarga va sinxron

². Ж ў р а е в Т.Қишлоқликлар.— Тошкент: Наврўз,1993. 96 б²

kuzatishlarga tayangan holda har biri o'ziga xos olam bo'lgan insonlar MXni atroflicha tadqiq etishdan iboratdir. Inson muhiti bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan ikki qismdan - tabiiy va ijtimoiy muhitdan iboratdir. Inson mana shu ikki muhit o'rtasida dunyoga keladi, o'sadi va voyaga etadi. Ekologiya ijtimoiy muhitga, ijtimoiy muhit esa MXga ta'sir etadi. Ekologik sharoit va turmush tarzi, eng avvalo, shahar bilan qishloq o'rtasida farqlanadi. Qishloq tabiati, shahardagi tezkor hayot u erda yashovchi kishilar MXda o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi.

MX ekologiya va ijtimoiy muhit ta'sirida shakllanishlari haqida fikr yuritilganda kishilarning yashash, o'qish, ishlash joylarining o'zgarib turishligini, turli dialekt vakillari o'rtasida bo'ladigan nikohlarni, ularning ota-onalari qaysi sheva vakili ekanliklarini inobatga olish lozim.

Murojaat etiketning muhim ko'rinishlaridan biri bo'lib, u turli dialektlarda o'ziga xos shakllarga ega bo'lishi mumkin. Buni bilmaslik esa kommunikantlar o'rtasida turli tushunmovchilik va noroziliklarni keltirib chiqaradi.

ИҚТИБОСЛАР/СНОСКИ/REFERENCES

1. Doniyorov X. *Qipchoqdialektlaringleksikasi*. – Toshkent: Fan, 1979, 100-b
2. Hakimov M. *Yozuvchivaxalqtili*. – Toshkent: Fan, 1971. 175 b
3. Jo'rayev T. *Qishloqliklar*. – Toshkent: Navro'z, 1993.
4. Mo'minov S.M. *O'zbekmuloqotxulqiningijtimoiy-lisoniyxususiyatlari. Monografiya*. – Farg'ona, 2021. 137-173- b
5. Reshetov V. V., Shoabdurahmonov Sh. *O'zbekdialektologiyasi*. – Toshkent: O'qituvchi, 1978. 231-b
- 6.
7. Xudoyberganova D. *O'zbek tilidagi badiiy matnlarning antroposentrik talqini. Filol. fan. dok. ... diss.* – Toshkent, 2015.
8. Mirsobirovich, M. S. (2022). *Linguopoetic Features of the Language of Isajan Sultan's Novel "Alisher Navoi"*. *International Journal of Culture and Modernity*, 17, 78-84.
9. Mirsobirovich, M. S., & Tavakkalovna, N. M. (2022). *On the Use of Peraphrases in the Works of Malika Mirzo*. *International Journal of Culture and Modernity*, 17, 72-77.
10. Mo'minov, S. (2022). *Alisher Navoi-about the State and its Governance*. *EUROPEAN MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF MODERN SCIENCE*.
11. Mirsobirovich, M. S. (2022). *Linguistic Features of the Work—"The Country in My Grandmother's Stomach"*. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, 292-297.

12. Mirsobirovich, M. S. (2022). *Territorial Characteristics of Communication Behavior in TilavoldiJoraev's" Villagers. EuropeanMultidisciplinaryJournalofModernScience*, 298-303.

13. Муминов, С., & Мўминов, Ш. (2022). *COMMUNICATIVE BEHAVIOR OF THE LEADER AND ITS STUDY IN THE SOCIOLINGUISTIC ASPECT. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ЯЗЫКА, ОБРАЗОВАНИЯ, ПЕРЕВОДА*, 3(4).

14. Mirsobirovich, M. S. (2022). *ISAJON SULTON "ALISHER NAVOIY" ROMANINING LINGVOPOETIK ASPEKTDA O 'RGANILISHI. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(10), 36-42.

15. Мўминова, Т. С. (2022). *UPDATING THE PRINCIPLES OF THE STORY IN MODERN UZBEK LITERATURE. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ЯЗЫКА, ОБРАЗОВАНИЯ, ПЕРЕВОДА*, 3(3).

16. Орипова Г.М., Ахмаджонова О.А., Холматов О.У.У., Муминова Т.С. (2022). *ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРАЗА МАТЕРИ В ЛИТЕРАТУРЕ. Международный научный журнал Бируни*, 1 (2), 304-309.

17. Ubaydullayev, K., & Muminov, S. (2022). *PHRASEOLOGICAL UNITS WITH A NAME OF ANIMALS AND PLANTS FOCUS ON THE SCIENTIFIC RESEARCH. OpenAccessRepository*, 8(1), 118-126.

ВИЗУАЛЬНОЕ ОБСЛЕДОВАНИЕ ТЕХНИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ И РАЗРАБОТКА РЕКОМЕНДАЦИЙ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ ДОЛГОВЕЧНОСТИ КОНСТРУКЦИЙ ПАМЯТНИКОВ АРХИТЕКТУРЫ АНСАМБЛЯ ШОХИ-ЗИНДА

Ахунджанов Д.Г.,

младший научный сотрудник, институт механики и сейсмостойкости
сооружений им. М.Т.Уразбаева

Аскарходжаев Ш.И.

младший научный сотрудник, институт механики и сейсмостойкости
сооружений им. М.Т.Уразбаева

АННОТАЦИЯ

В статье проведены инженерные исследования по оценке физико-механических характеристик и определены в лабораторных условиях физические и механические свойства строительных кирпичей отобранных из объектов исследований.

Ключевые слова: конструкция, памятник, деформация, ансамбль Шохи-Зинда.

Keywords: construction, monument, deformation, Shokhi-Zinda ensemble.

Комплекс Кусам ибн Аббаса

Комплекс Кусам ибн Аббаса возведена в 1434-1435 гг. и находится в северной части коридоров ансамбля Шохи-Зинда.

В настоящее время комплекс Кусам ибн Аббаса, состоит из небольшого, почти квадратного (3.67x3.36м) помещения гурханы с купольным перекрытием покрытия неоднократной ремонтной штукатуркой (рис. 1.). Нижняя - украшена панелью из терракотовых квадратных плит, с росписью геометрическим орнаментом. [25]

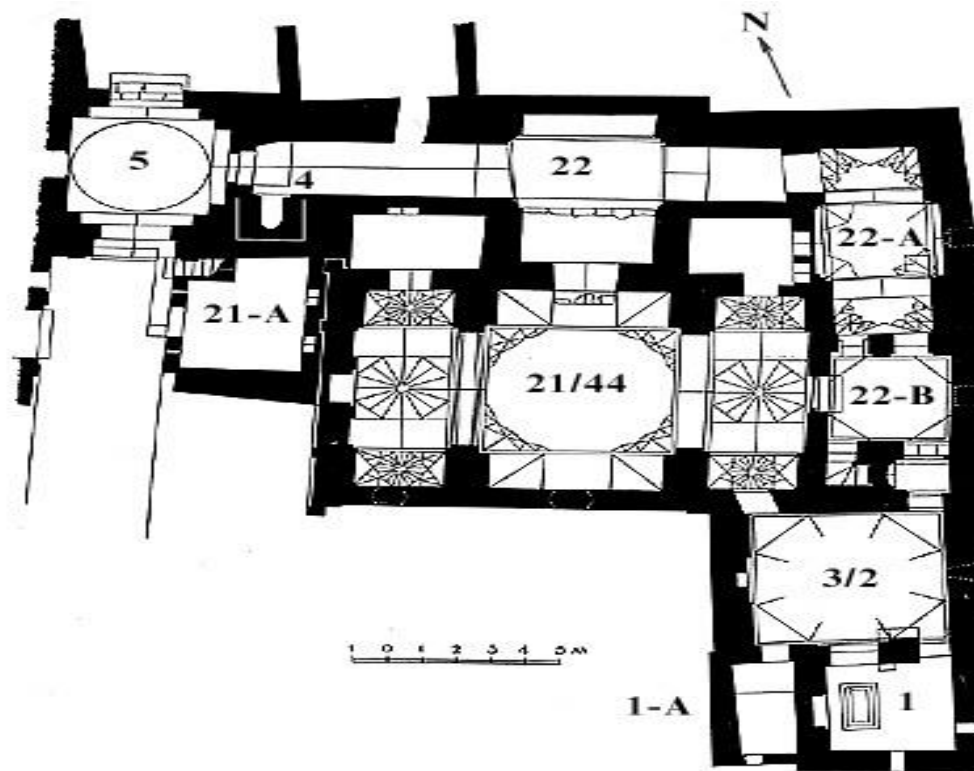

Рис. 1. План комплекса Кусам ибн Аббаса.

Рис. 2. Комплекс Кусам ибн Аббаса.

Состояние внешних архитектурно-конструктивных элементов мавзолея:

а) цоколи и отмостки. Цоколи фасадов скрыты под кладбищенскими напластованиями, отмостки отсутствуют.

б) стены сложены из древнего квадратного кирпича, сохранились в черновой кладке - повсеместное вымывание раствора, расслоение кладки, трещины, нижняя часть восточного фасада вся сырая.

в) своды и купола ремонтировались, покрывались выстилкой на цементном растворе, нуждаются в профилактическом ремонте.

2. Состояние внутренних архитектурно-конструктивных и декоративных элементов памятника:

а) СТЕНЫ. На южной и северной стенах зиаратханы в ярусе парусов наблюдаются трещины в керамической облицовке - явное следствие трещин в кирпичной кладке. Стены помещения гуржаны в удовлетворительном состоянии. Помещение с вмурованными деревянными конструкциями XI в., сильно загрязнено, имеются трещины и расслоения в кладке стен.

б) КОЛОННЫ. На памятнике сохранились вмурованные в стены поздних кладок остатки колонн и других резных деревянных элементов строения XI-XII в.в. Дерево нуждается в антисептической обработке, расчистке.

в) КОНСТРУКЦИИ ПЕРЕКРЫТИЯ И ПОКРЫТИЯ. Состояние купола гуржаны удовлетворительное. О конструктивной кладке купола зиаратханы судить трудно, так как он полностью облицован керамической плиткой. Возможно, что деформации, имеющиеся в ярусе сталактитов затронули и купол. В своде чилля-ханы наблюдается отставание штукатурки.

г) ПОЛЫ. Полы в помещениях мавзолея выстланы квадратным кирпичом, видны следы давних ремонтов и замен, есть разбитые кирпичи. Пол в помещении чилля-ханы земляной.

д) ЛЕСТНИЦЫ. На лестнице, ведущей в чилляхану необходимо произвести профилактический ремонт ступеней.

ж) ДВЕРИ И ОКНА. Древний южный дверной проем гуржаны заложен в древности. Сохранился древний оконный проем между гур-ханой и зиарет-ханой. В него вставлены древняя резная деревянная решетка, она ремонтировалась, но сейчас имеет утраты. В проеме между зиарет-ханой и мион-ханой сохранилась древняя (предположительно XIV века) резная деревянная дверь, которую необходимо расчистить и антисептировать. В проходе, пробитом в связи со строительством мечети в северной стене зиарет-ханы дверь простая филенчатая, возраст не известен.

С западной стороны зиаратханы располагается небольшая михрабная ниша. По единодушному мнению большинства исследователей мавзолей Кусам ибн Аббаса и зданиями примыкающими к нему является наиболее древней частью ансамбля Шахи Зинда и представляют собой наиболее сложный архитектурный узел, хотя изучение ансамбля, было начато в XIX в.

С севера к зиаратхане примыкает помещение мионхана и вытянутая на запад большая прямоугольная в плане мечеть, перекрытая треугольным сводом.

Северо-западнее мечети имеется минарет XI-XII вв. обстроены позднее кладками последующие сооружения.

В зданиях комплекса Кусам ибн Аббаса консервационные работы осуществлялись в 2004-2005 гг. В интерьере выполнена частичная консервация художественной росписи, заново оштукатурены осыпающийся поверхностный слой штукатурки в гурхане, большой мечети, мионханы.

Произведено понижение грунта вокруг комплекса до уровня древней дневной поверхности, обеспечив зданиям комплекса проветривание и естественную вентиляцию стен. Эти меры способствовали лучшему сохранению конструкций стен, предупреждению проникновения влаги, разрушения кирпичной кладки и отсырения штукатурного слоя в интерьерах. На пониженной части вокруг комплекса, выполнены благоустроительные работы, устроена отмостка по северному, южному и восточному фасадам. Поверхность грунта покрыта выстилкой с уклоном к проложенным водосточным канавам, выполняющая дренажные функции. Произведена частичная перекладка на месте разрушенной кирпичной кладки. В юго-восточной части комплекса устроена площадка на котором размещены мраморные надгробия вскрытые на этом участке. Данная часть территории, прилегающая к комплексу Кусам ибн Аббас полностью благоустроена и защищена от негативных влияний лессовых наносов и атмосферных осадков.

Натурным обследованием конструкций комплекса Кусам ибн Аббаса были фиксированы в рис. 3.-6. следующие основные деформации и они показывает об активизации деформационного состояния после консервационно-укрепительных работ выполненных 2004 -2005 гг.

Рис. 3. Трещины в южной и юго-западных стенах комплекса.

Рис. 4. Частичное выпучивание растворов из кладки стен комплекса Кусам ибн Аббаса (Западная стена).

Рис. 5. Трещины в западной стене комплекса.

Рис. 6. Мелкие трещины в верхних частях арочного входа.

В остатках надписи имеется дата постройки – 762 х (361 н.э.) и сведение что здание построено для знатной исламудренной женщины (рис. 7). Предание гласит, что мавзолей принадлежит одной из жен Тимура Кутлуг-око. Археологические исследования подтвердили, что в склепе погребена женщина. Он расположен с восточной стороны северного двора, оформляя её своим главным фасадом. Северный и восточный фасады мавзолея выходят в сторону кладбища, а южной – в сторону северного проходного помещения Большой мечети комплекса Кусам ибн Аббаса.

Мавзолей однокамерный. В подпольной части возведен подквадратный склеп, крытый куполком (2,83х3 м, высота- 1,38 м). Размеры в плане снаружи 9,45 х 8,55м., высота 9,90 м. Глубина заложения – 2,38 м.

Западный фасад - главный, представляется развитыми в ширину пилонами с широкой порталной нишей с разрушенным верхом (рис. 7). Цокольная часть была скрыта культурными наслоениями на высоту 0,8м. Цокольная часть была видна лишь на 30 %, местами она была покрыта ганчевой штукатуркой. Угловые 3\4 колонки – облицованные кирпичной мозаикой, не сохранили ни баз, ни верхних частей с капителями. Облицовка на колоннах имеют незначительные выпадки кирпичей. Часть колонок покрыты ремонтной штукатуркой.

В порталной нише кирпичное обрамление сохранилась на северной половине 17,5 п\м или 70 % от первоначальной площади, на южном 60%. Горизонтальные части не сохранились совсем.

Резное поливное обрамление, составленное из прямоугольных блоков, сохранилось на северном пилоне на 20% и на южном 15%. Горизонтальная часть не сохранилась. Эпиграфический орнамент сохранился на северном пилоне в 3,5 м., остальные части утрачены.

На другой П-образной ленте, частично сохранилась восьмиугольные звезды в верхней части почти на 4 п\м и в нижней части - 1 п\м.

На щёковых стенах порталной ниши полностью сохранилась куфическая надпись. Сами щёковые стены имеют хорошую сохранность. Разрушено завершение ниши. Она перекрыта ремонтными козырьком, выполненным безграмотно.

На восточном фасаде разрушен обрез стены к 5-7 рядов облицовки. Низ стены на высоту до 3-х метров скрыт землей.

Нижняя часть восьмигранника была покрыта остатками глинно-саманной штукатурки. Верхняя часть была обрушена вместе с куполом (рис. 8.). Мавзолей был перекрыт плоской ремонтной кровлей по деревянным балкам с опирающимся в центре деревянной стойкой.

В интерьере северная стена сохранилась лишь в черновой кладке. Остатков штукатурного слоя почти нет. Северо-западная и северо-восточная арки утратили завершение сталактитов. Целиком сохранилась северная ниша.

На восточных, южных стенах также частично сохранилась незначительные остатки штукатурки. Заложена северная четверть ниши. Щипец восточной ниши, аналогичной западной, утратил облицовку на 60%. На южной стене облицовка сохранилась на 50%. Кладка всех стен четверика деформирована. Окна были заложены. Непрочная кладка арок и стен с течением веков расслоились, образовались трещины по всем стенам от распора купола и раскола здания. Разрушен купол и верхняя часть портала.

С целью ликвидации аварийного состояния мавзолея реставрирована форма четверика, с частичной облицовкой всех наружных фасадов.

Разобрано хозяйственное помещение между мавзолеем и мечетью. Реставрирован и укреплен восьмигранник с сохранением его древней формы. По документальным остаткам реставрированы утраченные части пилонов портала (рис. 9.).

Консервированы все декоративные членения порталной ниши и дверного проёма. Реставрирована древняя форма кривой порталной (деформированной) ниши на основании кривых арок восьмигранного яруса.

Выполнено конструктивное укрепление фундамента стен и яруса восьмигранника.

Очищена кровля четверика и грани барабана от ветхих ремонтных наслоений. Исправлены грани барабана с реконструкцией конструктивного купола.

Наложены обрезы стен до первоначального основания барабана с устройством кирпичной выстилки на крыше четверика. Осуществлена подводка фундамента в утраченных частях. Укреплена путем инъектирования существующая облицовка с предварительной промывкой, дополнены мелкие утраты по цоколю и по верху стен. Изготовлены и установлены ганчевые решетки в оконных проёмах, где они были утрачены.

Арка входного портала наложена в конструктивной кладке. Очищены пилоны портала и ниша от ветхих ремонтных наслоений. Очищена облицовка и реставрированы основные членения в глазурованных кирпичиках и полосках с заполнением утраченных частей и сталактитовых блоков в терракоте. В интерьере реставрированы разрушенные арки яруса восьмигранника в конструктивной кладке и облицовки архивольты по сохранившимся остаткам. Тщательно промыты облицовки и укреплены на местах. Расчищены выходы на крышу и закрыты арочные проёмы решётками, для недопущения выхода на кровлю посетителями.

Очищены стены от ветхих штукатурных слоёв и заново отштукатурены.

Выполнена очистка пола от поздних напластований до уровня древнего пола и реставрирована недостающая часть.

Рис.7. Главный фасад мавзолея.

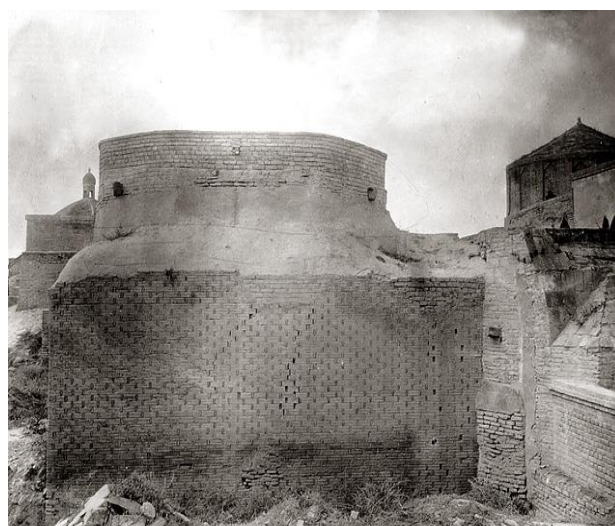

Рис. 8. Разрушенный купол мавзолея.

Рис. 9. Состояния главного фасада после ремонтно-восстановительных работ.

Заключение

1. Анализом архивных материалов и опубликованных работ за 1880-2012 годы установлено отсутствия конкретных данных о состояниях конструкций, физико-механических характеристик строительных материалов и грунтов оснований, инструментально-мониторинговых исследований, конструкций памятников архитектуры ансамбля Шохи-Зинда.

2. Визуальным и детально-инженерным обследованием и с помощью фотофиксацией повреждений и деформаций обнаружено деформированное состояние конструкций комплекса Кусама ибн Аббаса и мавзолея Эмира Хусейна. Встречаются частичные утраты облицовок в стенах порталов и барабанов. Основными причинами выше изложенных деформаций служили проникновения влаги и различные техногенные (слабые и сильные землетрясения и др.) воздействия.

3. Учитывая результатов технического состояние мавзолея комплекса Кусама ибн Аббаса и мавзолея Эмира оценивается не удовлетворительным. Техническое состояние остальных мавзолеев можно считать удовлетворительным.

4. Необходимо продолжить комплексное исследование памятников архитектуры ансамбля Шахи-Зинда. Выполнить инструментально-мониторинговых исследований по оценке динамических характеристик и сейсмостойкости и анализируя полученных данных разработать конструктивные меры по обеспечению долговечности памятников архитектуры ансамбля Шахи-Зинда.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдурашидов К.С., Кабулов Ф.Р., Рахманов Б.К. Инженерные проблемы архитектурных памятников. Монография. Ташкент, Фан – 2011. 320 стр.

2. Абдурашидов К.С., Рахманов Б.К. Архитектура ёдгорликлари конструкцияларини мустаҳкамлаш технологияси. “Архитектура ёдгорликларининг инженерлик муаммолари” мавзусидаги республика илмий-амалий анжуман материаллари. Ташкент, ТАҚИ 2009. -Б. 21-24.

3. Абдурашидов К.С., Абдувасикова М.Х., Рахманов Б.К. Анализ конструкций и оценка технического состояния памятника архитектуры комплекса Шохи-Зинда в Самарканде. “Архитектура ёдгорликларининг инженерлик муаммолари” мавзусидаги республика илмий-амалий анжуман материаллари. Ташкент, ТАҚИ 2009. -Б. 62-70.

4. Абдувасикова М.Х., Рахманов Б.К. Самарқанд шаҳридаги Шохи-Зинда обидалар мажмуасининг конструкциялари ечими ва уларнинг деформацияланиши ҳолатлари. “Архитектура ёдгорликларининг инженерлик муаммолари” мавзусидаги республика илмий-амалий анжуман материаллари. Ташкент, ТАҚИ 2009. -Б. 92-94.

5. Магистерская диссертация на тему: “Анализ конструкций, оценка технического состояния, расчеты на сейсмическое воздействия ансамбля Шохи Зинда в г. Самарканде”. Ташкент, ТАСИ - 2008. 77 стр.

УДК 624.042.7

ОЦЕНКА ТЕХНИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ ПАМЯТНИКОВ АРХИТЕКТУРЫ

Назарова М.К.

кандидат технических наук, доцент кафедры «Строительной механики и сейсмостойкости сооружений» Ташкентского архитектурно – строительного института (Ташкент, Узбекистан).

Ахунджанов Д.Г.

младший научный сотрудник института механики и сейсмостойкости сооружений им. М.Т.Уразбаева (Ташкент, Узбекистан).

Зокиржонова К.Т.

студентка 3 курса Kimyo International University in Tashkent (YTIIT).

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена о сохранении древней и развитию нашей современной культуры. Для этой цели нужно планомерное исследование и реставрация архитектурных памятников. Историческая и художественная ценность - это важнейшие причины, из-за которых люди стремятся сохранить памятники архитектуры.

Ключевые слова: мавзолей, реставрация, купол, достояния, конструкция, период, мечеть.

Keywords: mausoleum, restoration, dome, patrimony, construction, period, mosque.

Велика забота нашего государства о сохранении древней и развитии нашей современной культуры. На истинно отеческую заботу и внимание правительства специалисты отвечают умножением усилий, большой отдачей в благородном деле сохранения бесценного богатства – рукотворных сокровищ, созданных трудолюбием и талантом наших предков.

Научные исследования памятников зодчество и их широкая пропаганда в массах обогащают содержание художественной культуры узбекского народа, благодаря им все новые и новые культурные сокровища прошлого становятся ценным вкладом в национальную культуру Узбекистана.

В планомерном исследовании и реставрации архитектурных памятников в Шахрисабзе участвовали архитектор А. Виноградов, археологи В. Булатова, К. Шахурин. Ведущие архитекторы – исследователи и ученые Узбекистана М. Булатов, П. Захидов, К. Крюков, Л. Мальковская, В. Нельсон, И. Ножкин, Г. Пугаченкова, Л. Ремпель обобщают накопленный опыт.

Успехи реставраторов архитектурных памятников Узбекистана стали известны за пределами республики.

Памятник архитектуры – это сложное понятие, которое может подразумевать под собой различные объекты и сооружения. Так принято называть здания, которые представляют для людей какую-либо художественную или историческую ценность. Памятники архитектуры являются своеобразными носителями информации о прошлом, являются историческими источниками, отражающими уровень развития инженерных, технологических и производственных зданий в определенный период.

Большое значение придавалась архитектурным зданиям, которые возводились по приказанию самого Тимура на протяжении всего его царствования. Г.А. Пугаченкова детально изучила памятники данной эпохи. Она положила начало новому изучению зодчества эпохи Тимуридов и смогла показать с научной точки зрения всю уникальность, неповторимость и красоту одного из самых ярких явлений мирового зодчества.

Историческая и художественная ценность – это важнейшие причины, из-за которых люди стремятся сохранить памятники архитектуры, но со временем нуждаются в реставрации. Реставрация предполагает выполнение целого комплекса научно-обоснованных мероприятий с сохранением их ценных качеств.

Памятники истории и культуры, объявленные достоянием народа согласно Закона Республики Узбекистан состоят на государственной охране. Обеспечение действительно полноценного научного сохранения памятников прошлого во имя настоящего и будущего, представляет исключительно сложную задачу.

Цель работы – комплексное исследование конструкций архитектурных памятников Дорут-Тиловат в г. Шахрисабзе и разработка конструктивных мероприятий по обеспечению их долговечности.

Комплекс Дорут-Тиловат состоит из мечети Кук-Гумбаз (1436 г.), мавзолеев Шайх Шамсиддина Кулола (1373 г.) и Гумбази Саидона (1437-1438 гг.).

Анализ архивных и опубликованных работ показал, что вопросы инженерных проблем памятников недостаточно изучены.

Архитектурный комплекс Дорут-Тиловат расположен на возвышенной части Шахрисабза, которая была ядром застройки древнего Кеша. Он начал

формироваться на окраине древнего родового мазара барласов, где был захоронен отец Темура Эмир Тарагай, скончавшийся в 1361 году. Ансамбль составляет мавзолей Шамсиддина Кулола и Гумбазы Саидон и соборная мечеть Кук Гумбаз. Все сооружения Дорут-Тиловат объединены обширным двором, вытянутым с севера на юг [1].

Рис.1. Архитектурный комплекс Дорут-Тиловат

Дорут-Тиловат стал застраиваться после смерти в 1370 году видного религиозного деятеля своего времени суфи Шамсиддина Кулола.

Шейх Шамсиддин Кулол был большой авторитет не только в богословских вопросах, но и в политических. Начало организации ансамбля Дорут – Тиловат восходит к 1370 году, когда скончался шейх Шамседдин Кулол. Шейх Кулол был пиром, то есть духовным наставником Эмира Тарагая и самого Тимура. По смерти шейха Кулола, Тимур распорядился схоронить его близ соборной мечети Шахрисябзя.

Рядом, к югу, «в ногах» у пира, в 1374 г. по распоряжению Тимура соорудили купольный мавзолей, куда перенесли с места первоначального погребения останки Эмира Тарагая, умершего еще в 1361 г. Обе постройки вошли в состав здесь же отстроенного медресе под названием Дорут-Тиливат («Вместилище чтенцев корана»). Могила Шамсиддина Кулола (гончар) сразу же стала святым местом поклонения. По указанию Амира Темура гробница великого Шейха была облицована плитами из черного мрамора.

По имеющимся литературным источникам время сооружения мавзолея Шамсиддин Кулола относится к 1373 г.

Мавзолей Шайх Шамсиддин Кулола в плане представляет собой прямоугольник с размерами сторон 13,0x10,7 м.

Пилон Шамсиддин Кулола облегчен срочным решением. Эти решения внедрены во внутри и расстояния между ними составляет 5,1 и 3,1 м. Нагрузка, приходящая на наружную арку, составляет от 1,8 м толщины пилон, а внутренняя от 0,25 м толщины пилон. Общий размер пилон составляет: толщина – 2,10 м, ширина – 10,2 м и высота – 12,2 м.

В 1435/36 годах в архитектурном комплексе Дорут-Тиловат напротив мавзолея Шамсиддина Кулола была построена самая большая в Шахрисабзе пятничная соборная мечеть Кук-Гумбаз, т.е. «Голубой Купол». Надпись на её портале говорит о том, что она возведена Улугбеком от имени своего отца Шахруха.

Мечеть венчает великолепный огромный купол, покрытый голубой керамической плиткой. Этот купол в Шахрисабзе красуется как голубое небо над зелёным городом. Он и дал название мечети Кук-Гумбаз, что в переводе значит буквально – «Голубой Купол».

Мечеть Кук-Гумбаз – пример уютных и живописных ансамблей народного зодчества XV в. В плане – это обширное квадратное помещение мечети размером 12,52x12,61 м. Наружные размеры памятника 20,94x24,25 м в виде прямоугольника. Высота входного портала – 22,38 м. Купол мечети состоит из двух куполов – внешних и внутренних. Диаметр внутреннего купола – 13,5 м, внешнего – 16,92 м.

Общая высота памятника от земли – 31,65 м. В зале памятника в четыре стороны имеются входные арка. Восточная арка является главным входом в мечеть, а южная и северная соединяли мечеть с галереями.

По архивным материалам от мечети Кук-Гумбаз, построенной период правления Улугбека, в настоящее время сохранился только основной массив без примыкавших ранее к нему с севера и с юга купольных галерей.

Северные и южные фасады по построению и сохранности идентичны между собой. Каждый из них имеет по четыре арки, принадлежавших интерьерам примыкавших галерей. В каждой арке имеются проемы, равные им по величине и были открытыми проходами в основное помещение мечети. По бокам от них в арках, у пилонов портала сделаны проходы на лестницу.

Спустя два года 1437/38 гг. после строительства мечети Кук-Гумбаз, по распоряжению Улугбека, у южной стены мавзолея Шамсиддина Купола,

вплотную к нему был возведен еще один мавзолей, известный под названием Гумбази-Саидон – «Купол Сейидов».

Мавзолей Гумбази Саидон в плане квадратное помещение размерами 7,75x7,52 м. Пилон мавзолея Гумбази Саидон несколько изящнее по сравнению с пилоном Шамсиддин Кулол и его размеры равны: толщина стен – 1,2 м, ширина – 6,5 м, и высота – 11,5 м.

Этот пилон также разгружен через внутреннюю арку. Расстояние арок составляет 4,0 м. с нагрузками пилон от толщины 0,8 м приходится на арку.

Мавзолеи Шайх Шамсиддин Кулол (1373 г.) и Гумбази Саидон (1437-1438г.г.), время строительства друг от друга отличается незначительно, но по конструктивным решениям они совершенно различны. Разнообразие конструктивных решений ярко влияет на этих памятниках.

В конструкциях стен обоих мавзолеев применен симметрично – расположенные арки. Эти решения по своим назначениям своеобразное. Если в Шамсиддин Кулоле воспользовались устройства «михраб», то в Гумбази Саидон несет арка. Конструктивно крыши обоих памятников с наружи схожи, но конструктивные соединения отличаются.

В обоих памятников имеются внутренние купольные конструкции. В Шамсиддин Кулоле симметрично расположен перекрестные арочные системы являются несущими нагрузок. В Гумбази Саидон эти функции выполняют устроенные в углах 8 симметрично расположенные арки.

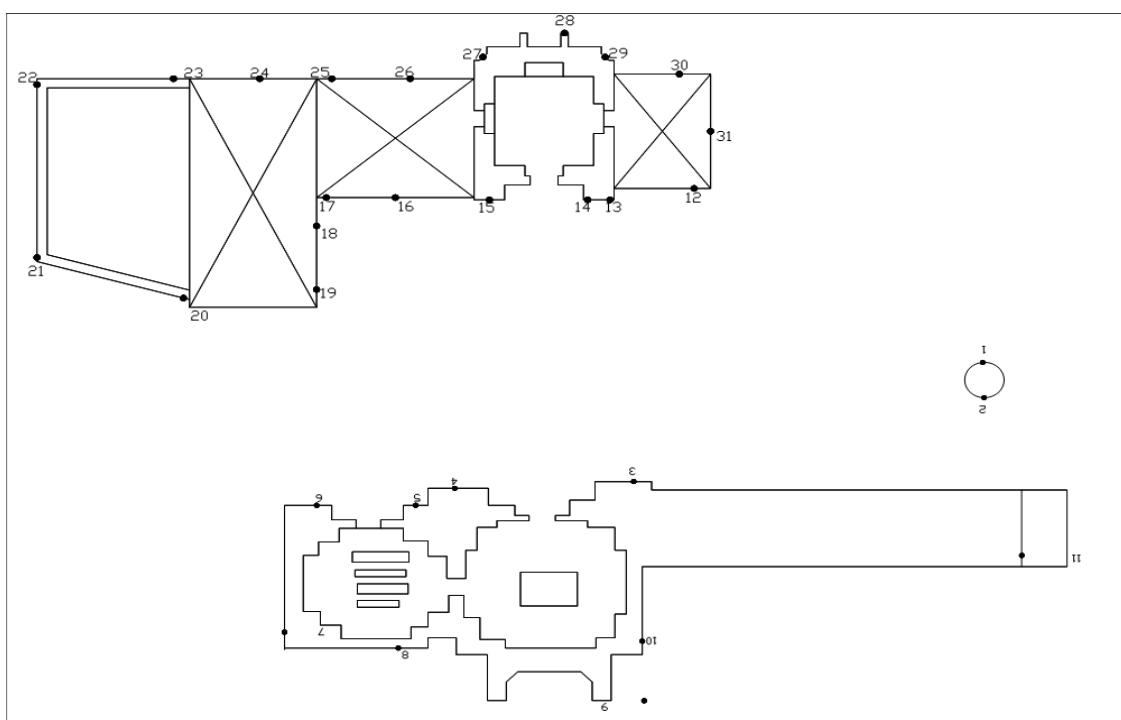

Рис. 2. Схема расположения осадочных марок в комплексе Дорут-Тиловат

Барабаны куполов с наружи схожи, но по геометрическими размерами отличаются. В обоих памятниках на конструкции барабанов устроены наружные купола. Конструкции куполов с наружи схожи, но конструктивных решениях отличаются. В обоих куполах с целью уменьшения собственных нагрузок толщины стен по внутренней стороне уменьшены конусообразно. В Гумбази Саидон жесткость обеспечивается внутренним устройствам ребер жесткости.

В связи 660 – летию Амира Темира выполнены большие укрепительно – реставрационные работы. В настоящее время техническое состояние комплекса Дорут-Тиловат находится в удовлетворительном состоянии.

Для наблюдений осадки памятников в мавзолеях шейха Шамсиддин Куляль и Гумбази Саидон, а также в мечети Кук – Гумбаз были заложены осадочные марки в количестве всего 31 штук. Схема расположения осадочных марок ниже приведены на рис. 2. В 5 циклах проводились геодезические измерения. Нивелирование – высокоточные II класса.

Результаты геодезических измерений приведены ниже в таблице 1.

Результаты измерений мавзолеев Гумбази Саидон и Шайх Шамсиддин Кулол, а также соборной мечети Кук Гумбаз.

Таблица 1

Марки	I цикл	II цикл	III цикл	IV цикл	V цикл
2-3	- 0,093	- 0,099	- 0,098	- 0,101	- 0,101
3-4	+ 0,089	+ 0,086	+0,086	+0,086	+0,087
4-5	- 0,057	- 0,061	- 0,061	- 0,062	- 0,60
5-6	+ 0,095	+ 0,101	+ 0,101	+ 0,102	+ 0,102
6-7	- 0,190	- 0,192	- 0,191	- 0,190	- 0,182
7-8	+ 0,030	+ 0,37	+ 0,036	+ 0,038	+ 0,213
8-9	- 0,998	- 0,949	- 0,949	- 0,948	- 1,141
9-10	+ 0,911	+ 0,912	+ 0,912	+ 0,911	+ 0,912
10-1	+ 0,957	+ 0,955	+ 0,953	+ 0,953	+0,958
11-2	- 0,794	- 0,790	- 0,789	- 0,789	-0,738
	+ 2,082	+ 2,091	+2,088	+ 2,090	+ 2,272
	- 2,082	- 2,091	- 2,089	- 2,090	- 2,272
		Кук Гумбаз			
12-13	+ 0,008	+ 0,008	+ 0,008	+ 0,008	+ 0,009
13-14	- 0,330	- 0,330	- 0,330	- 0,330	- 0,328
14-15	+ 0,000	+ 0,000	+ 0,000	+ 0,000	+ 0,000

15-16	+ 0.301	+ 0,301	+ 0,301	+ 0.301	+ 0.299
16-17	+ 0.035	+ 0.035	+ 0.035	+ 0.035	+0.036
17-18	- 0.134	- 0.134	- 0.134	- 0,134	-0.134
18-19	- 0.105	- 0.105	- 0,105	- 0.105	- 0.105
19-20	- 0.205	- 0,205	- 0.205	- 0.205	- 0,205
20-21	- 1.259	- 1.259	- 1.259	- 1.259	- 1.259
21-22	-1,210	-1,210	-1,210	-1,210	-1,213
22-23	+ 0,098	+ 0,098	+ 0,098	+ 0,098	+ 0,100
23-24	+ 0.092	+ 0.092	+ 0.092	+ 0.092	+ 0.089
24-25	+ 0,303	+ 0,303	+ 0,303	+ 0,303	+ 0,304
25-26	+ 0.203	+ 0.203	+ 0.203	+ 0.203	+ 0,203
26-27	+ 1.687	+ 1,687	+ 1,687	+ 1.687	+ 1,687
27-28	+ 0.217	+ 0,217	+ 0,217	+ 0,217	+ 0,217
28-29	+ 0,274	+ 0,274	+ 0,274	+ 0,274	+ 0.274
29-30	+ 0,475	+ 0.475	+ 0.475	+ 0,475	+ 0.476
30-31н	- 0.920	- 0,920	- 0,920	- 0,920	- 0.922
31н-12	+ 0,470	+ 0,470	+ 0,470	+ 0,470	+ 0.471
	+ 4,163	+ 4,165	+ 4,165	+4,163	+ 4,165
	- 4,163	- 4,165	- 4,165	- 4,165	- 4,165

Таким образом, по результатам измерений осадок фундаментов памятников архитектуры установлены, что разнообразность конструктивных решений ярко можно наблюдать на этих двух памятников – мавзолеев. Время строительства этих памятников, хотя друг от друга отличается незначительно, по конструктивному решению они совершенно различны. В обоих памятниках с фасадной стороны имеются порталы.

Анализ опубликованных работ и архивных материалов показывает о плохом техническом состоянии. В обоих памятников купола были разрушены. Крыша Шамсиддин Кулола было покрыто каркасным решением, и оно служило переходу Гумбази Саидон. Пилоны почти были разрушены и в них из местных материалов были выполнены большие укрепительно-реставрационные работы.

В настоящее время техническое состояния мавзолеев находятся в удовлетворительном состоянии.

ЛИТЕРАТУРА

1. <http://www.manzaratourism.com/ru/uzbekistan/dorut-tillavat-complex-shamsiddin-kulol-mausoleum>
2. Крюков К.С. *Архитектура Альманах / Ташкент издательство литературы и искусство имени Г.Гуляма-1989г.*
3. *Архитектура ёдгорликларнинг инженерлик муаммолари. (Республика илмий-амалий анжумани илмий ишлар мўплами). Тошкент 2009. -124 С.*
4. Пугаченкова Г.А., Ремпель Л.И. *Выдающиеся памятники архитектуры Узбекистана. Государственное издательство художественной литературы УзССР. Ташкент – 1958.*
5. Нишанбаев Н.М. *Амалий геодезия. Меъморлик обидаларини таъмирлашга оид геодезик ишлар. Т.1992. 110 стр.*
6. Нишанбаев Н.М. *Геодезическое обеспечение восстановительных и реставрационных работ архитектурных памятников период Темура и темуридов. Шаҳрисабз шаҳрининг жаҳон тарихида тутган ўрни. Халқаро илмий конференция маърузалари тезислари. Тошкент. “Фан” нашриёти 2002. С – 115.*

EKSPORTGA KO'RSATILADIGAN MOLIVAVIY XIZMATLARNI RIVOJLANTIRISHNING XORIJ TAJRIBASI

Lapasov Shaxzod Anvar o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti 3-bosqich talabasi

Email: shahzodlapasov@mail.ru

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola orqali har bir mamlakatda xalqaro savdo va xalqaro kapital bozorida faol ishtirokini taminlashda eksport va import munosabatlarining qanchalik muhimligi, shuningdek moliyaviy xizmatlarni rivojlantirishda xorij tajribasini o'rgangan holda qanday joriy etish chora-tadbirlari batafsil yoritilgan.

***Kalit so'zlar:** eksport, import, kredit, eksimbank, Shevsiya, Germaniya, AQSH, COFACE, Fransiya, EKN, ERG, EULER HERMES, ECGD, SAGE, davlat mulkchiligi, xususiy mulkchilik, aralash mulkchilik, Yevropa Ittifoqi.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье подробно описано значение экспортно-импортных отношений в обеспечении активного участия в международной торговле и международном рынке капитала в каждой стране, а также способы реализации мер на основе изучения зарубежного опыта развития финансовых услуг.

***Ключевые слова:** экспорт, импорт, кредит, эксимбанк, Швейцария, Германия, США, COFACE, Франция, EKN, ERG, EULER HERMES, ECGD, SAGE, государственная собственность, частная собственность, смешанная собственность, Европейский Союз,*

ANNOTATION

This article describes in detail the importance of export and import relations in ensuring active participation in international trade and the international capital market in each country, as well as how to implement measures based on the study of foreign experience in the development of financial services.

***Keywords:** export, import, credit, eximbank, Switzerland, Germany, USA, COFACE, France, EKN, ERG, EULER HERMES, ECGD, SAGE, state ownership, private ownership, mixed ownership, European Union,*

Xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, eksport faoliyatini moliyalashtirish yoki eksportga ko'rsatiladigan moliyaviy xizmatlarni amalga oshirishda nobank strukturalar ham juda faol ishtirok etishib, ular bank strukturalarining bu boradagi faoliyatini to'ldirib borish bilan birga turli shakldagi banklar bilan bir qatorda moliyaviy xizmatlar portfelining ham kengayishiga muhim ta'sir ko'rsatishmoqda. Biz ushbu paragrafda tadqiqot ishimizning maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda xorijiy mamlakatlarda eksportni moliyalashtirishda o'zining munosib o'rniga ega bo'lgan eksport kredit agentliklari va eksimbanklarni rivojlantirish bo'yicha tajribalarni ko'rib chiqamiz.

Eksport kredit agentliklari. Jekyuz Melits va Patrik Messerlinlarning ta'kidlashlaricha, hozirgi paytda eksport kredit agentliklari katta biznesga aylanib bormoqda[1]. Darvoqe, bugungi kunda eksport kredit agentliklari deyarli barcha iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Masalan, Fransiyada COFACE, Shveysariyada EKN, Shveysariyada ERG, Germaniyada EULER HERMES, Angliyada ECGD, Italiyada SAGE, AQSH da US Ex – Im Bank va boshqalar fikrimizga yaqqol misol bo'ladi.

Eksport kredit agentliklari davlat tomonidan mahalliy mahsulotlar eksportini qo'llab – quvvatlash, milliy iqtisodiyotdagi turli xil tarmoqlarning raqobatbardoshligini mustahkamlash va rivojlantirish maqsadida tashkil etiladi. Bir qancha mamlakatlarda bittadan ko'p bo'lgan eksport kredit agentliklari ham faoliyat ko'rsatishadi: masalan, Hindistonda Export Credit Guarantee Corporation of India Ltd. va Ex – Im Bank of India, Yaponiyada bo'lsa Japan Bank for International Cooperation va Nippon Export and Investment Insurance.

Eksport kredit agentliklari keng ko'lamdagi xizmatlarni taklif etishib, bunday xizmatlar jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin: tashqi savdo operatsiyalarini kreditlash; eksport kreditlari bo'yicha davlat kafolatlarini taqdim etish; eksport kreditlari va bitimlarini siyosiy, tijorat, umumiy iqtisodiy va boshqa turdagi risklardan sug'urtalash. Bundan tashqari, eksport kredit agentliklari nomoliyaviy xizmatlarni ham, jumladan eksport qiluvchilarni tashkiliy va axborot – analitik qo'llab – quvvatlashni amalga oshirishadi. Xideki Funatsuning ta'kidlashicha, eksport kredit agentliklari milliy eksportni qo'llab – quvvatlash dasturlari doirasida moliyalashtiruvchi bank va ishlab chiqaruvchi korxonaning risklarini sug'urta orqali qoplashni taklif etishadi. Har qanday mamlakatdagi eksport kredit agentligi o'z iqtisodiy siyosatiga ega bo'lib, risklarni sug'urtalashda o'zining shaxsiy ustuvorliklarini belgilaydi[2].

Eksport kredit agentliklari turli mulkchilik shakllarida tashkil qilinishi mumkin bo'lib, quyidagi jadvalda bunga yanada aniqlik kiritilgan:

1 - jadval

Eksport kredit agentliklarining mulkchilik shakllari[3(29)]

Davlat mulkchiligi shaklidagi eksport kredit agentliklari	Xususiy mulkchilik shaklidagi eksport kredit agentliklari	Aralash mulkchilik shaklidagi eksport kredit agentliklari
<i>Eksport kredit agentliklarining katta qismi davlat mulkchiligi shaklidagi tashkilotlar bo'lib, AQSH dagi Eximbank, Yaponiyadagi NEXI va Buyuk Britaniyadagi ECGD lar bular orasidagi eng taniqlilari sanaladi.</i>	<i>Xususiy mulkchilik shaklidagi eksport kredit agentliklarining soni ancha kam bo'lib, bu bevosita bunday tashkilotlar maqsadi va faoliyatining o'ziga xos jihatariga bog'liq bo'ladi. Eng tanilgan xususiy eksport kredit agentliklari bo'lib Euler Hermes (Germaniya), COFACE (Fransiya) va Atradius (Gollandiya) lar hisoblanishadi. Shuningdek, Portugaliya, Litva, Gresiya, Avstriya va Argentinada ham xususiy eksport kredit agentliklari faoliyat yuritishadi. Biroq, shuni ta'kidlash joizki, hatto to'liq xususiy bo'lgan eksport kredit agentliklari ham eksport qiluvchilarni moliyaviy qo'llab – quvvatlashni davlat hisobidan va davlatning nazorati ostida amalga oshirishadi.</i>	<i>Davlat mulkchiligi va xususiy mulkchilik shakllaridagi eksport kredit agentliklaridan tashqari aralash mulkchilik shaklidagi eksport kredit agentliklari ham mavjud bo'lib, ular jumlasiga Braziliyadagi SBCE, Ispaniyadagi CESCE, Shvesiyadagi SEK va Misrdagi ECGE kabilarni kiritish mumkin.</i>

Endi eksport kredit agentliklari bo'yicha ayrim xorijiy mamlakatlarning tajribalariga qisqacha to'xtalib o'tamiz:

Germaniyaning Euler Hermes eksport kredit agentligi eng tarixiy va yirik agentliklardan biri bo'lib, u tashqi savdo bitimlari bo'yicha sug'urta qoplamasini taqdim etishga ixtisoslashadi. "Euler Hermes" Gollandiyaning "Atradius" va Fransiyaning "COFACE" eksport kredit agentliklari bilan bir qatorda dunyo miqyosida kredit operatsiyalarini sug'urtalash bo'yicha yetakchi hisoblanadi. U tashqi savdo operatsiyalarini siyosiy va tijorat risklaridan sug'urtalashning turli – tuman shakllarini taklif etib, quyidagi uchta sug'urta polisi ular ichidagi asosiylari sifatida e'tirof etiladi:

maxsus polis – xorijiy davlat yoki xususiy kompaniyalar bilan bir martalik bitimlarni amalga oshiradigan nemis eksport qiluvchilari uchun qisqa, o‘rta va uzoq muddatli kreditlar bo‘yicha taqdim etishga mo‘ljallanadi; qisqa muddatli yangilanuvchan polis – faqat bitta xorijiy davlat yoki kompaniyaning o‘ziga doimiy eksportni amalga oshiradigan milliy eksport qiluvchilar uchun taklif etiladi; global polis – Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti[4] yoki Yevropa Ittifoqi tarkibiga kirmagan mamlakatlardagi bir necha xaridorlar (xususiy firmalar) bilan bitimlarni amalga oshiradigan tovarlar yoki xizmatlar eksport qiluvchisi uchun 12 oylik muddatga berilgan kredit bo‘yicha taqdim etiladi.

Fransiyaning “COFACE” eksport kredit agentligi tijorat risklari sohasida ekspert va dunyo miqyosida kredit operasialarini sug‘urtalash sohasida yetakchi hisoblanadi. Ushbu agentlik asosan quyidagi faoliyat turlarini amalga oshiradi: har qanday kompaniyani hajmi, faoliyat sohasi yoki mamlakatidan qat’iy nazar qo‘llab – quvvatlaydi, ya’ni kompaniyalar ham ichki va ham tashqi bozorda rivojlanadi; kreditni sug‘urtalash sohasida xaridorlarning biznesini bankrot bo‘lish riskidan himoya qilishga qaratilgan yechimlarni taklif etadi; o‘z mijozlari uchun mamlakat, iqtisodiyotning tegishli sektori va kredit riskini har tomonlama puxta tahlil qilish asosida kerakli vaziyatda to‘g‘ri qarorlarni qabul qilish uchun risklarni baholash va kamaytirishga yordam ko‘rsatadi va h.k.

Eksimbanklar yoxud eksport – import banklari. Jahon mamlakatlarida Eksimbanklar milliy eksportni qo‘llab – quvvatlashga qaratilgan davlat siyosatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Jekyuz Melits va Patrik Messerlin³¹ hamda Jagdish N. Bxavatti[5] larning bu boradagi ilmiy – amaliy qarashlari asosida aytish mumkinki, eksimbanklarda amal qiladigan eksportni imtiyozli moliyalashtirish instrumentlari va sxemalari milliy eksport qiluvchilar uchun tashqi bozorlarda yanada kengroq chiqish imkoniyatlarini yaratadi. 2–jadvalda eksimbankka tegishli bo‘lgan umumiy va zarur ma’lumotlar keltirilgan. Quyida Eksimbanklar faoliyatiga oid bo‘lgan xorij tajribasi xususida vaziyatli yondashuvdan kelib chiqqan holda qisqacha ma’lumotlarni keltirib o‘tamiz:

Xitoy Eksimbanki. Bugungi kunda Xitoy o‘z Eksimbankining kredit sxemalaridan foydalanib, Afrika qit’asi mamlakatlaridagi ta’sirini kengaytirib bormoqda. Bu Xitoyni mineral resurslar bilan ta’minlashga qaratilgan tashqi strategiyaning bir qismi bo‘lib, buni amalga oshirish orqali yirik Afrika bozoriga jadal sur’atlarda kirib borish maqsadi qo‘yilgan. Bunday vaziyatda Xitoy uchun Afrika qit’asidagi ustunlik shundaki, uning Eksimbanki tomonidan ajratiladigan eksport kreditlari odatda rivojlangan mamlakatlar tomonidan bajarilishi talab qilinadigan ekologik va boshqa shu kabi muammolarni yechish majburiyatlariga ega bo‘lmaydi.

2 – jadval

Eksimbankka oid umumiy va zarur ma'lumotlar[6(33)]

Eksimbank	Eksimbanklarni tijorat banklaridan farqlovchi asosiy jihatlar
Davlat tomonidan ta'sis etiladi va unga bo'ysunadi	Eksimbanklar faoliyatining maqsadi kredit faoliyatidan foyda olish emas, balki eksportni qo'llab – quvvatlash bo'yicha davlat siyosatini amalga oshirish hisoblanadi
Faoliyati maxsus qonunchilik hujjatlari bilan tartibga solinadi	Eksimbanklar xorijiy mamlakatlarning spesifik jihatlari bilan bog'liq bo'lgan yuqori darajadagi iqtisodiy va siyosiy risklarni o'z zimmlariga olishadi
Eksportni qo'llab – quvvatlash maqsadida ta'sis etilib, eksport qiluvchilarga eksportni moliyalashtirish bo'yicha keng ko'lamdagi xizmatlarni taklif etadi	Eksimbanklarning kreditlari eksport shartnomasi o'z mamlakatida to'liq yoki qisman ishlab chiqarilgan tovarlar yoki xizmatlar eksportini nazarga tutgan holdagina beriladi
Ustuvor ahamiyatga ega bo'lgan mamlakatlarda eksportni moliyalashtirishni amalga oshiradi	Eksimbanklarning davlat hukumatiga dahldorligi tashqi bozordagi mahalliy ishlab chiqaruvchining kreditni qaytara olish layoqati va ishonchliligini oshiradi
Eksport shartnomasida eksimbankni ta'sis etgan mamlakatda to'liq (yoki qisman) ishlab chiqarilgan tovarlar yoki asbob – uskunalar eksportining nazarga tutilishi sharti bilan kreditlar ajratadi	Eksimbanklarning kreditlari bo'yicha foiz stavkalari tijorat banklarining foiz stavkalaridan past bo'ladi
Eksport kreditlari bo'yicha foiz stavkalari byudjet mablag'lari va tashqi qarzlardan foydalanish hisobiga bozordagidan ko'ra past bo'ladi	
Davlat eksimbank majburiyatlari bo'yicha kafil hisoblanadi	

So‘nggi 10 yil davomida Xitoy Eksimbanki Afrika mamlakatlarida infratuzilmani rekonstruksiya qilish hamda elektrostansiyalar, neft va gazni qayta ishlash ob‘yektlarini qurish uchun 17 mlrd. AQSH dollari hajmidagi kreditlarni taqdim etdi. Bunda aholi bandligi muammolari sezilarli darajada yechimini topayotgan bo‘lib, qurilish materiallari, muhandislik va qurilish texnologiyalari, shuningdek inson resurslari Xitoydan import qilinmoqda[7].

Chexiya Respublikasi. Chexiyaning eksport banki yuqori darajadagi tijorat va siyosiy risklarga ega bo‘lgan bozorlarda mahsulotlarning eksport qilinishini rag‘batlantirish maqsadida yaratilgan. Chex eksport banki kreditlarining 80% ga yaqini yuqori darajadagi riskka ega bo‘lgan mamlakatlarda (ayrim rivojlanayotgan va rivojlanmagan mamlakatlarda) eksport faoliyatini moliyalashtirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, odatdagi tijorat banklari bunday mamlakatlarga kredit berishdan bosh tortishadi. Bu o‘z navbatida chex ishlab chiqaruvchilariga yangi bozorlarni tezda o‘zlashtirish va eksport mahsulotini ishlab chiqarish hajmlarini kengaytirish imkoniyatini beradi.

Umuman olganda, eksportni moliyalashtirishning katta risk darajasiga egaligi bilan xarakterlanishi bu jarayonda xususiy kompaniyalarga qaraganda davlat tashkilotlarining faol ishtirok etishini talab qilmoqda. Xorij tajribasidan ko‘rinib turganidek, eksport kredit agentliklari va eksimbanklar eksportni davlat tomonidan moliyalashtirish maqsadida rivojlantirilgan tashkilotlar bo‘lib, ulardagi har tomonlama imtiyozli, qulay va zamonaviy tizim tashqi bozorlarda milliy eksport qiluvchilarning raqobatbardoshligini oshishiga imkon yaratmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Jacques Melitz & Patrick Messerlin. *Export credit subsidies. Economic Policy. Vol 2, No 4. (Apr 1987), p. 150.* www.jstor.org
2. Hideki Funatsu. *Export Credit Insurance. The Journal of Risk and Insurance. Vol 53, No 4. (Dec 1986). p. 682.*
3. Ushbu jadvalni tuzishda quyidagi manbalardan foydalanildi: Hideki Funatsu. *Export Credit Insurance. The Journal of Risk and Insurance. Vol 53, No 4. (Dec 1986)* www.jstor.org ; Юлдашев Р. Т. Департамент гарантирования экспортных кредитов // *Страховой бизнес: Словарь – справочник.* – Москва: Анкил, 2005. – с.35. – 832 с.
4. Koreya, Meksika va Turkiya bundan mustasno.
5. Jacques Melitz & Patrick Messerlin. *Export credit subsidies. Economic Policy. Vol 2, No 4. (Apr 1987), pp. 149 – 175.* www.jstor.org
6. Jagdish N. Bhagwatti. *Export - Promoting Trade Strategy: Issues And Evidence. The World Bank Research Observer. Vol 3., No 1. (Jan 1988), pp. 27 – 57.* www.jstor.org
7. Манба: *Возможности и перспективы создания Эксимбанка в Узбекистане. Доклад. Ташкент 2007.*

O‘ZBEKISTONDA EKSPORT FAOLIYATINI MOLIVAVIY QO‘LLAB-QUVVATLASH TIZIMI

Lapasov Shaxzod Anvar o‘g‘li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti 3-bosqich talabasi

Email: shahzodlapasov@mail.ru

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola orqali har O‘zbekistonda xalqaro savdo va xalqaro kapital bozorida faol ishtirokini taminlashda eksport va import munosabatlarining qanchalik muhimligi, shuningdek har ikkalasini rivojlantirish bo‘yicha chora tadbirlar ko‘rib chiqildi.

Kalit so‘zlar: Eksport, import, jahon bozori, kredit, kichik biznes, eksportni sug‘urtalash, makroiqtisodiy daraja, eksportni kreditlash, MDH, tashqi savdo, mashinasozlik va xalqaro mintaqaviy integrasiya.

АННОТАЦИЯ

Посредством данной статьи рассмотрено значение экспортно-импортных отношений в обеспечении активного участия в международной торговле и международном рынке капитала в каждом Узбекистане, а также меры по развитию того и другого.

Ключевые слова: Экспорт, импорт, мировой рынок, кредит, малый бизнес, экспортное страхование, макроэкономический уровень, экспортный кредит, СНГ, внешняя торговля, машиностроение и международная региональная интеграция.

ANNOTATION

Through this article, the importance of export and import relations in ensuring active participation in international trade and the international capital market in each Uzbekistan, as well as measures for the development of both were considered.

Key words: Export, import, world market, credit, small business, export insurance, macroeconomic level, export credit, CIS, foreign trade, engineering and international regional integration.

Kirish

O'zbekistonda eksport faoliyatini moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimini tahlil qilishdan oldin eksportning mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi ahamiyati xususida qisqacha to'xtalib o'tmoqchimiz. Mamlakatimizning eksport salohiyatini oshirish quyidagi bir qator sabablar tufayli muhim ahamiyat kasb etadi: birinchidan, eksportning rivojlanishi va diversifikasiyalanishi mamlakat savdo balansining mustahkamlanishiga olib keladi, milliy valyuta va mamlakatdagi makroiqtisodiy vaziyatning barqarorlashuviga ko'maklashadi. Ikkinchidan, mahalliy korxonalar jahon bozorida raqobat muhitiga moslashishi uchun ishlab chiqariladigan mahsulotning xarajatlarini pasaytirish va sifatini oshirish sari harakat qilishib, ularning raqobatbardoshligini oshirishning eng muhim omili bo'lib hisoblanadi. Uchinchidan, valyuta tushumlarining oshishi mamlakat uchun yangi texnologiyalarni import qilish, iqtisodiyotni modernizasiyalash va iqtisodiy o'sish sur'atlarini jadallashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi. To'rtinchidan, eksportning o'sishi bilan yangi daromad manbalari va aholining bandligini ta'minlash imkoniyatlari ham kengayadi.

Mamlakatimizda ana shu maqsadlarni ko'zlagan holda eksportni rivojlantirish borasida erishilayotgan asosiy natijalarni tahliliy ma'lumotlarga tayanib keltirib o'tamiz. 1-jadvalda tashqi savdo aylanmasining asosiy ko'rsatkichlari keltirilgan. Ushbu jadvaldan ko'rinib turganidek, mamlakat tashqi savdo aylanmasi ko'rsatkichi yildan-yilgan oshib borgan bo'lib, MDH mamlakatlariga nisbatan boshqa mamlakatlarda bu ko'rsatkichning hajmi ancha yuqori bo'lgan. Tashqi savdo aylanmasi hajmi 2010 yilda 2005 yilga nisbatan bir necha barobar ko'p bo'lgan. Bunga jahon bozori narxlari kon'yunkturasidagi sezilarli o'zgarishlarning amalga oshganligi, mamlakat eksport salohiyatining ko'tarilganligi, shuningdek ichki iste'mol bozori to'lov qobiliyatining oshganligi kabilar sabab bo'lgan.

1 – jadval

O‘zbekistonda tashqi savdo aylanmasining asosiy ko‘rsatkichlari

(mln. AQSH doll.)[1]

Ko‘rsatkichlar	2005	2010	2011	2012	2013
Tashqi savdo aylanmasi	9500,1	21842,4	26059,3	26286,5	28886,0
MDH mamlakatlari	3403,4	9424,5	11038,9	12402,4	12305,6
boshqa mamlakatlar	6096,7	12417,9	15020,4	13884,1	16580,4
Eksport	5408,8	13044,5	15021,3	14258,8	15087,2
MDH mamlakatlari	1722,6	5898,7	6720,1	7737,8	7155,1
boshqa mamlakatlar	3686,2	7145,8	8301,2	6521,0	7932,1
Import	4091,3	8797,9	11038,0	12027,7	13798,8
MDH mamlakatlari	1680,8	3525,8	4318,8	4664,6	5150,5
boshqa mamlakatlar	2410,5	5272,1	6719,2	7363,1	8648,3
Savdo balansi	1317,5	4246,6	3983,3	2231,1	1288,4

Bundan tashqari 1-jadvaldagi o‘zgarishlarni yanada aniqroq va chuqurroq tushunish maqsadida mamlakat eksporti va importi tarkibi tahlil qilingan jadvalni muhokama qilishga e’tiborni qaratamiz. Masalan, asosiy eksport manbai bo‘lgan paxta tolasining eksporti 2000 yildagi 27,5 foizdan 2010 yilga kelib 11,3 foizga tushgan va o‘tgan yilga qadar bu ko‘rsatkich yana ham pasaygan. Yoxud oziq-ovqat mahsulotlari importiga e’tiborni qaratsak, ushbu ko‘rsatkich 2000 yildagi 12,3 foizdan 2010 yilga kelib 10,3 foizga tushgan va keyingi yillarda turlicha tebranishlar bilan yana ham pasaygan (2 – jadval).

2 – jadval

O‘zbekiston Respublikasida eksport va import tarkibining o‘zgarishi (%) [2]

Ko‘rsatkichlar	2000	2010	2011	2012	2013
Eksport	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Paxta tolasi	27,5	11,3	9,0	8,8	7,7
Oziq-ovqat tovarlari	5,4	9,7	13,3	6,2	9,8
Kimyo mahsuloti va undan ishlangan buyumlar	2,9	5,1	5,6	5,4	4,0
Energiya manbalari va neft mahsulotlari	10,3	24,8	18,5	35,3	31,1
Qora va rangli metallar	6,6	6,8	7,4	7,4	6,3
Mashinalar va uskunalalar	3,4	5,5	6,6	6,4	5,5
Xizmatlar	13,7	9,1	11,8	16,2	16,2
Boshqalar	30,2	27,7	27,8	14,3	19,4
Import	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Oziq-ovqat tovarlari	12,3	10,9	9,0	9,9	9,7
Kimyo mahsuloti va undan ishlangan buyumlar	13,6	14,3	12,9	14,4	14,3
Energiya manbalari va neft mahsulotlari	3,8	6,0	8,1	7,3	7,2
Qora va rangli metallar	8,6	8,4	8,1	7,8	7,9
Mashinalar va uskunalalar	35,4	44,0	41,3	45,4	44,2
Xizmatlar	8,5	4,7	5,3	6,1	5,8
Boshqalar	17,8	11,6	11,2	9,1	10,9

Bu mamlakatda eksportbop va import o‘rnini qoplaydigan mahsulotlarni ishlab chiqarishni rivojlantirishga hukumat darajasida e‘tibor berilayotganligining natijasi bo‘lib, buning natijasida O‘zbekiston xomashyo va tabiiy resurslarni eksport qiluvchi mamlakatdan yuqori qo‘shilgan qiymatga ega tayyor mahsulotlarni eksport qiluvchi mamlakatga aylanib bormoqda.

Mamlakatda eksport salohiyatining oshib borayotganligiga eksport faoliyatini moliyaviy qo‘llab – quvvatlash tizimining rivojlanayotganligi ham muhim ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bunday tizim quyidagi tarkibiy qismlardan iborat bo‘lib, ularning har biri xususida tahliliy ma’lumotlarga tayangan holda qisqacha to‘xtalib o‘tamiz:

- eksport faoliyatini moliyaviy qo‘llab-quvvatlashga oid qonunchilik hujjatlari;
  - eksport faoliyatini moliyaviy qo‘llab – quvvatlash instrumentlari
  - eksport faoliyatini moliyaviy qo‘llab-quvvatlovchi tashkilotlar.
- Eksport faoliyatini moliyaviy qo‘llab-quvvatlashga oid qonunchilik hujjatlari

to'g'risida fikr yuritadigan bo'lsak, keyingi yillarda bu borada ko'plab ijobiy siljishlarni yuz berayotganligining guvohi bo'lamiz. 3 – jadvalda ushbu qonunchilik hujjatlariga oid qisqacha ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Eksportni davlat tomonidan kreditlash orqali qo'llab - quvvatlash. Mamlakatimizda eksport kreditlarini rivojlantirishga muhim e'tibor qaratilayotgan bo'lib, O'zbekistonda ishlab chiqarilayotgan avtomobillar eksportini moliyalashtirish bunga yaqqol misol bo'la oladi. Bu O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2004 yil 25 maydagi "Rossiya Federasiyasi bilan investision va savdo-iqtisodiy hamkorlikni kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi 1962-sonli Farmoni asosida amalga oshirilib kelmoqda.

2.3 – jadval

O'zbekistonda eksport faoliyatini moliyaviy qo'llab-quvvatlashga oid ayrim qonunchilik hujjatlari[3]

№	Qonunchilik hujjatining nomlanishi	Qisqacha tavsif
1.	O'zR Prezidentining 2013 yil 8 avgustdagi "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'yektlarining eksportini qo'llab-quvvatlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi Qarori	Ushbu qarorga muvofiq O'zR TIF Milliy banki huzurida Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'yektlarining eksportini qo'llab-quvvatlash Fondi tashkil etildi.
2.	O'zR Prezidentining 2012 yil 26 martdagi "Eksport qiluvchi korxonalarini rag'batlashtirishni kuchaytirish va raqobatbardosh mahsulotlarni eksportga yetkazib berishni kengaytirish borasida qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi Qarori	Ushbu qarorga muvofiq eksport qiluvchi korxonalariga soliqlar bo'yicha turli-tuman imtiyozlar taqdim etiladi (masalan, ushbu qarorda 2016 yil 1 yanvarga qadar respublikadagi o'z mahsuloti hajmining, jumladan yarim tayyor mahsulotlarining 80 foizi va undan ortig'ini erkin almashtiriladigan valyutaga sotadigan to'qimachilik sanoati korxonalari mulk solig'i to'lashdan ozod qilingani alohida qayd etilgan).
3.	O'zR Vazirlar Mahkamasining 2009 yil 8 iyundagi "Aylanma mablag'larni to'ldirish uchun tijorat banklari tomonidan imtiyozli kreditlar ajratish hisobiga eksport qiluvchi korxonalarini qo'llab-quvvatlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi Qarori	Ushbu qarorga muvofiq eksport qiluvchi korxonalarining tijorat banklarining o'z mablag'lari va jalb qilingan mablag'lari hisobiga aylanma mablag'larni to'ldirish uchun imtiyozli kreditlar olish yuzasidan murojaatlarni ko'rib chiqish tartibi to'g'risida vaqtinchalik Nizom ishlab chiqilgan.

Unga ko'ra O'zbekiston Respublikasi TIF Milliy banki va Asaka banki noxomashyo yo'nalishidagi tovarlar va xizmatlar eksportini moliyalashtirishni qo'llab-quvvatlash maqsadida Rossiyadagi "Osiyo Invest Bank" Aksionerlik-tijorat bankida kredit liniyasini ochishgan[4].

Eksport kreditlarini davlat tomonidan sug'urtalash va kafolatlash. Bugungi kunda mamlakatimizda eksport kreditlarini sug'urtalash va kafolatlash bilan shug'ullanadigan asosiy davlat tashkiloti bo'lib "O'zbekinvest" eksport-import milliy sug'urta kompaniyasi hisoblanib, u Eksport kreditlari va investisiyalar sug'urtalovchilari xalqaro Bern ittifoqi Praga klubining to'laqonli a'zosi[5]. Ushbu a'zolik doirasida kompaniya 20 dan ortiq xorijiy mamlakatlarning davlat eksport-kredit agentliklari bilan hamkorlik qiladi.

Eksportyorlarni davlat tomonidan soliqlar orqali qo'llab-quvvatlash. Biz yuqorida eksport faoliyatini moliyaviy qo'llab-quvvatlashga oid qonunchilik hujjatlarining ayrim muhimlarini ko'rib o'tganimizda, ularning deyarli barchasida soliq imtiyozlariga e'tibor qaratilganligining guvohi bo'lamiz.

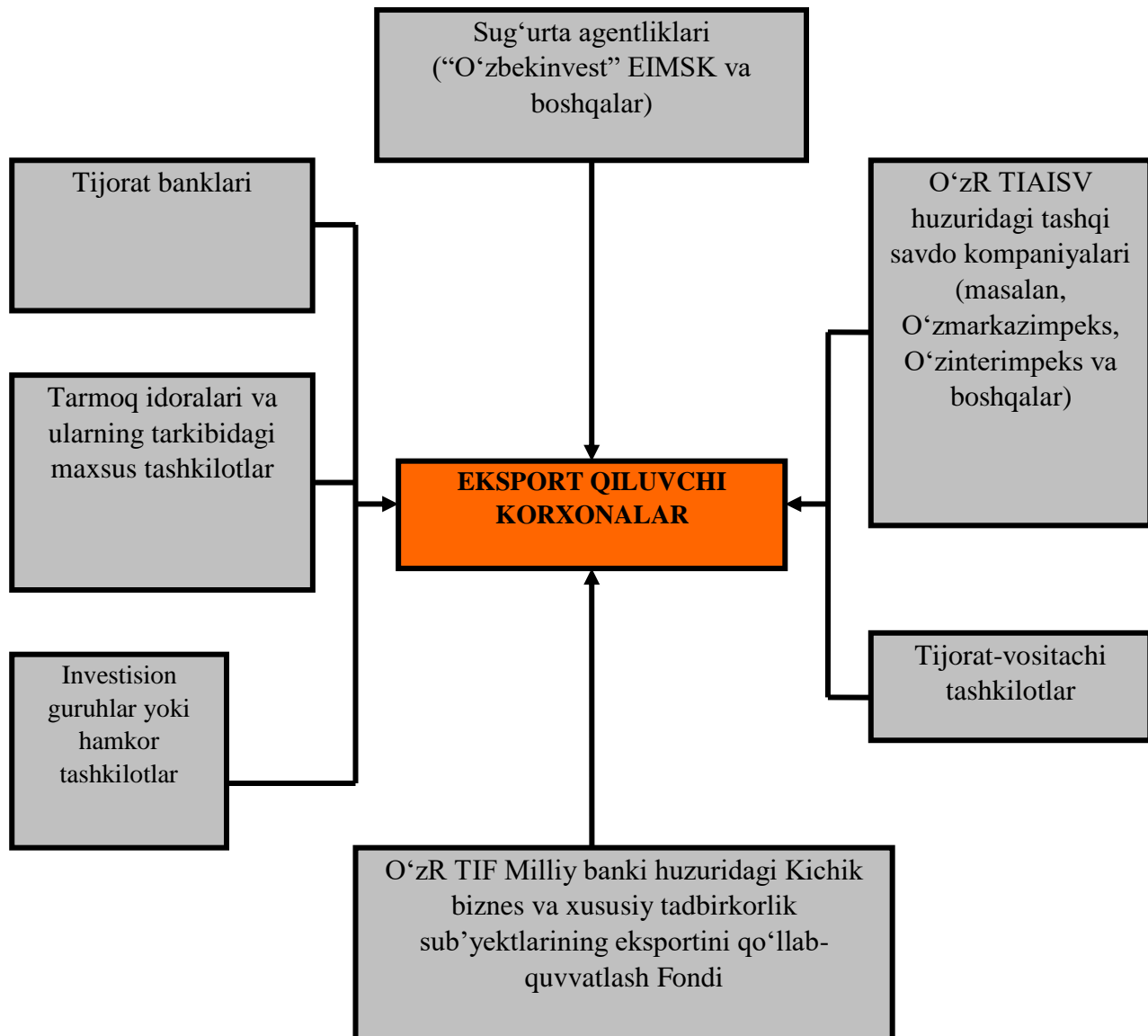
Eksportni davlat tomonidan subsidiyalash orqali qo'llab-quvvatlash. Bizning fikrimizcha, ushbu moliyaviy instrumentni amalga oshirish ancha ko'p xarajat talab qilgani bois, bugungi kunda eksportni moliyaviy qo'llab-quvvatlashda undan foydalanishga unchalik ehtiyoj tug'ilmayapti.

Kichik biznes eksportini moliyaviy qo'llab-quvvatlashga qaratilgan turli-tuman jamg'armalarni tashkil etish va rivojlantirish. Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, O'zbekistonda eksport faoliyatini moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimi zarur qonunchilik va me'yoriy-huquqiy hujjatlar yordamida shakllantirib kelinmoqda. Mamlakat Prezidentining 2013 yil 8 avgustdagi "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'yektlarining eksportini qo'llab-quvvatlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi Qarori bu borada qo'yilgan muhim qadamlardan biri bo'lib, unga muvofiq Tashqi iqtisodiy faoliyat Milliy banki huzurida Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'yektlarining eksportini qo'llab-quvvatlash Fondi tashkil etildi. Ushbu fond kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'yektlari, fermer xo'jaliklariga quyidagilar borasida tekin moliyaviy yordam ko'rsatadi:

- mahalliy eksportbop mahsulot brendlarini rivojlantirish, eksport qilishni rag'batlantirish, jumladan xorijiy mamlakatlar qonunchiligiga muvofiq ravishda zarur lisenziyalar, ruxsatnomalar va sertifikatlar uchun to'lovlarni, shuningdek kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'yektlarining xalqaro tender savdolarida ishtirok etish bilan bog'liq bo'lgan registrasion yig'imlar va boshqa to'lovlarni amalga oshirish;

- eksport shartnomalarini tuzish, yangi bozorlarga chiqishni ta'minlash va yangi turdagi mahsulotlarni eksport qilish maqsadida xorijiy ko'rgazmalar va yarmarkalarda ishtirok etish[6].

Shu bilan birga Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'yektlarining eksportini qo'llab-quvvatlash fondining o'zi va uning joylardagi filiallari ham 2019 yilning 1-yanvarigacha bo'lgan muddatda barcha turdagi soliqlar, yig'imlar, bojlar va davlatning maqsadli fondlari uchun majburiy ajratmalarni to'lashdan ozod etilgan (yagona ijtimoiy to'lov bundan mustasno) va h.k. Bugungi kunda O'zbekistonda ham bunday zamonaviy tashkilotlarni shakllantirish va rivojlantirish ehtiyoji yuzaga kelayotgan bo'lib, bular to'g'risida keyinchalik to'xtalib o'tamiz.

1 – rasm. O'zbekistonda eksport faoliyatini moliyaviy qo'llab - quvvatlovchi tashkilotlar tizimi[7]

Tadqiqotlarimiz natijasida joriy vaziyatda O'zbekistonda eksport faoliyatini moliyaviy qo'llab - quvvatlovchi tashkilotlarni o'zida aks ettirgan 1– rasm yaratilib, yuqorida ushbu rasm keltirib o'tilgan.

Ushbu rasimga qisqacha tavsif beradigan bo'lsak, O'zR TIAISV huzuridagi tashqi savdo kompaniyalari, “O'zbekinvest” EIMSK, Tijorat banklari, shuningdek yaqinda

tashkil etilgan O‘zR TIF Milliy banki huzuridagi Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub’yektlarining eksportini qo‘llab-quvvatlash Fondidan tashqari boshqa tashkilotlar, jumladan tarmoq idoralari va ularning tarkibidagi maxsus tashkilotlar, investision guruhlar yoki hamkor tashkilotlar hamda tijorat - vositachi tashkilotlar eksport qiluvchi korxonalarining faoliyatini moliyaviy qo‘llab – quvvatlashda unchalik darajada faol emaslar. Bundan tashqari, ushbu so‘nggi nomlari keltirilgan uchala tashkilot moliyaviy qo‘llab – quvvatlashdan ko‘ra ko‘proq nomoliyaviy qo‘llab – quvvatlashga moyilliklari bilan xarakterlanadi.

Xulosa

Umuman olganda, O‘zbekiston eksport faoliyatini moliyaviy qo‘llab - quvvatlash tizimining rivojlanib borayotganligi mamlakat eksport salohiyatining yildan – yilga oshib borayotganligi bilan izohlanadi. Mos ravishda, bunday o‘zgarish eksport faoliyatini moliyaviy qo‘llab – quvvatlash tizimi oldiga yangidan – yangi vazifalarni qo‘yayotgan bo‘lib, bu birinchi navbatda ham eksport qiluvchi korxonalarining manfaatlari va ham mamlakatning eksportdan ko‘radigan manfaatlarini o‘zaro uyg‘unlikda rivojlantirilishi talabini qat’iy qo‘ymoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. *Manba: O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi.*
2. *Manba: O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi.*
3. *Ushbu jadvalni tuzishda quyidagi manbadan foydalanildi: Mahsulot qanday eksport qilinadi? O‘z mahsulotini eksport qilishni rejalashtirayotgan tadbirkorlar uchun amaliy qo‘llanma. Toshkent – 2013.*
4. *“Osiyo-Invest Bank” ATB kredit portfelining katta qismini “GM Uzbekistan” da ishlab chiqariladigan avtomobillarni xarid qilish uchun beriladigan kreditlar tashkil etadi. Rossiya bozorida avtomobillarning sotilishi mintaqaviy dilerlar orqali amalga oshirilib, O‘zbekistondan avtomobillarni yetkazib berish bo‘yicha hisob – kitoblar 100 foizlik oldindan to‘lov asosida amalga oshirilib, dilerlar bunday to‘lovni ta‘minlash maqsadida “Osiyo-Invest Bank” ATB ga kredit olish uchun murojaat qilishadi.*
5. *“O‘zbekinvest” EIMSK ning 2012 Yillik hisoboti.*
6. *Информационный дайджест №156 от 12 августа 2013 г. Пресс-служба МИД РУ. Стр. 3.*
7. *Ushbu chizmani yaratishda quyidagi manbalardan foydalanildi: Posobiye po eksportnoy deyatelnosti (dlya nachinayuyux eksporterov Uzbekistana) Tashkent – 2007; Содействие развитию экспорта Республики Узбекистан: формирование благоприятной среды и эффективных институтов. Ташкент – 2005.*

HUVAYDONING “ROHATI DIL” DOSTONI TARKIBI

Eshkuziyeva Hilola G‘ulom qizi

O‘zbekiston Milliy universiteti magistranti

luckyperson0123@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Xo‘janazar Huvaydoning “Rohati dil” dostonining tarkibi, dostondagi hikoyat va rivoyatlarning ma’naviy barkamol shaxslarni kamol toptirishdagi ahamiyati haqida bayon qilinadi.

Kalit so‘zlar: “Rohati dil”, do‘zax, islom dini, “Nurnoma”, tasavvuf, nasr.

ANNATATION

The article describes the composition of Khojanazar Huvaydo’s epic “Rohati Dil”, regarding the importance of stories and narratives in spiritual perfect people’s development.

Key words: “Rohati dil”, hell, Islam, “Nurnama”, mysticism, prose.

Huvaydo mumtoz adabiyotimizdagi didaktik nasrchilik hamda epik dostonchilik an‘analarini davom ettirib, diniy-irfoniy manzumasini qalbni barcha g‘ubor, nuqsonlardan poklovchi “Rohati dil” deb atadi. Asarni turkiy (eski o‘zbek) tilda, she‘riyatning masnaviy janrida yaratdi. Huvaydoning “Rohati dil” dostoni pandnoma turining go‘zal namunasi hisoblanib, unda ochko‘zlik, tamagirlik, vafo, boqiylik, foniylilik, yaxshilikning foydasi, yomonlikning zarari, go‘zallik va mehnatsevarlik, moddiy va ma’naviy poklik kabi xilma-xil axloqiy mavzulardagi ibratli hikoyalar keltirilgan. Dostonning “Nurnoma” bobida olamning yaratilishi, Muhammad payg‘ambar ikki olamning rahmati, mo‘minlar sarvari ekanligini; “Qiyomatnoma” deb atalgan bobida maxsharning olti qiyofasini; “Do‘zaxning sifatleri” bobida Jabroyil do‘zaxning ta‘rifini Rasulullohga bayon etadi. Do‘zaxning yetti eshigi (tamug‘, xoviya, jahannam, saqar, natto, sa‘iyr, xutama, nor)ni tavsiflaydi. Har bir eshikdan qaysi toifa odamlarning kirishini birma bir bayon etadi. Jahm eshigidan zinokorlar, yolg‘onchilar, imomiga xiyonat qilganlar, chaqimchilar tashlanadi. Zolimlar, poraxo‘r qozilar, harom luqma yegan olimlarning joyi Saqardadir. Shaytonga hamroh bo‘lganlarning o‘rni esa Luzodadir. Sa‘irda esa sharobxo‘rlar va rabo olg‘uchilar, tarozidan urib qolguvchi toifa odamlar tashlanadi. Xatmada esa Qur‘onni o‘qib, bilmay noto‘g‘ri tavsiflaganlar, hadisdan o‘z manfaati yo‘lida foydalanganlar yotadilar. Yettinchisining ismi Nor bo‘lib benamozlarga ne‘mat berganlar, qo‘shnisining nasihatlarini olmaganlar, haromdan qaytmaydigan savdogarlar shu joyga keltiriladilar.

Jabroyilning ushbu hikoyatidan Rasululloh g'oyatda g'amga botganligi va ummatlarining holini o'ylab benihoya azoblanganligi tasvirlanadi.

*Ko'zining yoshidan yer suvga to'ldi,
Bu g'amdan qomati yoydek bukildi.
Borib hujralariga qo'ydi sajdaga bosh,
Oqizib ummati deb ko'zidin yosh³.*

Rasululloh Xudoga yolvorib nola qilar ekan Yaratgandan ummatlarining gutohlarini kechirishini iltijo etadi. Shu o'rinda Huvaydo me'roj tunida ummat dardi bilan ko'zyosh to'kkanligini tasvirlaydi.

Mumtoz adabiyotimiz vakillari barkamol insonni tarbiyalashni muhim vazifa, burch deb bilar ekan, zamondoshlariga kamolotga, ma'naviy xazinalarga yo'l ko'rsatishni asosiy vazifa hisoblagan. Jumladan, Huvaydo "Rohati dil" dostonini ham xuddi shu muammolarga bag'ishlagan. Ma'naviy-axloqiy, din-tasavvufiy tarbiya, inson kamoloti masalalari Xo'janazar Huvaydo ijodida asosiy o'rin egallaydi. Shoirning bu jihatdan "Rohati dil" dostoni ahamiyatlidir. Adabiyotshunosligimizda hali yetarli o'rganilmagan "Rohati dil" Huvaydoning hissiy va ruhiy kechinmalarni o'zida mujassamlashtirgan asar bo'lib, unda shoirning tarjimayi holiga, ijtimoiy-siyosiy, diniy-tasavvufiy qarashlari jamuljam. Uning masnaviy yo'lda yozilgan ushbu dostoni xalq orasida mashhurdir. Muallif dostonning yozilish sababiga alohida kichkina bob bag'ishlaydi. Kitobning yozilish sabablari ham doston muqaddimasidan anglashiladi. Shoirning "Rohati dil" dostonini yozishdan maqsadi zamondoshlarini ma'naviy g'aflatdan uyg'otish.

*Kitobimning otidur "Rohati dil"
Erur har bir so'zi tanbehi g'ofil⁴.*

Huvaydo asarni dastlab nasrda yozgan. Keyinchalik talab va takliflarni inobatga olib, uni nazm yo'li bilan qayta yaratadi va „Rohati dil“ asari bilan dostonchilik an'analarini yanada rivojlantirib, she'riyat bilan chambarchas bog'laydi. Shoirning butun umri kechgan Chimyon shahri aholisi turkiygo'y bo'lgani sababdan dostonni turkiy tilda yozishga qaror qiladi.

*Ko'ngul shahri yagona azm qildim,
Kitobim nasr erdi man nazm qildim.
Bu chimyon shahrining piyru javoni,
Tamomiysi erurlar turkiyxoni,
Alar garchi so'zga behunarroq,
Dedim bo'lsa kitobim turkiy behroq.⁵*

³ Хувайдо. Роҳати дил. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги “Халқ мероси”, 1994. – Б. 35.

⁴ Хувайдо. Роҳати дил. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги “Халқ мероси”, 1994. – Б. 16.

⁵ Хувайдо. Роҳати дил. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги “Халқ мероси”, 1994. – Б. 16.

Dostonning tarkibi 30 bob hamda Ibrohim Adham hikoyatidan iborat. Doston hazaji musaddasi mahzuf vaznida yozilgan „Rohati dil” dostoni an’anaviy tarzda Allohga hamd va payg‘ambarlarga na’t bilan boshlanadi. Shundan so‘ng chahoryorlar: Abu Bakr Siddiq r.a., Umar r.a., Usmon r.a. va Ali r.a. ta’riflari beriladi. Shundan so‘ng Hasan va Husayn raziyallohu anhumolarning ta’rifi, vafoti haqida fikr bildirar ekan Allohga iltijo etadi. Har bir bobda bo‘lgani kabi ushbu bobda ham Huvaydo insonlarni bu dunyodan yuz o‘g‘irishga, jahonga ko‘ngil qo‘ymaslikka da’vat etadi. “Rohati dil” diniy-didaktik asar bo‘lib, unda islom va tasavvuf ta’limotining umuminsoniy g‘oyalari ibratli hikoyalar vositasida tahlil etilgan. Mol-dunyoga hirs qo‘yish, nafsga qul bo‘lishning oqibatlari, bilim olishning ulug‘ligi, ilm ahli izzatini o‘rniga qo‘yish, ota-ona oldidagi farzandlik burchini ado etib, roziligini olish, qo‘ni-qo‘shnilarning bir-biriga mehr oqibatli bo‘lishi, er-u xotinning bir-biriga mehr-muhabbatli, izzat-hurmatini joyiga qo‘yishi, riyokorlik, xiyonat, tamagirlik, takabburlik, munofiqlik kabi inson tabiatidagi fazilat-u qusurlar asarning markazida turadi. Bu muammolarning har biri qisqa hajmli hikoyalarda xalqona uslubda sodda, tushunarli tilda bayon etib beriladi. “Rohati dil” dostoni badiiy jihatdan teran va o‘ziga xos uslubga ega bo‘lgan adabiy manbadir. Huvaydo har bir hikoyatning hayotiy mazmuni va bosh qahramonning qiyofasini badiiy ifodada ochib berishga kirishar ekan, o‘ziga xos uslub, yuksak badiiylik, tilning ravonligi, she’rning jarangdor va o‘ynoqiligini rang-barang bo‘yoqlar orqali ochib beradi “Rohati dil” asariga kirgan hikoyat va rivoyatlarning asosiy yo‘nalishi islom dinining qisqacha bo‘lsa-da tarixiga murojaat etish va islom dini asoslarini bayon qiluvchi rivoyatlar, diniy-axloqiy hikoyalar orqali insonning ongi hamda uning tashqi va ichki dunyosini islom ma’naviyati bilan boyitishga qaratilgandir. “Rohati dil” asarining asosiy g‘oyasini insonning ichki dunyosini shakllantirish, eng avvalo, insonda e’tiqodning sobit o‘rin olishini, so‘ngra islom dini ruknlariga ongli ravishda amal qilish kabi mavzular tashkil etadi. Dostonga kirgan har bir hikoya va uning qahramoni o‘ziga xos ilohiy tuyg‘ular bilan to‘lib-toshgan. Bunday omil asar obrazlarining hayajonli va to‘laqonliligini ta’minlagan. Hikoyalarning deyarli hammasida voqealarning ishtirokchilari muallifning falsafiy e’tiqodi bilan chambarchas bog‘langan insonlardir. Ular ichki guruhlariga bo‘linadilar: birinchi guruhdagilar iymon, soflik, halollik, poklik, insoniylik kabi fazilatlar timsoli sifatida rivoyatlarda ishtirok etsalar, ikkinchi toifadagilar buning teskarisi, ya’ni g‘azab-nafrat uyg‘otadigan qiyofadagi obrazlardir. Asar boshdan-oyoq o‘quvchilar qalbida eng nozik his tuyg‘ularni uyg‘otadi, ularda hayotga muhabbat, iymonli, pok e’tiqod egasi bo‘lishga chorlaydi. Kitobda keltirilgan rivoyat va hikoyatlarning aksariyati o‘z manbasiga ega va ular tarixiy kitoblardan olingan. Shuningdek, asardagi turli qiziqarli va ibratomuz voqealar asar qahramonlarining taqdiri bilan mustahkam bog‘lanib ketadi. Har bir inson o‘z qilmishi, yurish-turishi va amallariga ko‘ra ma’lum bahoga

sazovor bo‘ladi. Asarning markazida, musulmon olamidagi Alloh yaratgan banda – inson yotadi. Huvaydo har bir hikoyatning hayotiy mazmuni va bosh qahramonning qiyofasini badiiy ifodada ochib berishga kirishar ekan, o‘ziga xos uslub, yuksak badiiylik, tilning ravonligi, she’rning jarangdor va o‘ynoqiligini rang-barang bo‘yoqlar orqali ochib beradi. Dostondagi har bir misra o‘quvchini to‘lqinlantiradi, undagi chuqur mazmuni idrok etishga chorlaydi.

Xo‘janazar Huvaydo o‘z asarlarida Qur’on oyatlari, Hadis hikmatlari va shariat ahkomlarini badiiy vositalar va yorqin timsollar vositasida targ‘ib qilishga harakat qiladi. Mumtoz adabiyotshunosligimizda she’rda Qur’on va hadis so‘zlarining ishlatilishi alohida san’at hisoblangan, ya’ni biror bayt yoki misrada talmi’ san’ati emas, boshqa bir mustaqil san’at iqtibos san’atidan foydalaniladi. A.Hojiahmedov o‘zining “She’riy san’atlar va mumtoz qofiya” asarida iqtibos san’ati haqida shunday deydi: “Ilm o‘zlashtirmoq” ma’nosidagi bu so‘z Qur’on oyatlari va payg‘ambar hadislarini she’r ichida keltirish yoki ularning mazmunini she’rda ifodalash san’ati nomidir. Musulmon mamlakatlarning shoirlari bu usulga keng murojaat qilib, o‘zlarining lirik va liro-epik asarlarida oyatlar va hadislarni keltirganlar. Hadislarga bag‘ishlab yozilgan “Arbain”lar ham iqtibos usulida yaratilgan”⁶. Huvaydo ham dostoning ayrim o‘rinlarida Qur’on oyatlari hamda hadislardan keng foydalanganligini ko‘rishimiz mumkin. Huvaydo she’r vazni talablari hamda asarni turkiy tilda yozganligi sababli ham ayrim o‘rinlarda ularning tarjimasini keltiradi. Oyat, hadis so‘zlarini juz’iy o‘zgarishlar bilan she’rda keltirish usulini Ataulloh Husayniy iqtibos san’atining bir turi deb hisoblaydi. Ataulloh fikri bo‘yicha aqd (arab., turg‘un bog‘lamoq, javohirlarni ipga tizish) nasr javohirlarini nazm rishtasiga tizmoq bo‘lsa, Koshifiy iqtibos va aqd o‘rtasidagi tafovut haqida shunday yozadi: “Iqtibos – Qur’on (oyatlari) va hadisni aynan keltirishdir. Va aqdda so‘z o‘zgartiriladi”.

Huvaydo o‘z nuqtai nazarlarini bayon etish jarayonida Qur’on va hadisga murojaat qiladi. Qur’oni karim va payg‘ambarimiz (s.a.v) hadisi shariflari jamiyat ma’naviyatining ajralmas va muhim qismiga aylangani odamlarning ongiga singdirilgani va kundalik hayotning hamma sohalarida qo‘llanilganligi uchun ham she’riy tarzda bayon etadi. Musulmon dunyosida amalga oshiriladigan har bir savobli, xayrli ishning “Bismillohir rahmonir rahim” ilohiy jumlasini bilan boshlanishi muqaddas an’anadir. Alouddin Mansur bu suraning fazilatlari haqida shunday yozadi: “Qur’ondagi suralarning joylashishi tartibida avvalgi o‘rinda turgani vav qisqa bo‘lishiga qaramasdan Qur’onning asosiy mazmun mohiyatini o‘zida mujassam etgani uchun ham u Qur’on mazmunini ochuvchi deb nomlangan”⁷. “Bismillohir rahmonir

⁶ Hojiahmedov A. She’r san’atlari va mumtoz qofiya. – T.: O‘qituvchi, 1999. -B. 60-61.

⁷ Qur’oni Karim ma’nolarining tarjimasi/Tarjima va izohlar muallifi. A. Mansur. – T.: Toshkent islom universiteti nashriyoti, 2001. – B. 534.

rohim” jumlasini bilan doston yozgan ijodkor Nizomiy Ganjaviy hisoblanadi. Amir Xusrav Dehlaviy ham “Matla’ ul-anvor” da ham “Bismillohir rahmonir Rahim” jumlasini bilan boshlaydi. Ta’kidlash joizki, Xo’janazar Huvaydoning “Rohati dil” dostoni Sharq adabiyotining mumtoz vakillari bo’lmish Nizomiy Ganjaviy, Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy ijodiyotlaridagi “Mahzan ul-asror”, “Matla’ ul-anvor”, “Tuxfat ul-axror”, “Hayrat ul-abror” dostonlaridan ilhomlanish natijasida maydonga kelib, uning tuzilishi (maqolat va hikoyatlar, masallar) ham, ijtimoiy va axloqiy muammolarning o’rtaga qo’yilishida ham umumiylik borligi ko’zga tashlanadi. Yuqorida tilga olingan dostonlar yoki shoirlarning ijodidagi asosiy mushtaraklik axloqiy-ta’limiy fikrlarni ifodalash, komil insonni tarbiyalashga bosh vazifa sifatida qarashdir. Huvaydoning “Rohati dil” dostonida ilmi kalom va ilmi fiqhda zikr etilgan masalalarni bayon qilishda So’fi Olloyorning “Sabot ul-ujizin” asariga yaqin turishini kuzatishimiz mumkin. Har ikkala asarda ham insonlarning e’tiqodi, iymoni, diyonatini mustahkamlashni, ularning o’zligini va Xoliqni tanish bilan bog’liq masalalar haqida fikr yuritilganligi ko’zga tashlanadi.

Xo’janazar Huvaydoning o’zbek adabiyoti tarixida o’ziga xos munosib o’rni bor. “Rohati dil” dostoni esa o’zining diniy-axloqiy va didaktik mazmuni bilan nafaqat diniy ilmlar, balki boy adabiyotimiz tarixini yangicha o’rganish uchun ham bebaho durdonadir. Bu dostonni o’qigan har bir kishi o’zining ichki ma’naviy dunyosini poklashga intiladi, qalbida mujassamlangan insoniylik tuyg’ularini harakatga soladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. *Хувайдо. Роҳати дил. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги “Халқ мероси”, 1994. 119 б.*
2. *Hojiahmedov A. She’r san’atlari va mumtoz qofiya. – T.: O’qituvchi, 1999.*
3. *Qur’oni Karim ma’nolarining tarjimasi/Tarjima va izohlar muallifi. A.Mansur. – T.: Toshkent islom universiteti nashriyoti, 2001.*

UDK 547.46.054

UZUM MEVASIDAN SHINNI TAYYORLASH USULLARI VA KIMYOVIY TARKIBI HAMDA TIBBIYOTDA ISHLATILISHI

Azimova A.Q.

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
e-mail: info@biochem.uz

Islomov A.X.

O'zR FA akademik O.S.Sodiqov nomidagi Bioorganik kimyo instituti, 100125,
Toshkent shaxri, Mirzo Ulug'bek ko'chasi 83. e-mail: islomov-72@mail.ru.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada uzumdan shinni tayyorlash usullari va kimyoviy tarkibi hamda tibbiyotda ishlatilishi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: uzum mevasi, vitaminlar, glyukoza, pektin, oqsil, uglevodlar.

ANNOTATION

This article provides information on the methods of making grape molasses, its chemical composition, and its use in medicine.

Key words: grape fruit, vitamins, glucose, pectin, protein, carbohydrates.

KIRISH:

Dunyo miqyosida bugungi kunda o'simliklardan olinadigan tabiiy dorivor moddalarni ajratib olish va mahalliy quruq mevalardan yangi turdagi shifobaxsh tabiiy maxsulotlar tayyorlash texnologiyasini ishlab chiqish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev Miromonovich rahnamoligida amalga oshirilayotgan keng qo'lamli islohotlar jarayonida fan-texnikani, ichki va tashqi (eksportbop) maxsulot ishlab chiqarishni izchil rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoevning 2021 yil 7 iyulda uzum etishtirish, uni sanoat usulida qayta ishlash, uzumni qayta ishlash va tayyor mahsulotga aylantirishni rivojlantirish, uzum plantatsiyalari tashkil etish hamda hududlarda enoturizmni yo'lga qo'yish chora-tadbirlari yuzasidan videoselektor yig'ilishida belgilab berilgan ustuvor vazifalar va Respublikada ishlab chiqarishni rivojlantirish va sanoat kooperatsiyasini kengaytirishning samarali tizimini yaratish chora-tadbirlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 24.01.2022 yildagi PQ-99-sonli qarori asosiga mos keladigan dorivorligi jihatidan yuqori

o‘rinlarda turuvchi tabiiy uzum mevalaridan tayyorlanadigan shinni olish texnologiyalarini ishlab chiqish va ishlab chiqarishni rivojlantirish bilan ishsizlar sonini kamaytirib, Halqimiz fuqoralarini ish bilan taminlash dolzarb mavzulardan biri xisoblanadi. Uzum mevasining ko‘pchilik turlari Yevropa mamlakatlarida yetishtiriladigan va mazasi hamda kimyoviy tarkibida ham o‘shish sharoitiga qarab turlicha bo‘ladi. Tok bu *Vitaceae Juss* oilasining *Vitis* turkumiga mansub qadimiy gulli yoki yopiq urug‘li o‘simlik bo‘lib tokdoshlar oilasi turkumga yaqin turlarini o‘z ichiga oladi. Ular o‘zlarining morfologik belgilari, biologik xususiyatlari va ishlatilishiga qarab bir-biridan farq qiladi. Uzum tarkibida B guruhidagi barcha vitaminlar, E, A, PP, K, C va D vitaminlari ham yetarlicha saqlanadi. Bundan tashqari, uzumda temir, mis, kaliy, kalsiy, magniy, rux, bor, vanadiy, alyuminiy molibden, selen, titan, kobalt, radiy, xlor, kremniy va oltingugurt kabi mikro va makroelementlar ham bor. Uzumda suv, glyukoza, pektin, oqsil, uglevod, to‘yingan va to‘yinmagan yog‘ kislotasi, efir moyi hamda bo‘yovchi moddalar mavjud [1-2].

NAZARIY QISM

Uzum va uning sharbati bilan davolanish ishtahasizlikka chek qo‘yadi. Uyqusizlik, kamqonlik, buyrak kasalliklari, nevroz va tanadagi modda almashinuvi buzilishiga qarshi samarali vositadir. Uzuning eng foydali navi qora kishmish bo‘lib, u kamqon va nimjon odamlarga tavsiya etiladi. Xatto saratonga chalingan bemorlarga ham immunitetni ko‘taruvchi vosita sifatida qora uzum yoki mayiz buyuriladi.

Uzum sharbatini kimyoviy tarkibida fruktoza, glyukoza, saxaroza, rafinoza, ksiloza kabi foydali moddalar borligi sababli quvvatni oshiradi. Uzunni kamqonlik, yurak-qon tomirlaridagi kasalliklar, surunkali gepatit kabi xastaliklarda iste‘mol qilish buyuriladi. Bundan tashqari, uzumni oshqozon-ichak trakti, o‘tkir va surunkali nefrit, nevroz kasalligida iste‘mol qilish tavsiya etiladi. Buyragida tosh yoki qum bo‘lganlar doimiy ravishda uzum eb, sharbatini ichib yurishsa, undan xalos bo‘lishadi. Nafas yo‘llaridagi shamollash va astmaga qarshi uzum sharbatini ichish foydali, chunki u shamollashni oladi. [1-3].

Uzumdan tayyorlangan quritilgan (mayiz) organizm tomonidan tez o‘zlashtiriladigan glyukoza ga boy (65-80%) yuqori kaloriyali hisoblanadi. Uzum po‘sti va danagida resveratrol miqdori ko‘pligi sababli unda saratonga qarshi kurasha olish quvvati bor. Yallig‘lanishga qarshi kurashish xususiyati tufayli ko‘krak saratoni, yo‘g‘on va to‘g‘ri ichaklardagi saraton xastaligining boshlanishini asoratsiz davolaydi. Mayiz tibbiy jihatdan juda kaloriyaga boy mahsulot bo‘lib, undan kamqonlik, quvvatsizlik, immunitet pasayishi va asablar taranglashuvida foydalaniladi. Yangi uzilgan uzumga nisbatan mayizning shifobaxshligi yanada kuchliroq bo‘ladi. Oq uzum mayizi asab tolalarini mustahkamlab, ichaklarni toksin va infeksiyalardan tozalasa,

qora uzum mayizi esa asabi taranglar (sabr sizlar) uchun eng foydali darmondori, ya'ni asabni tinchlantirib, charchoqni oladi. [4-8].

Uzumning dorivorlik xususiyati ham ancha qadimdan ma'lum. Sharq tabobatida dorivor o'simlik sifatida uzumdan pishgan va xom holda foydalanganlar. Shuningdek, uzum sharbati, sirkasi, bargi poyasidan ham unumli foydalanishgan. Abu Rayhon Beruniyning ta'kidlashicha, uzum poyasini kesganda oqib tushadigan suvi ko'p shifobaxsh xususiyatlarga egadir. Uning poyasidan efir moyi ham olingan. Mashhur tabib Abu Ali ibn Sino esa uzumning xususiyatlari haqida shunday deb yozadi: «Bir muncha muddat olib qo'yilgan uzum tanani yaxshi oziqlantirib, quvvatlantiradi. Yaxshi pishgan uzumning zarari pishmaganidan kamroqdir. Uzumning o'zi sharbatidan ko'ra foydaliroqdir. Uzum va danakli mayiz ichak og'rig'ida yaxshi foyda qiladi. Shuningdek, mayizi buyrak va qovuq uchun ham foydali. Uzum poyasining suvi, yovvoyi uzum mevasining sharbati qon tupurishni bartaraf etadi. Ich ketish va yo'g'on ichak xastaliklarida ham foydali. Uzum poyasining suvi toshlarni maydalaydi, so'gal, qontalash, temiratkini davolaydi. Uzum mevasi, shinnisi va mayiz maxsulotlari 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm. Uzum mevasi va shinnisi

NATIJALARNI MUHOKAMA QILISH

Hozirgi kunda turli kimyoviy qo'shimchalarsiz oziq-ovqatlarni topish ancha mushkul. Bu borada foydaliligi jihatidan xalqimiz azaldan tayyorlaydigan maxsulot shinnidir. Shinni shuningdek, tut, qovun, tarvuz va boshqa ho'l mevalar sharbatini qaynatish usuli bilan ham tayyorlanadi. Shinni – fransuzchadan tarjima qilinganda qora jigarrang rangli, o'ziga xos hidli qiyom yoki nordon suyuqlik turi degan ma'noga ega. Bu qiyom ozuqa hisoblanadi. Kanada va Qo'shma shtatlarda pazzandachilikda ta'omlar tayyorlashda foydalaniladi. Ayrim mamlakatlarda esa uzum suvidan sirop shaklida foydalanish juda ommalashgan. Shinni uglevodlarga juda boy. Uzum suvining tarkibini 60%dan ortiq uglevod, 20-25% suvni tashkil qiladi. Uzum shinnisi quvvat beradi, ishtahani ochadi; qonni ko'paytiradi, homiladorlikda foydasi katta.

Ayniqsa, so‘nggi yillarda shakarning zararlari ma’lum bo‘lgach, uning ahamiyati yanada ortdi. Ertalab iste’mol qilinadigan ikki qoshiq shinni vujudning kundalik kalsiy, temir, magniy va boshqa vitaminlarga ehtiyojini qondiradi va kam qonlik (anemiya) kasalliklarida yaxshi natija beradi. Shinni -uzum sharbatidan tayyorlanadigan shirinlik turi bo‘lib, oq uzum navlaridan tayyorlanadi. (Buvaki, Bayan Shirey, Soyaki, Nimrang va boshqalar).

TAJRIBA QISM

Shinni tayyorlash uchun uzumni yaxshi pishgan boshlari sovuq suvda yuvilib, g‘ujumi bilan eziladi. So‘ngra sharbati filtrlab olinadi. Aynib qolmasligi uchun filtrlab olingan sharbatga sog‘ toza sariq tuproq (gil) aralashtirilib, sharbat tarkibidagi ortiqcha zarralar (chang, uzum eti) cho‘kmaga tushiriladi va filtrlab sharbat esa qozonga solinib, past olovda rangi tiniqlashib bir qadar quyulguncha qaynatish davom ettiriladi. Vaqti-vaqti bilan yog‘och kurakchada aralashtirib turiladi. Tayyor shinni to‘q kahrabo rangda bo‘ladi. Bu usul bo‘yicha yaxshilab tayyorlangan shinni uzoq saqlanganda ham kimyoviy tarkibi o‘zgarib qolmaydi.

XULOSA

Bu usul bo‘yicha tayyorlangan shinni uzoq saqlanganda ham kimyoviy tarkibi o‘zgarib qolmaydi shuningdek kalsiy, temir, uglevodlar va boshqa vitaminlarga juda boy bo‘lib tibbiyotda quvvat beruvchi, ishtahani ochuvchi, qonni ko‘paytiruvchi hamda kam qonlik (anemiya) kasalliklarida yaxshi natijalar beruvchi shinni tayyorlash texnologiyasi ishlab chiqildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Temurov Sh. *Uzumchilik. Toshkent, 2002 yil. B. 199.*
2. Djavakjans Y.M., Gorbach V.I. *Vinograd Uzbekistana. Tashkent, 2001.g. S.240*
3. Mirzaev M.M., Rizaev R.M. *Rekomendachii po sushke vinograda v fermerskix xozyaystvax. Tashkent, 2011 g. B. 6-21.*
4. E. A. Shreder., K. I. Baymetov., Sh. M. Axmedov *O‘zbekiston fermer xujaliklarida uzum kuchatlarini kupaytirish texnologiyasi bo‘yicha tavsiyalar. Toshkent, 2015.y. B. 4-11.*
5. Islamov A.Kh., Smanova Z.A., Matchanov A.D., Abdulladjanova N.G., Saidova V.A., Gaybullaeva.O.O., Ishmuratova. A.S., Raximov R.N., Khushvaqtov Z.Sh. // *Technology of production of active applications with natural capsulla against*

diseases caused by iodine deficiency// World journal of engineering research and technology. sjif impact factor: 5.924 wjert, 2020, vol. 6, issue 4, 91-104

6. *Islomov A.X., Matchanov A.D., Abdulladjanova N.G., G'aybullaeva O.O., Ishmuratova A.S., Raximov R.N., Xushvaqtoev Z.Sh. akademik AN RUz Ibragimov B.T. // mayiz asosida tabiiy kapsulali biologik faol qo'shimchalar olish texnologiyasi // O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining maruzalari. 2020 y, №5. s. 63-69*

7. *Islomov A.X., Jalmurodova D.D. // Mayiz asosida tabiiy kapsulali biologik faol qo'shimchalar olish afzaliklari // ToshDTU. Tabiiy fanlar sohasidagi dolzarb muammolar va innovatsion texnologiyalar// Xalqaro ilmiy-amaliy on-line anjuman. ilmiy ishlar to'plami. Toshkent., 2020 yil 20-21 noyabr. B. 608-610.*

8. *Islamov A.X. Jalmurodova D.D. // Mayiz va yodlangan mayiz tarkibidagi mikro va makroelementlar miqdori taxlili.//O'zMU Kimyoning dolzarb muammolari mavzusidagi ilmiy- amaliy anjumani (4-5-fevral 2020yil) B.232-233*

“ZARBULMASAL” ASARI VA XALQ OG‘ZAKI IJODI

Qurbonova Sarvinoz Gulboyevna

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti
Adabiyotshunoslik(o‘zbek adabiyoti)yo‘nalishi 1-bosqich magistranti

sarvinozqurbonova.2002@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Gulxaniy ijodida “Zarbulmasal” asarining o‘rni va uning o‘rganilishi, “Zarbulmasal” asari va xalq og‘zaki ijodi o‘rtasidagi bog‘liqlik qisqacha yoritilgan.

Tayanch so‘zlar: Zarbulmasal, Gulxaniy, misol, maqol, matal, xalq og‘zaki ijodi

АННОТАЦИЯ

В данной статье кратко описывается роль Зарбулмасала в творчестве Гулхани и его изучении, а также связь Зарбулмасала с фольклором.

Ключевые слова: Зарбулмасал, Гулханы, пример, пословица, поговорка, фольклор.

ANNOTATION

This article briefly describes the role of Zarbulmasal in the work of Gulkhani and its study, as well as the connection of Zarbulmasal with folklore.

Keywords: Zarbulmasal, Gulkhans, example, proverb, saying, folklore.

Adabiyot paydo bo‘lgan davrdan boshlab doimo insoniyat taraqqiyoti va uning ma’naviy yuksalishi uchun xizmat qilgan. Shunga munosib ravishda ijod ahli ham insoniyat uchun foydali manbalarni yaratishga harakat qilganlar. Ayniqsa, har qaysi davrda xalq dardini, tashvishini boricha ochib bera olgan va xalq uchun kurashgan ijodkorlar ko‘proq e‘zozlangan, asarlari sevib o‘qilgan. Xalq bilan hamnafas ruhdagi asarlari bilan XVIII-XIX asr o‘zbek mumtoz adabiyotida Gulxaniyning o‘ziga xos o‘rni bor. Bu davrlar nasri taraqqiyotini uning ijodisiz tasavvur qilish qiyin. Shuning uchun ham uning asarlari doim adabiyot muxlislari va tadqiqotchilari diqqat markazida bo‘lgan. U o‘zining nasriy va she’riy asarlarining xalqchilligi va tilining o‘tkirliigi bilan o‘quvchilarning e‘tiborini torta olgan. Uning hayoti va ijodining o‘rganilishi borasida adabiyotshunoslikka oid bir qancha darslik va o‘quv qo‘llanmalarida ham ma’lumotlar berilgan.

“Uning ijodi haqida ma’lumotlar, mulohazalar o‘z zamonasida yaratilgan tazkiralalar, tarixiy asarlar, badiiy asarlardayoq bayon etila boshlangan. Jumladan, birlamchi, muhim manbalar sifatida Fazliy Namangoniyning “Majmuai shoiron”, Vozehning “Tuhfat ul-ahbob...” tazkiralari, Avazmuhammad Attorning “Tarixi jahonnamo” asarini, Dilshod Barnoning “Tarixi muhojiron” risolalarini ko‘rsatishimiz mumkin. P. Qayumovning keyinroq tasnif etilgan “Qo‘qon tarixi va adabiyoti” asaridan ham Gulxaniy haqida ma’lumot olish mumkin. Shoirning eng mashhur asari “Zarbulmasal”. Uning 6 qo‘lyozma va 10 dan ortiq bosma nusxalari mavjud. U bilan XIX asr oxirlarida rus sharqshunoslari ham qiziqqa boshlagan. 1895-yilda rus tiliga tarjima etilgan.

XX asrning 20-yillaridan boshlab Gulxaniy asarlari kirill alifbosida nashr etila boshlagan. Jumladan, “Namunai adabiyoti tojik” (1926-y.), “O‘zbek adabiyoti xrestomatiyasi” (1945-y.), “O‘zbek poeziyasi antologiyasi” ni aytish mumkin. 1951-yilda “Zarbulmasal” alohida nashr etiladi. 1958, 1960-yillarda ham qayta chop etilgan.

Gulxaniy ijodini o‘rganish borasida bir qancha ilmiy tadqiqotlar ham olib borilgan. Dastlabki ish 1938-yil “Mash’ala” jurnalida chop etilgan Fitratning “Zarbulmasal” nomli maqolasidir. 1948-yilda R. Muqimov yirik tadqiqot, ya’ni maxsus dissertatsiya yozdi. Taniqli adabiyotshunos olimlarimizdan H. Yoqubov, V. Zohidov, V. Abdullayev, M. Qo‘shjonovlarning bu boradagi xizmatlari ham e’tiborga molik. A. Qayumovning “Qo‘qon adabiy muhiti” (1961-y.) nomli kitobidan ham Gulxaniy hayoti, ijodi, o‘zbek mumtoz adabiyotidagi mavqei bobida muhim ma’lumotlar olish mumkin. Shoir ijodi tilshunoslik nuqtai nazaridan ham o‘rganila boshlangan. X. Nazarovning bir qancha ilmiy tadqiqotlari ma’lum.”⁸

Mulla Gulxaniy nomini avloddan avlodga yetkazib kelayotgan va adabiyotimiz tarixida unga abadiy joy olib bergan yodgorlik, bu — «Zarbulmasal» dir. «Zarbulmasal» XIX asming 80-yillaridayoq rus sharqshunoslarining e’tiborini o‘ziga tortdi. 1890-yili Qozon universiteti bosmaxonasida nashr etildi va rus tiliga tarjima qilindi. U 1951-yili M. Sale tomonidan yana bir bor rus tiliga tarjima etildi. Bunda tarjimon asarning sho‘rolar davridagi nashrlariga tayanibish ko‘rgan edi. 1948-yili samarqandlik adabiyotshunos R. Muqimov Gulxaniy va uning adabiy merosi haqidagi ishlarni umumlashtirib, «Gulxaniyning hayoti va adabiy faoliyati» mavzusida nomzodlik dissertatsiyasi yoqladi. Gulxaniy ijodini ilmiy jihatdan baholashda H. Yoqubovning Gulxaniy asarlari nashriga yozgan kirish so‘zi, akademik V. Abdullayevning «O‘zbek adabiyoti tarixi» darsligidagi adabiy portreti, akademik A. Qayumovning «Qo‘qon adabiy muhiti» monografiyasida Gulxaniy hayoti va ijodiga ajratilgan o‘rinlarning, O‘zFA haqiqiy a‘zosi M. Qo‘shjonov va tilshunos

⁸ N. Jumaxo‘ja, I. Adizova. O‘zbek adabiyoti tarixi. Toshkent, “Noshir” 2019, -268-bet.

olima X.Nazarovanning «Zarbulmasal»ning badiiy xususiyatlari, tili va uslubini oʻrganishga doir ishlari muhim ahamiyatga ega boʻldi. Biroq, gulxaniyshunoslikda matnshunos, manbashunos, tilshunos olim

Fathiddin Is'hoqovning amalga oshirgan tadqiqotlari katta qadam bosdi. Bu olim Gulxaniy va uning davri adabiyoti bilan bogʻliq juda koʻp manbalarni, «Zarbulmasal»ning koʻp sonli qoʻlyozma va bosma nusxalarini qiyosan oʻrganib, uning tanqidiy matnini tayyorladi hamda 1976- yili Toshkentda nashr ettirdi. Olim Gulxaniy va uning adabiy merosi haqida bir qancha salmoqli risolalar, maqolalar eʼlon qildi. U oʻzining 20-25 yillik ilmiy izlanishlarini yakunlab, 1997- yil 16- dekabrda «Gulxaniy ,«Zarbulmasalning ilmiy-tanqidiy matni» mavzusida doktorlik dissertatsiyasini yoqladi. F.Is'hoqov oʻz tadqiqotlarida Gulxaniy hayoti va adabiy merosini oʻrganish jarayonida boshqalar tomonidan yoʻl qoʻyilgan nuqsonlarni bartaraf etadi, adibning taxallusi, qismati, qushlar obrazlarini notoʻgʻri nomlash, asarning janriy xususiyatlarini belgilash borasidagi chalkashliklarga aniqlik kiritadi. F.Is'hoqovning ilmiy asarlarida «Zarbulmasal» xalqchil nasrning oʻziga xos namunasi ekanligi, asarning gʻoyaviy-badiiy dunyosi chuqur tahlil qilinadi. Uning ishlarida ayniqsa «Zarbulmasal»ning til xususiyatlari keng koʻlamda oʻrganildi.⁹

Ushbu asar oʻsha davrdagi tarixiy vaziyatni, xalq turmushini yorqin aks ettirishi bilan birga oʻz oʻrnida va mohirona qoʻllangan soʻzlari bilan oʻquvchini jalb qila oladi va estetik zavq bagʻishlaydi. Mehnatkash xalq hayotini yaxshi bilgan hajviy asarlar muallifi Gulxaniy xalq dardini, uning ogʻzaki ijodini juda yaxshi bilar edi. U oʻzbek va tojik tillaridagi bir qancha maqol, masal va hikmatli soʻzlardan sanʼatkorlarga xos badiiy mahorat bilan ijodiy foydalandi. Keltirilgan barcha maqollar asarning gʻoyaviy mazmunini ochishga yordam beradi. Masalan, Yapaloqqushning oʻgʻliga oʻz qizini berishni lozim koʻrmagan Boyoʻgʻli sovchi boʻlib kelgan Koʻrqushga qarab shunday deydi: *“Sen menga nasihat oʻqigʻali keldingmu?”*. *“Anglamay soʻzlagan ogʻrimay oʻlar...”*

Gulxaniy xalq ogʻzaki ijodi materiallaridan foydalanar ekan, uning gʻoyaviy yoʻnalishini, shakli, uslubi va badiiy xususiyatlarini toʻla saqlab qolishga intiladi. Shuningdek, ayrim maqollarni koʻchma maʼnoda ham qoʻllaydi. Bu esa istiora yoki metaforik iboralardir. Masalan, *“Tikansiz gul, sadafsiz dur, mashaqqatsiz hunar boʻlmas”* iborasi bir ishni bitkazish uchun mashaqqat chekishga toʻgʻri keladi, degan maʼnoda ishlatilgan.

Gulxaniy *“Zarbulmasal”*da ijodiy foydalangan koʻpgina maqol, matal, masal, hikmatli soʻzlar ham xalqimizning jonli tilida va yozma adabiyotida qoʻllaniladi. Bu maqollarda kishilarning mehnatsevarlik, har bir masalaga aql-idrok bilan yondashish,

⁹ R.Orzibekov.Oʻzbek adabiyoti tarixi. Oʻzbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamgʻarmasi nashriyoti.T.:2006,-153-bet.

to'g'rilik, sofdillik, sabotlilik kabi ajoyib fazilatlarini ulug'lanadi. Masalan, "Bugungi ishni ertaga qo'yma", "Uyat o'limdan qattiq", "Evi bilan so'zlaganning qurboni bo'l", "Yolg'on masal turmas", "Bo'ynida illati borning oyog'i qaltirar", "Yaxshi bilan yurding – etding murodga, yomon bilan yurding - qolding uyatga" kabi o'rinli qo'llangan maqollar xalq donoligini ifodalab keladi.

Maqollar "Zarbulmasal"ning tilini boyitib, uning g'oyaviy-badiiy qimmatini, shiradorligini oshirishga xizmat qiladi. Maqollarga juda katta e'tibor bergan Gulxaniy o'z asarini "Zarbulmasal" deb nomlaydi. Zarbulmasal maqol demakdir.

Maqol xalq og'zaki ijodining eng ixcham, lekin nihoyatda sermazmun janridir. U xalqning ko'p yillik tajribasi natijasida orttirgan donishmandligini namoyish etadi.

Umuman, maqol va hikmatli so'zlar, A.M.Gorkiy aytganidek, xalqning o'ziga xos hayotini, tajribalarini namunaviy yo'sinda ifodalaydi.

Gulxaniy "Zarbulmasal"da: "Ammo roviylar andoq rivoyat qilurlarkim", "Bor erdi Farg'onada bir sorbon", "Murod-maqсадlariga etdilar" kabi xalq rivoyatlari va xususan, ertaklar, qissalarga xos an'anaviy muqaddima va xotima gaplardan juda o'rinli foydalangan. Bu esa asar tili va uslubining sodda va maroqli bo'lishiga xizmat qilgan.

Yozuvchi "Zarbulmasal"da aksar xalq og'zaki ijodiga xos bo'lgan saj, ya'ni nasriy ifodaning qofiyalanishidan ham foydalangan. Misol uchun "Farosatning oyog'i oqsoq", "Tevadek yegani sho'ra va yantoq", "Oyog'idan osilgan sutqoq, oqqushga o'xshagan Jalol bo'qoq..." kabilarni eslatib o'tamiz. Bunday prozada vazn bo'lmasa ham, lekin ichki qofiya mavjud. Prozadagi bunday qofiya saj deyiladi.¹⁰

Gulxaniy ushbu asarida voqealarni yumor bilan boyitish barobarida real hodisalardan hikoya qiladi va xalqqa zulm o'tkazuvchilarni o'zlariga munosib obrazlar yordamida achchiq tanqid ostiga oladi. Biz asarda tanqid va pandning o'zgacha aralashuvini ko'rishimiz mumkin. Xalqning orzu-umidlarini xalq tilida bayon qilinganligi asarga o'ziga xos ruh bergan. Xulosa qilib aytganda, satirik yozuvchi Gulxaniy "Zarbulmasal"da xalq og'zaki ijodi imkoniyatlaridan unumli va o'rinli foydalanish bilan o'z asarining g'oyaviy-badiiy jihatdan pishiq va xalqqa manzur bo'lishiga erisha olgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. N.Jumaxo'ja, I.Adizova. *O'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent, "Noshir" 2019*
2. R.Orzibekov. *O'zbek adabiyoti tarixi. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti. T.: 2006*
3. M.Hamidova. *Bolalar adabiyoti. Ma'ruzalar matni. Namangan, 2017*

¹⁰ M.Hamidova. Bolalar adabiyoti. Ma'ruzalar matni. Namangan, 2017, -105-bet

ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ПОЛУЧЕННЫХ СИТАЛЛОВ НА ОСНОВЕ БАЗАЛЬТОВ МЕСТОРОЖДЕНИЯ КУТЧИ

Д.Б.Ахунов, Ш.Жураев, Д.Ахатов, Х.Жураев

Наманганский сторительно инженернкй институт, И.каримов 12, 100000,
Наманган, Узбекистан. *E-mail: doni78inbox.ru*

АННОТАЦИЯ

В этой статье описаны проведенные анализы физических и химических свойств ситаллей. При кристаллизации некоторых стекол в качестве первичных метастабильных фаз регистрируются кварцеподобные твердые растворы. Установлено, что в ситаллах кристаллы ряда алюмосиликатов по своей структуре не отличаются от кварца. В связи с этим предположили, что такие кристаллы образуются путем замещения в узлах решетки кремнезема ионов Si^{4+} на ионы Al^{3+} и заполнения пустот в междуузлиях катионами других элементов. Электронно-микроскопические снимки закристаллизованных образцов стекол также позволяют предположить образование кварцеподобного твердого раствора в исследованных образцах. Разработанный ситалл на основе базальтов Кутчинского месторождения, обладает высокой химической стойкостью и износоустойчивостью. Поэтому он рекомендован для футеровки перекачивающих щелочей и кислот химических аппаратов, деталей центробежных насосов.

Ключевые слова. *Ситалл, песок, стекла, гранит, базальт, сиенит*

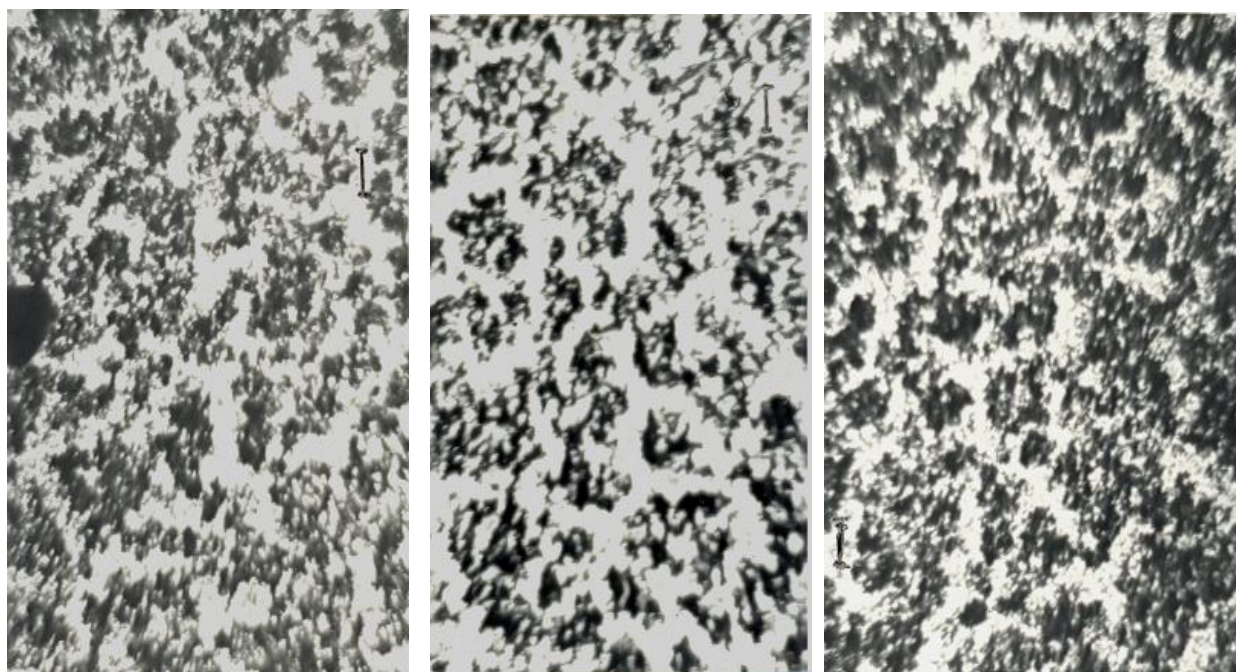
Введение. Изделия, получаемые путём плавления и последующей кристаллизации из расплавленных основных магматических горных пород типа базальтов и диабаз, получили название каменного литья. Они отличаются высокой прочностью большим сопротивлением истиранию, даже более высоким, чем некоторые легированные марганцовистые стали, и значительной кислотоустойчивости. Поэтому в ряде случаев такое литье успешно применяется для замены дорогостоящего металла в различных видах химической аппаратуры и в качестве строительного материала: желобов для транспортировки угля, железной руды и пустой породы [1].

Литература и методология. В последние годы проведены исследования по переходу от каменного литья к ситаллам. На основе различных горных пород – изверженных (базальт, диабаз, гранит, нефелиновый сиенит и др.), осадочных (пески, глины мергели, каолины и др.), метаморфических (гнейсы, сланцы, мраморы, серпентиниты и др.) получены различные ситаллы [2].

Составы стекол перерабатываемые в ситаллы разнообразны и многочисленны. Особенно технические ситаллы и ситаллы строительного назначения, которые могут быть разбиты на подгруппу либо по составу, либо по ведущему свойству. Технические ситаллы по составу могут быть, как литийсодержащие (сподуменовые, эвкриптитовые, петалитовые), магнийсодержащие (кордиеритовые, шпинельные), высококремнезистые (тридимитовые, кристабалитовые), свинецсодержащие, фотоситаллы и другие. По ведущему свойству технические ситаллы различают термостойкие, прозрачные и другие.

Стекла, синтезированные на основе природного базальта, а также искусственных шихт, после термической обработки были подвергнуты

Электронномикроскопические снимки стекла состава 1Б

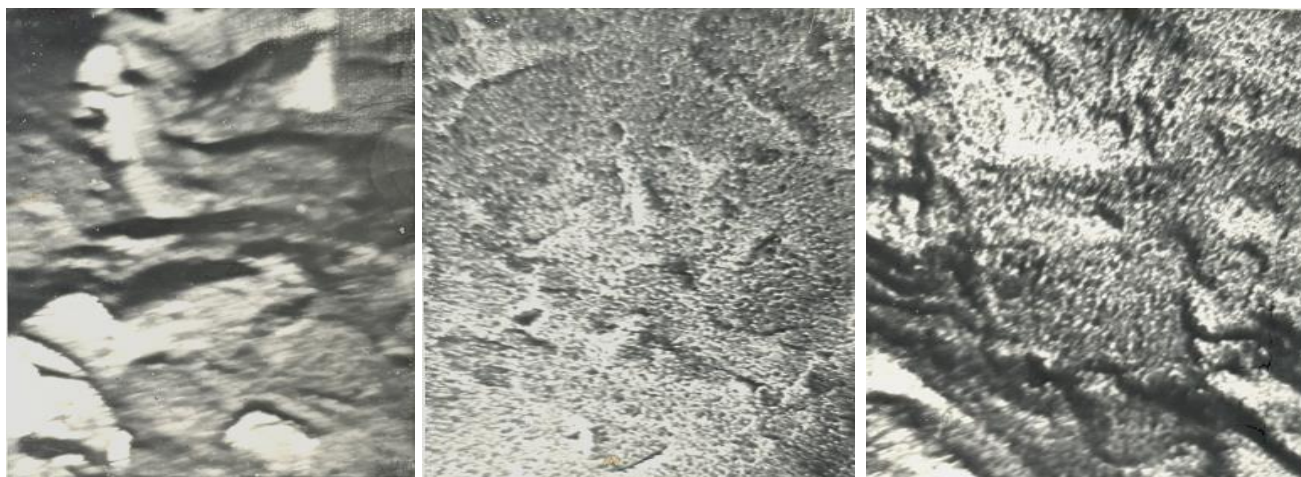

Термообработка стекла при 900 и 1000°C, выдержка 1 ч. при каждой температуре. $\times 5500$

Рис. 1.

Структура закристаллизованных стекол составов 2Б, 3Б и 5Б является также тонкодисперсной, однако по однородности уступает образцам, полученным из стекла состава 7Б.

Электронномикроскопическиеснимки стекол 2Б, 3Б и 5Б

а

б

с

Термообработанного при 900 и 1000°С выдержка 1 ч. в каждой температуре, а - 2Б; б – 3Б; с – 5Б. $\times 6000$

Рис.2.

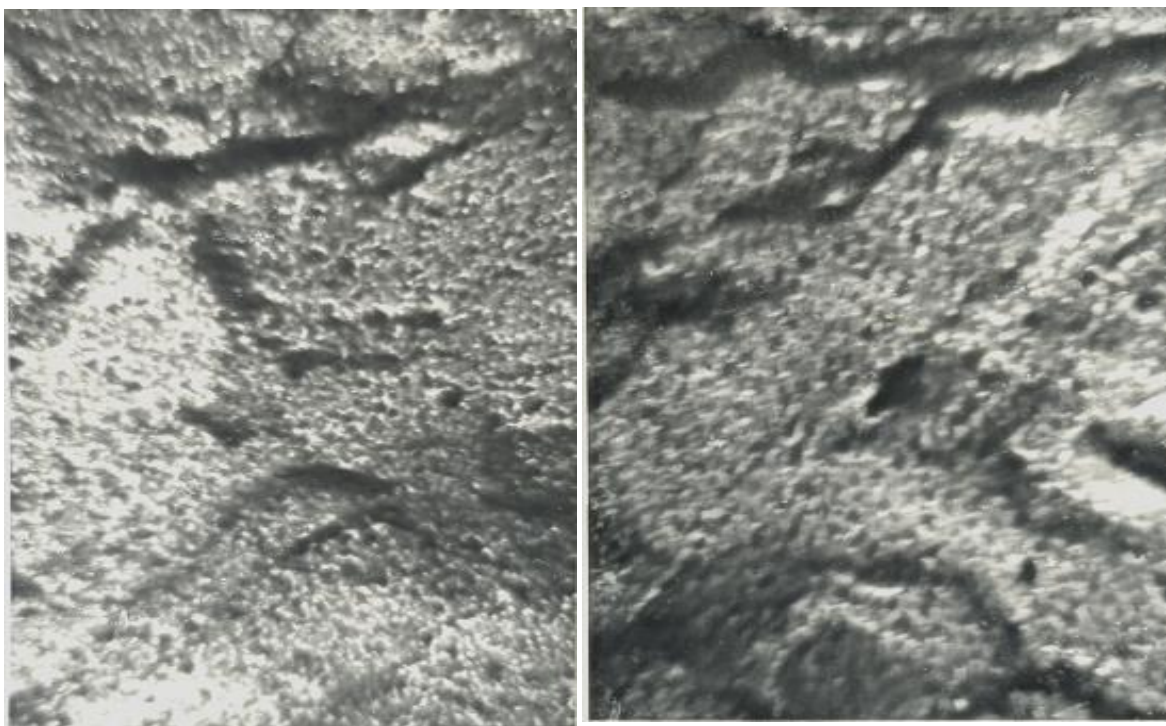
электронно-микроскопическому анализу. Электронно-микроскопические снимки образцов, полученные кристаллизацией стекол при температуре 900°С, представлены на рис. 1-3. Они получены на электронном микроскопе ЭМБ-100 БР методом одноступенчатых угольно-серебряных реплик.

Закристаллизованные стекла, полученные из базальтового расплава сохранилиликвационную структуру исходного стекла каркасного типа. Размер кристаллов не превышает 2 мкм.

Результаты. При кристаллизации некоторых стекол в качестве первичных метастабильных фаз регистрируются кварцеподобные твердые растворы. Установлено, что в ситаллах кристаллы ряда алюмосиликатов по своей структуре не отличаются от кварца. В связи с этим предположили, что такие кристаллы образуются путем замещения в узлах решетки кремнезема ионов Si^{4+} на ионы Al^{3+} и заполнения пустот в междуузлиях катионами других элементов. Электронно-микроскопические снимки закристаллизованных образцов стекол также позволяют предположить образование кварцеподобного твердого раствора в исследованных образцах.

Электронномикроскопический анализ стекла состава 7Б

Термообработанного при 900 и 1000°C, выдержка 1 ч.×6000

Рис. 3

Обсуждения. Таким образом, обычная степень увеличения в 6000 раз в электронной микроскопии позволила воспроизвести топографию исследуемой поверхности закристаллизованных стекол, т.е. зафиксировать структуру ситаллов в целом, которая в рассматриваемом конкретном случае для состава 7Б является однородной и тонкокристаллической.

Образцы ситаллов, полученные по выбранному режиму, были подвергнуты испытаниям. Результаты испытаний сведены в табл. 5.7.

Из данных таблицы видно, что высокие значения механических свойств ситаллов есть результат образования тонкодисперсной кристаллической структуры. Присутствие в составах щелочи понижает температуру кристаллизации и значения химико-механических свойств ситаллов.

Таблица.1.

Физико-химические свойства полученных ситаллов

Составы	Свойства								
	Плотность, г/см ³	ТКЛР, $\alpha \cdot 10^{-7}$ град ⁻¹	Кристаллизационная способность, °С:		Предел прочности при изгибе, МПа	Предел прочности при сжатии, МПа	Химическая устойчивость, %		
			нижний предел	верхний предел			к 35 %- ной NaOH	к конц. HCl	конц. H ₂ SO ₄
2Б	3,14	55	800	950	117	830	99,85	99,95	99,87
3Б	3,25	56	800	950	115	910	99,87	99,97	99,66
5Б	3,23	59	750	900	113	900	99,71	99,89	99,97
6Б	3,12	63	800	950	112	890	99,67	99,93	99,86
7Б	3,09	54	750	945	121	920	99,76	99,98	99,89

Заключения. По исследованиям свойства полученных стекол и ситаллов: предел прочности при изгибе стекол равен 53-56 МПа, в то же время для ситаллов показатели увеличиваются более чем в два раза – 112 – 121 МПа. Аналогичные результаты получены при испытаниях на сжатие данных материалов. Стекла имеют показатели 448 – 464 МПа, а ситаллы – 890 – 920 МПа.

Базальтовые стекла устойчивы к концентрированным HCl и H₂SO₄, но они плохо работают в щелочной среде (95,90 – 95,78 %), ситаллы же очень стойки по отношению к ним (99,67 – 99,76 %).

Разработанный нами ситалл на основе базальтов Кутчинского месторождения, обладает высокой химической стойкостью и износоустойчивостью. Поэтому он рекомендован для футеровки перекачивающих щелочей и кислот химических аппаратов, деталей центробежных насосов.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Ахунов, Д. Б., & Мухторалиева, М. (2022). *Oqova suvlarni tozalash texnologiyasini takomillashtirishga tavsiyalar berish. Экономика и социум, (2), 93.*
2. Ахунов, Д. Б., & Жураев, Х. А. (2017). *Стеклокристаллические материалы на основе базальтов Кутчинского месторождения. Современные научные исследования и разработки, (3), 14-17.*
3. Ахунов, Д. Б. (2008). *Стекла и ситаллы на основе базальтов Кутчинского месторождения (Doctoral dissertation, –технология силикатных и тугоплавких неметаллических материалов. Ташкент, 2008.–143 с).*
4. Ахунова, Д. Б., & Вотякова, Л. Р. (2019). *ОПТИМИЗАЦИЯ СЕТЕВЫХ ГРАФИКОВ. In Управление качеством на этапах жизненного цикла технических и технологических систем (pp. 112-116).*
5. Ахунов, Д. Б., & Карабаева, М. У. (2017). *ЗАЩИТА ЗДАНИЙ ОТ ВИБРАЦИЙ, ВОЗНИКАЮЩИХ ОТ ТОННЕЛЕЙ МЕТРОПОЛИТЕНА КРУГЛОГО СЕЧЕНИЯ С ПОМОЩЬЮ ЭКРАНОВ. In Современные концепции развития науки (pp. 34-36).*
6. Ibrahimjonov, H. S. (2022). *ANALYSIS OF THE NEGATIVE IMPACT OF CAVITATION, DIRT AND SPILLS ON PUMPING DEVICES. European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, 2(12), 310-316.*
7. Ibrahimjonov, H. S. (2022). *ANALYSIS OF THE NEGATIVE IMPACT OF CAVITATION, DIRT AND SPILLS ON PUMPING DEVICES. European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, 2(12), 310-316.*
8. РУДЗСКИЙ, Г. Г., КИМ, А. Н., ГУСАКОВСКИЙ, В. Б., & НЕГМАТОВ, М. К. (1990). *Патронный фильтр для очистки жидкости.*
9. Karimovich, N. M., Sharipovich, J. S., & Abduxamidovich, A. A. (2023). *FILTRATION OF NATURAL WATER WITH INCREASED UPFLOW SPEED. European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, 3(01), 07-20.*
10. Бекмурзаев, Д. А., & Мансурова, Н. Ш. (2020, June). *ПРОДОЛЬНЫЕ КОЛЕБАНИЯ ПРЯМОЛИНЕЙНЫХ ПОДЗЕМНЫХ ТРУБОПРОВОДОВ ПРИ СЕЙСМИЧЕСКИХ ВОЗДЕЙСТВИЯХ. In The 11th International scientific and practical conference “Scientific achievements of modern society”(June 24-26, 2020) Cognum Publishing House, Liverpool, United Kingdom. 2020. 495 p. (p. 182). Xodjiev, N., Juraev, S., Kurbanov, K., Sulstonov, S., Axatov, D., & Babayev, A. (2022, June). *Analysis of the resource-saving method for calculating the heat balance of the**

installation of hot-water heating boilers. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2432, No. 1, p. 020019). AIP Publishing LLC.

11. Arifjanov, A., Samiev, L., Khaydarov, S., Kasimov, T., & Juraev, S. (2022, June). Increasing efficient use of water storage pools. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2432, No. 1, p. 040037). AIP Publishing LLC.

12. Melikuziyev, S., Mirnigmatov, S., Elmuratova, A., Ibragimova, Z., Juraev, S., & Kurbanov, K. (2022, June). New technology for protecting agricultural products from pests. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2432, No. 1, p. 040015). AIP Publishing LLC.

13. Arifjanov, A., Juraev, S., Kosimov, T., Khaidarov, S., & Nodirov, J. (2022, June). Definitions of the bentonite filtration coefficient in the logon deposit in the fergana valley. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2432, No. 1, p. 040003). AIP Publishing LLC.

14. Juraev, S., Akramov, A., Abdurazzokov, A., & Pathidinova, U. (2022, August). Increasing the efficiency of sedimentation tanks for drinking water treatment. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 1076, No. 1, p. 012049). IOP Publishing.

15. Akramov, A., Juraev, S., Xoshimov, S., Axatov, D., & Pathidinova, U. (2022, December). Optimum placement of thin-layer elements in a horizontal sedimentation tank purification of drinking water. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 1112, No. 1, p. 012139). IOP Publishing.

16. Жураев, Ш., Ахатов, Д., Патхидинова, У., & Акрамов, А. (2022). Оптимальное Размещение Тонкослойных Элементов В Горизонтальном Отстойнике Очистка Путьевой Воды. *Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science*, 3(12), 53-62.

17. Karimovich, N. M., Sharipovich, J. S., & Abduxamidovich, A. A. (2023). FILTRATION OF NATURAL WATER WITH INCREASED UPFLOW SPEED. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 3(01), 07-20.

18. Арифджанов А., Джураев С., Самиев Л. и Ибрагимова З. (2020). Фаррух Бабаджанов Определение силы фильтрации и начального градиента фильтрации в грунтовых конструкциях. *Журнал исследований Adv в области динамических и управляющих систем*, 12.

19. Арифьянов, А., & Джураев, С. (2012). Значение бентонита при изучении процесса фильтрации в гидротехнических сооружениях. *Научно-технический журнал Fer PI*, (3), 14-17.

20. Арифжанов, А. (2018, October). Методы изучения фильтрационных особенности бентонитов в гидротехнических сооружениях. In *The collection*

includes scientific-materials of the International conference participants on the theme of" Topical issues of import substituting products based on the use of local raw materials in the Fergana valley" held on (pp. 271-273).

21. Арифжанов, А., & Жураев, Ш. (2012). Значение бентонита в изучении процесса фильтрации в гидротехнических сооружениях. ФерПИ научно технический журнал, (3), 14-17.

22. Arifjanov, A., & Sh, J. (2019). Research of water permeability of soils used under doming. European science review., Vienna, Austria, 1(2), 94-95.

23. Жураев, Ш. (2014). Фильтрация жараёнини ўрганишида бентонитнинг аҳамияти. Республика ёш олимлар Илмий-амалий конференцияси” Маъруза тезислари тўплами.

24. Арифжанов, А., Ибрагимов, Ф., & Жураев, Ш. (2013). Магистрал каналларда нисбий филтрация сарфи. Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги" Агро илм" илмий журнали, (2), 26.

25. Arifjanov, A., & Sh, J. (2019). Study of water permeability of bentonite. SCIENCE AND WORLD International scientific journal, 4(68), 33-35.

26. Мухсамеджанович, А. А., и Шарипович, Дж.С. (2019). Анализ водопроницаемости грунтов, используемых для строительства дамб. European science review, 1(1-2), 94-95.

27. Джураев, С. С. (2019). АНАЛИЗ ПРОНИЦАЕМОСТИ БЕНТОНИТА И ПЕСКА В ПОЧВЕННЫХ СТРУКТУРАХ. Теоретические и прикладные науки, (3), 437-440.

28. JURAEV, S. (2017). Informatizace veřejné správy v ČR (Doctoral dissertation, AMBIS vysoká škola, as).

29. Karimovich, N. M., Sharipovich, J. S., & Abduxamidovich, A. A. (2023). FILTRATION OF NATURAL WATER WITH INCREASED UPFLOW SPEED. European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, 3(01), 07-20.

30. Жураев, Ш. Ш., & Патхидинова, У. С. (2020). КАПЕЛЬНОЕ ОРОШЕНИЕ: ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ. Вестник Науки и Творчества, (1 (49)), 16-20.

31. Жураев, Ш. Ш. (2019). ИССЛЕДОВАНИЕ СВОЙСТВА БЕНТОНИТА МЕСТОРОЖДЕНИЯ ЛОГОН В ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЕ. ББК 1 А28, 36.

32. Sherali, J. Investigation of the bentonite properties of the Logon deposit in the Ferghana Valley. In Scientific and Publishing Center "Actuality. RF.", XIX International Scientific and Practical Conference "Advances in Science and Technology (Vol. 46, p. 36).

33. Арифжанов, А. М., & Жураев, Ш. Ш. (2019). ИССЛЕДОВАНИЕ ВОДОПРОНИЦАЕМОСТИ БЕНТОНИТА. Наука и мир, 1(4), 33-35.

34. Arifjanov, A., & Jurayev, S. (2018). *European science review*.
35. Karimovich, N. M., Sharipovich, J. S., & Abduxamidovich, A. A. (2023). *FILTRATION OF NATURAL WATER WITH INCREASED UPFLOW SPEED. European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 3(01), 07-20.
36. Sherali, J. *IMPROVEMENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE ECONOMISTS ON THE BASIS OF INTERACTIVE TEACHING METHODS. Zbiór artykułów naukowych recenzowanych.*, 77.
37. Жураев, Ш., Ахатов, Д., Патхидинова, У., & Акрамов, А. (2022). *Оптимальное Размещение Тонкослойных Элементов В Горизонтальном Отстойнике Очистка Питьевого Воды. Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science*, 3(12), 53-62.
38. Jurayev, & Sh, S. (2019). *Analyze of the permeability of bentonite and sand in soil structures. ISJ Theoretical & Applied Science, Philadelphia, USA.*, 3(71), 437-440.
39. Жураев, Ш. (2022). *Ичимлик сувини тозалашда горизонтал тиндиргичлар самарадорлигини ошириш. CENTRALASIANJOURNALOFTHEORETICALANDAPPLIEDSCIENCES*.
40. Arifjanov Aybek, M., Juraev Sherali, S., Maqsud Yusufovich, O., Kasimov Takhirjon, O., & Akhatov Davron, N. (2022). *Conditions for the Effective Use of Anti-Filtration Coating Types in Uncoated Channels. Middle European Scientific Bulletin*, 29, 80-86.
41. Жураев, Ш. (2020). *Сув сақлаш объектлари фойдали ҳажмига лойқаланиш жараёнларининг таъсирини баҳолаш. STJ FerPI*.
42. Жураев, Ш. (2019). *Определение водопроницаемости местных грунтов в полевых условиях. NamMTI scientific technical journal*.
43. Жураев, Ш. (2019). *Гидротехника қурилишида “Грунтдаги девор” усулини қўллашда бентонит лойидан фойдаланиш. NamMTI scientific technical journal*.
44. Арифжанов, А. (2015). *Қопламасиз каналларда фильтрация жараёнини ўрганиш бўйича тахлил ва тавсиялар. SCIENTIFIC–TECHNICAL JOURNAL of FerPI*.

БАҲОРГИ ЮМШОҚ БУҒДОЙ НАВЛАРИНИНГ ЎСУВ ДАВРИГА ЭКИШ МЕЪЁРИ ВА МУДДАТЛАРИНИНГ ТАЪСИРИ

к/х.ф.д., профессор **Ойбек Анварович Аманов**
Жанубий деҳқончилик илмий тадқиқот институти директори

Абдирасул Абдиҳакимович Жўраев
Жанубий деҳқончилик илмий тадқиқот институти таянч докторант
jurayevrasulbek18@gmail.com

к/х.ф.ф.д., **Фарход Дониёрович Мамадиёров**
Жанубий деҳқончилик илмий тадқиқот институти, «Алмашлаб экиш ва
тупроққа ишлов бериш» лабараторияси мудир.
farkhod.mamadiyov@gmail.com

АННОТАЦИЯ.

Ушбу мақолада Қашқадарё вилоятининг Ғузор туманидаги шўрланган оч тусли бўз тупроқлар шароитида баҳорги юмшоқ буғдой навларининг ўсиб ривожланишига экиш меъёр ва муддатлари таъсири ёритилган.

Баҳорги юмшоқ буғдой навларининг ўсув даври 3; 3,5; 4 млн дона/га меъёрида 1-муддат (10.02.2022), 2-муддат (20.02.2022) ва 3-муддат (01.03.2022) экиб ўрганилган. Бунда, ўсимликларнинг экиш муддатларининг кечикиб бориши ўсув даврининг қисқа бўлиши баён этилган.

***Калит сўзлар:** Баҳорги юмшоқ буғдой, иқлим, тупроқ, уруғ, меъёр, муддат, ҳарорат, ўсув даври, тўлиқ пишиши.*

ABSTRACT.

This article describes the influence of sowing rates and terms on the growth and development of spring soft wheat varieties in the conditions of saline light gray soils of the Guzor district of the Kashkadarya region.

The period of growth of spring wheat varieties was studied when planting at a rate of 3.;3.5.;4 million pcs/ha in the period (10.02.2022) in the second period (20.02.2022) and in the third period (01.03.2022) In this case it is indicated that the growing season is shortened due to the delay in the planting period.

***Key words:** Spring soft wheat, climate, soil, seed, rate, duration, temperature, growing season, full maturity.*

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Бугунги кунда «Дунё бўйича 340 млн гектар майдонга бошоқли дон экинлари етиштирилади, шундан 57,8 млн.га ёки 17 фоизини баҳорги юмшоқ буғдой ташкил этади. Жаҳон бозорида ҳар йили 90-100 млн. тоннадан зиёдроқ буғдой дони чет-мамлакатларга экспорт қилинса, шундан 10-15 % баҳорги буғдой дони ҳиссасига тўғри келади»¹¹.

Шу сабабли, ҳар бир минтақаларнинг тупроқ-иқлим шароитларидан келиб чиқиб, баҳорги буғдойни турли хил муддатларда ва меъёрларда экиш, етиштиришда қисқа даврда ҳосил берадиган навларни танлаш орқали унинг ҳосилдорлиги ҳамда сифатига таъсирини аниқлаш давомида иқтисодий жиҳатдан самарали бўлган агротадбирларни ишлаб чиқиш долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Дунё ғаллачилик соҳасида баҳорги буғдойни етиштириш бўйича АҚШ, Хитой, Россия, Мексика, Италия, Франция, каби давлатлар етакчилик қилиб, асосан баҳорги буғдойнинг интенсив типдаги эртапишар навларини экиб етиштириш бўйича бир қатор устувор йўналишларда илмий ишлар олиб борилмоқда. Бу борада, ҳар бир минтақаларнинг тупроқ-иқлим шароитларидан келиб чиқиб, баҳорги буғдойни етиштиришда қисқа даврда ҳосил берадиган навларни танлаш ҳамда уларнинг иқтисодий жиҳатдан самарали бўлган агротадбирларни ишлаб чиқишга қаратилган тадқиқотларга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Республикамиз қишлоқ хўжалиги тизими бугунги кунда тубдан янгиланмоқда. Қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш, таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, ишлаб чиқаришни муттасил ривожлантириш, мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигини янада мустаҳкамлаш, экологик тоза маҳсулот ишлаб чиқаришни кенгайтиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Шунингдек, республикамизда чорвачиликни жадал ривожлантиришда озуқабоп экин майдонларини ташкил қилишда тарик экини етиштириш агротехикасини такомиллаштириш долзарб вазифалардан бири ҳисобланади. Мазкур диссертатсия иши Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 февралдаги «Қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5742 сонли фармони ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 24 сентябрдаги 806-сон «Бошоқли дон етиштиришдаги кластер тизимини босқичма-босқич

¹¹ <https://hozir.org/jahon-qishloq-xo`jaligiga-umumiy-tarif.html?page=2hozir.org>

жорий этиш орқали юқори ҳосилдорликни таъминлашга доир кўшимча чоратадбирлар тўғрисида» қарорига доирасида бажарилади.

Республикамизнинг жанубий Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятлари суғориладиган ерларида баҳорги юмшоқ буғдой навларидан юқори ва сифатли дон ҳосилини етиштиришга доир илмий тадқиқотлар бугунги кунга қадар етарлича олиб борилмаган.¹²

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТАДАЛОГИЯ

Кўпгина ҳолларда тадқиқот ишларни ривожланган давлатлар тажрибасига таянган ҳолда ёки XX аср тадқиқотларига асосланиб амалга оширилади. Аммо, ўзимизнинг аجدодларимизнинг олиб борган билиб ва кўникмаларидан жуда кам ҳолатда фойдаланилади. Бизнинг яшаб истиқомат қиладиган заминимизда азал – азалдан деҳқончилик қилиниб, бой тажрибага эгадир. Жумладан, Географ олим Истахрий таъкидлашича, VII асрда Қашқадарёнинг ўнг томонидаги Ерқўрғон ва Шулуқтапа (Ҳозирги Қарши шаҳри) шаҳристони атрофида асосан лалми деҳқончиликка ихтисослашган серунум ерлар ҳисобланиб турли хил донли ва бошқа экинлар экиб етиштирилганлиги таърифланган [6].

Мовароуннаҳрда ўрта асрларда табиий офатлар бўлган йиллари донли экинларни кеч муддатларда етиштириш маданияти ривожланган бўлиб, қисқа муддатда дон етиштириш бўйича ўзига хос агротадбирлар ишлаб чиқилиб, аҳолини нон ва нон маҳсулотларга бўлган талаби қондирилган [8].

Юқоридаги маълумотларга таянган ҳолатда, шуни таъкидлаш жоизки, бизнинг тупроқ-иклим шароитларимизда баҳорги муддатларда дон етиштириш мумкин. Шу боис, республикамизнинг жанубий минтақаси Қашқадарё вилоятининг оч тусли бўз тупроқлар шароитида баҳорги юмшоқ буғдойнинг «Наврўз», «Парвоз» ва «Жануб гавҳари» каби янги навларини турли хил муддат ва меъёрларда экиб ўрганиш мақсад қилиб олинди.

Тадқиқот услублари. Тадқиқот иши Жанубий деҳқончилик илмий тадқиқот институти марказий тажриба участкасида олиб борилди. Тадқиқотларда баҳорги буғдойнинг «Наврўз», «Парвоз» ва «Жануб гавҳари» каби янги навлари 10 феврал, 20 феврал ва 1 март саналарида 3,0 млн.дона, 3,5 млн.дона ва 4,0 млн.дона унувчан уруғ ҳисобида экилди.

Фенологик кузатиш, ҳисоб ва таҳлиллар Умумиттифоқ Ўсимликшунослик институти услуги ва дала тажрибаларни ўтказиш услублар бўйича олиб борилди.

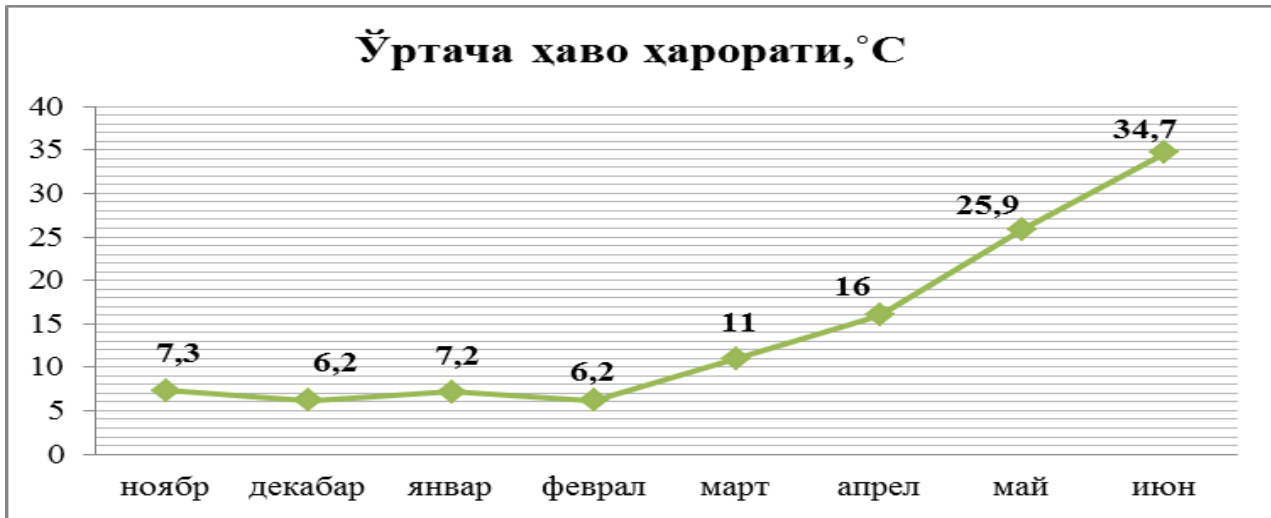
Барча фенологик кузатувлар тажрибанинг I-III такрорланишларнинг барча вариантларида 1 м² ҳажмда белгиланган 3 нуқтада олиб борилди. Баҳорги буғдойда фенологик кузатувларни олиб борилди [4.; 5;].

Р.О.Орипов Н.Х Халилов “Ўсимликшунослик” \\\ Тошкент 2006й¹²

НАТИЖА

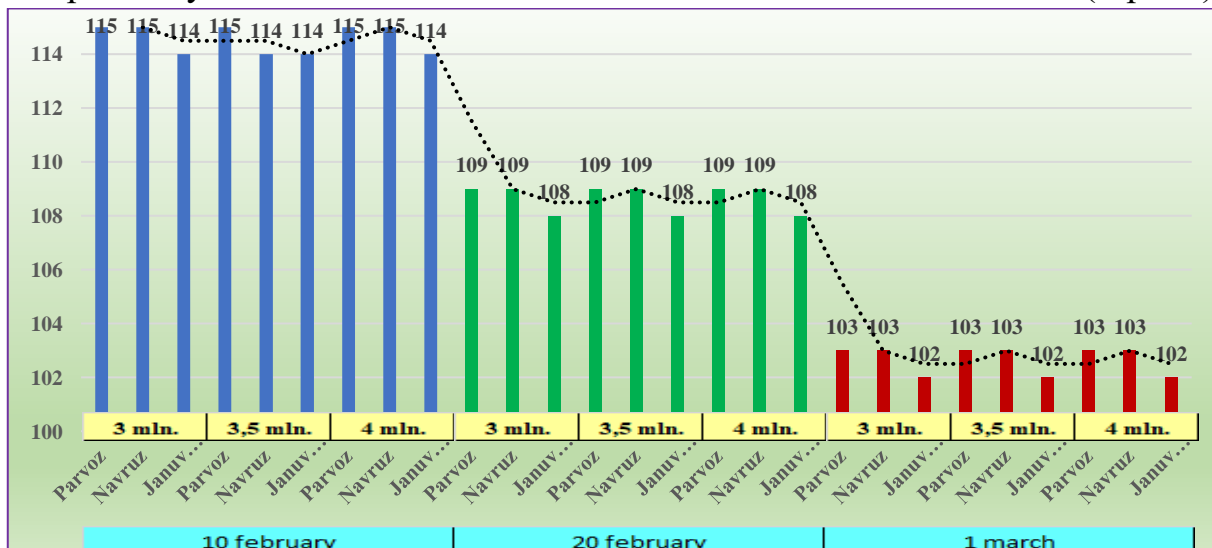
Ғузор метеостанция маълумотларига кўра, тадқиқот олиб борилган 2022 йилнинг май ойида эса, +25,9 °С, июнь ойида ҳаво ҳарорати ўртача +34,7 °С ни ташкил этиши кузатилди (1-расм).

1-расм. 2022 йилда ўртача ҳаво ҳарорати, °С.

Баҳорда экилган майдонларда буғдойнинг пишиб етилиши ўртача 25 июнга тўғри келиб, 18 июндан 5 июлгача ўзгариб туради. Баҳорда экилган буғдой кузда экилган буғдойга нисбатан 5-7 кун кейин пишиб етилади. Баҳорда экилган буғдойнинг ўртача 98 кун бўлиб, 62-125 кунга ўзгариб туради. Баҳорда экилган буғдойларда баъзи фазаларининг ўтиши кун ҳисобида катта фарқ кўзга ташланмайди. Бироқ, охирига томон фазаларнинг кечикиши ортиб боришидек умумий қонуният сақланади [3.; 7;].

Тадқиқот натижаларида 10 февралда экилган баҳорги юмшоқ буғдойнинг Парвоз, Наврўз ва Жануб гавҳари навлари вегетация даври 114-115 кунни ташкил этиб, экиш меъёрлари ҳамда навлар бўйича кескин фарқ кузатилмади. Навларнинг тўлиқ пишиш санаси 14-16 июнь санасида қайд қилинди (2-расм).

2-расм. Баҳорги юмшоқ буғдой навлари вегетация даврининг экиш меъёр ва муддатлари таъсирида ўзгариши

Навларни экиш муддати 10 кун кечиктирилган (20 февраль) да экилганда эса, тўлиқ пишиш санаси 17-19 июнь кунлари кузатилди. Баҳорги юмшоқ буғдойнинг Парвоз, Наврўз ва Жануб гавҳари навлари вегетация даври 108-109 кунни ташкил этиб, экиш муддати кечикиши билан навларнинг вегетация даври 6 кунга қисқариши аниқланди. Ушбу муддатда ҳам экиш меъёрлари ҳамда навлар бўйича кескин фарқ кузатилмади. Баҳорги юмшоқ буғдой навлари уруғлари 1 март санасида экилганда эса, вегетация даври 102-103 кунни ташкил этиб, экиш меъёрлари ҳамда навлар бўйича кескин фарқ кузатилмади. Навларнинг тўлиқ пишиш санаси 18-20 июнь санасида қайд қилинди.

ХУЛОСА

Қашқадарё вилояти оч тусли бўз тупроқлари шароитида баҳорги юмшоқ буғдой навларининг тўлиқ пишиш санаси (вегетация даври) нинг қисқаришига ҳаво ҳарорати ўз таъсирини кўрсатади. Навларни 1 март санасида экилганда вегетация даври эрта (10 февраль) муддатга нисбатан 12 кун, ўрта (20 февраль) муддатга нисбатан 6 кун қисқариши аниқланди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июндаги ПФ-5742-сон «Қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш чора тадбирлари тўғрисидаги фармонида» ги фармони.* [Lex.uz](http://lex.uz)
2. *Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 24 сентябрдаги 806-сон «Бошоқли дон етиштиришдаги кластер тизимини босқичма-босқич жорий этиш орқали юқори ҳосилдорликни таъминлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарори* [Lex.uz](http://lex.uz)
3. *Бўриев. Я. (2015). Қарши чўли шароитида қишлоқ хўжалик экинларини етиштириш агроомиллари. Насаф.*
4. *ЎзПИТИ. (2007). Дала тажрибаларни олиб бориш услублари. «ALBIT» МЧЖ.*
5. *Доспехов Б.А. (1985) Методы полевого опыта. Агропромиздат.*
6. *Марсель Брион. (2021). Менким, соҳибқирон – Жаҳонгир Амир Темур. Тошкент «Янги аср авлоди».*
7. *Орипов Р.О., Халилов Н.Х. (2006). Ўсимликишунослик. Тошкент.*
8. *Ртвеладзе Э., Сулаймонов Р., Буряков Ю., Саъдуллаев А., Мавлонов Ў., Хасанов А., Юсупова М., Ражабов Қ., Гюль Э., Саидов А., Эркаев А., Жўрақулов О., Қодиров М., Жумаев А., Омельченко А., Уватов У., Ражабова Н. (2010). Қарши 2700. Маънавият.*

МАТН КОМПОНЕНТЛАРИНИНГ МУРАККАБ СИНТАКТИК ҚУРИЛМАЛАР БИЛАН ИФОДАЛАНИШИ

З. Напасова

(СамДЧТИ магистранти)

АННОТАТСИЯ

Ушбу мақолада немис тилида матн компонентларининг мураккаб синтактик қурилмалар билан ифодаланиши, лексик-грамматик воситалар ҳамда грамматик категориялар ҳақида сўз боради.

Калим сўзлар: синтактик қурилма, эга, кесим, тўлдирувчи, аниқловчи, ҳол, абзац, сўз, сўз бирикмаси, қўшма гап.

ABSTRACT

This article discusses the definition of the representation of text components in German by complex syntactic devices, lexical-grammatical tools and grammatical categories.

Keywords: subject, predicate, object, attributive, determiner, word, sentence, phrase.

Матнлар устида олиб борилган илмий изланишларни ўрганиш ва уларни таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, гапнинг. иккинчи даражали бўлаклари: аниқловчи, тўлдирувчи, ҳол ҳам иловали элементлар сифатида қўлланиши мумкин. Улар матн доирасида турли лексик-грамматик воситалар ёрдамида боғланиб келади. Иловали элементларни бошқа бўлақлардан фарқ қилдирувчи хусусиятлар мавжуд бўлиб, улар қуйидагилардан иборат: улар синтактик табиатига кўра ўзига хос оҳангга, мустақил маънога, тўхтамага, мантикий урғуга эга бўлиб, маълум бўлақлардан тегишли тиниш белгилари ёрдамида ажратилади. Бундай воситалар-вергул, нуктали вергул, тире, икки нукта ҳисобланади. Шунингдек иловали элементлар худди маълум бўлақлардек эга, кесим, тўлдирувчи. аниқловчи, ҳол шаклида ифодаланиб, уларга нисбатан синтактик, семантик, стилистик ва коммуникатив функцияларни бажариб келади.

Матн ва унинг лингвистик моҳияти, матн билан боғлиқ бўлган муаммолар ҳозирги замон рус тилшунослигида, ўзбек тилшунослигида, герман тилшунослигида маълум даражада ўрганилган ва бу соҳада кўплаб илмий тадқиқот ишлари олиб борилган. Ушбу йуналишда рус тилшуноси И.Р. Гальперин, немис тилшуноси Р. Ҳарвег, К. Е. Хайдольф, герман тилшунослигида

тадқиқот олиб борган А.И. Домашнев, В.Г. Адмони, Н.Е.А. Реферовская ва бошқаларнинг ишлари эътиборга лойиқдир.

Матн мақомида нафақат мустақил гаплар мажмуаси, балки гапдан катта бирликлар ҳам келади. Улар жумласига биз анъанавий тилшуносликда қўшма гап номи билан аталган синтактик қурилмаларни киритамиз. Айтиш лозимки, «қўшма гап» тушунчаси орқали биз тил унсурларининг поғонали муносабатига катта путур етказган буламиз. Тил унсурларининг поғонали (иерархик) муносабати кичик тил бирликларининг катта бирлик сатҳида қўлланилишини тақозо этади. Масалан, фонема морфема ёки сўз сатҳида, морфема сўз сатҳида, сўз гап сатҳида синтактик фаоллик олади. Бирор бирлик йўқки, у ўз категориясига тегишли бирлик доирасида синтактик фаолликка эриша олса. Шундай бўлгач, гап ҳам гап сатҳида синтактик фаоллик ололмайди. Унинг фаоллик олиши учун ўзидан катта бирликка зарурат туғилади. Шунинг учун «қўшма гап» термини, бизнингча, талабга жавоб бера олмайди. У бир неча гапни битта гап деб атагани учун ҳам турли англашилмовчиликларга сабаб бўлмоқда.

Икки ва ундан ортиқ содда гапларнинг ўзаро бирикувидан матн вужудга келиши шубҳасиздир. Шунинг учун «қўшма гап» термини ўрнига «мураккаб синтактик қурилма» терминидан фойдаланиш ҳар томонлама мақсадга мувофиқдир.

Мураккаб синтактик қурилма компонентлари ўзаро икки хил боғланади. Уларнинг бирини тент боғланиш деб, иккинчисини эса эргаш боғланиш деб номлаймиз. Шунта биноан мураккаб синтактик қурилмаларни ҳам фарқлаб ўрганамиз:

1. Es war April ... Das Wetter war schön und sonnig. Die Mutter erlaubte ihrer Tochter spazierenzugehen ... Sie war imDorf, in dem ihre Großeltern lebten.

2. Plötzlich schlug das Wetter um, es bewölkte sich. Es begann zu regnen. Sie standen vor dem Haus, wo viele Menschen waren.

Келтирилган мисолларнинг биринчисида компонентлари тент боғланишли, иккинчисида эса компонентлари муносабатлари эргаш боғланишга асосланган мураккаб синтактик қурилмаларни кўрамыз.

Матн компонентлари вазифасида абзац ҳам келади. Абзац, албатта, том маънода матн саналади. Бу ҳақда айтилган Е.А. Реферовскаянинг мулоҳазалари ҳам диққатга сазовордир: «Абзац ҳар доим ҳам фикр тугаллигини ифодамайвермайди, чунки кўп пайтларда фикр тугаллиги бир неча абзац сатҳида берилади» (Реферовская, 84). Бу жиҳатдан уни стилистик воқелик тарзида талқин этиш мумкин:

Wenn keiner Maßnahmen ergriffen werden, wird der Aralsee in den nächsten 20-25 Jahren versuden sein. Selbst wenn die Maßnahmen teilweise Erfolge haben, wird es schwierig die Situation zu retten.

Unter dem Ökosystem versteht man Wechselwirkung der Organismen einer Lebensgemeinschaft untereinander und mit der ihnen gemeinsamen Umwelt, zum Beispiel Teich. Wald u.s.w.

Абзац матн таркибида, хусусан, семантик жиҳатдан муҳим мавқега эгадир. Буни матнда ифодаланаётган умумий хабарнинг қисмларга бўлиб берилишида янада аниқроқ кўриш мумкин. Чунки ҳар бир абзац матннинг маълум бир мазмуний парчасини тақозо этади:

Wichtig für eine nachhaltige Entwicklung im Bereich des Naturschutzes und den Erhalt der biologischen Vielfalt ist das 1992 in Rio de Janeiro geschlossene internationale Übereinkommen, das darauf abzielt, die biologische Vielfalt nicht nur zu schützen und erhalten, sondern auch nachhaltige Weise zu nutzen.

Кўринадики, мисол сифатида берилган ҳар икки матн ҳам маъноларига кўра бир-бири билан боғланмоқда. Катта матн таркибида қўлланилар экан, абзац матннинг умумий маъноси билан қандайдир йусинда боғланган бўлади. Бундай боғланиш, юқорида стилистик усул тарзида кўриб утганимиз сингари, икки матн ўртасида кузатилмаслиги ҳам мумкин. Лекин катта матнда ифодаланган умумий маънонинг қандайдир парчаси билан ҳар бир абзац алоқадор бўлади.

Катта матн таркибида келувчи компонентлар ўз грамматик категорияларига кўра бир хил бўлмайди, албатта. Уларнинг бири сўз, иккинчиси сўз бирикмаси, учинчиси гап, тўртинчиси мураккаб синтактик қурилма, бешинчиси абзац ва ҳаказо категорияларда бўлиши мумкин. Аммо ана шу категориялардаги ҳар бир компонент синтактик ва семантик фаоллашуви жиҳатидан поғонали муносабатни тақозо этади. Қуйида ана шу масала тавсифига қисқача тўхтаб ўтамиз.

Матн бир сўз билан ифодаланган бўлса, унда тил бирикмаларининг поғонали муносабатини фонема, морфема ва сўзлар мисолида кузатамиз. Масалан, *natürlich* сўзи билан ифодаланган матн компонентларининг поғонали муносабатига эътибор берайлик. Бунда фонема ишлатилган бўлиб, уларнинг ҳар бири ўзларига тегишли морфема таркибида фаоллашмоқда: *na-tür-lich*.

Мазкур морфемалар эса сўзнинг таркибий қисмлари сифатида синтагматик қатор сатҳида фаоллашмоқда.

Матн сўз бирикмаси билан ифодаланган бўлганда ҳам поғонали муносабат юқорида эслатиб ўтилган морфемалар мисолида бўлади, зотан, сўз бирикмаси номинатив бирликни тақозо этади. Агар сўз бирикмасини гапнинг сатҳида ўрганадиган бўлсак, поғонали муносабат сўз бирикмаси ва гап категориялари

ўртасида вужудга келади: Unser Schulgarten ist schön. (unser Schulgarten, Garten ist schön). Бироқ бундай вазиятда сўз бирикмаси матн мақомида бўлмайди.

Матн гап билан ифодаланган бўлса, поғонали муносабат сўз ва гап доирасида вужудга келади: Usbekistan - ein Land mit großer Zukunft. Айни пайтда қўлланилаётган ҳар бир сўз гап таркибида синтактик ва семантик фаоллик олмоқда.

Матн компонентлари гап ёки мураккаб синтактик қурилмалар билан ифодаланганда, вазият бирмунча мураккаблашади. Бошқача айтганда, гап мураккаб синтактик қурилма ёки матн таркибида синтактик фаоллик олади. Мураккаб синтактик қурилма эса, ўз навбатида, абзац ёхуд катта матн сатҳда синтактик актуаллик олади. Абзацнинг синтактик фаоллиги ҳам, ўз навбатида, ўзидан катта боб ёки матнда таъминланади. Шунинг учун бир боб таркибида ёки бобларга бўлинмаган матн таркибида бир пайтнинг ўзида бир неча абзац синтактик фаоллик олиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Адмони В.Г. Введение в синтаксис современного немецкого языка. -М. 1955. -396 с.
2. Гальперин И.Р. О. Понятии «текст» // Вопросы языкознания, 1974, № 6.
3. Домашнев А.И., Шишкина И.П., Гончарова Е.А., Интерпретация художественного текста. Л., 1989.
4. Реферовская Е.А. Лингвистические исследования структуры текста. - Л.: Наука, 1983.
5. Harweg. R Textlinguistik. -In Perspektiven der Linguistik Bd-2 Stuttgart, 1974
6. Heidolph K.E. Aspekte der linguistischen Behandlung von Texten. In: Textlinguistik 2-Dresden, 1971.

XITOIY VA TAYVANNING ZAMONAVIY IQTISODIY TERMINOLOGIYASI

Karimova Xurshida Abdurashid qizi

O‘zJTU xitoy tili nazariyasi va amaliyoti

kafedrası o‘qituvchisi

botanichkahurshika@gmail.com

Maqolada Xitoy va Tayvan tilining iqtisodiy terminologiyasining qiyosiy tahlili berilgan. Putonghua (XXR) va Guoyu (Tayvan) o‘rtasida aniq farqlar mavjud, ular birinchi navbatda lug‘atda, xususan, iqtisodiy jihatdan aks etadi. Asosiy sabab sifatida ijtimoiy tuzum va sotsialistik Xitoy mafkurasida tarixan shakllangan tafovutlarni ko‘rsatish mumkin.

***Kalit so‘zlar:** milliy xitoy tili; putonghua; goyu; iqtisodiy lug‘at; hududiy farqlash; leksik farqlar; ijtimoiy tartib; iqtisodiy tizim.*

ECONOMIC TERMINOLOGY OF THE MODERN CHINESE LANGUAGE IN MAINLAND CHINA AND TAIWAN

The article is devoted to economic terminology of the National Chinese language in Mainland China and Taiwan. There are obvious differences between Mandarin and Guoyu, which are primarily reflected in the vocabulary and, in particular, in the economic terms. The main reasons include historical differences in the social structure, and, as a result, in the ideology of Mainland China and Taiwan; varying degrees of openness to the outside world; significant influence that Japanese and English had on the vocabulary of Taiwanese Chinese.

***Key words:** National Chinese language; Mandarin; Guoyu; economic terms; territorial differentiation; lexical differences; social system; economic system; loanwords; lexical interpenetrations*

XX asrdan buyon zamonaviy xitoy tili lug‘atida sezilarli o‘zgarishlar ro‘y bergan. Xitoy va Tayvanda iyeroglif yozuvidan foydalangan holda milliy xitoy tilida gaplashishiga qaramay, "Tayvan bo‘g‘ozining ikki tomoni" ning siyosiy tizimi va ijtimoiy-madaniy sharoitlaridagi farqlar (- Xitoy materigi va Tayvan oroli) tilning hududiy farqlanishiga olib keladi, bu birinchi navbatda iqtisodiy lug‘atda namoyon bo‘ladi.

Til hech qachon mutlaq birlashgan bo‘lmaydi, chunki uning birligini shakllantirishga yordam beradigan omillar bilan bir qatorda uning turli-tumanligini

keltirib chiqaradigan omillar ham mavjud. Tilning turli xil variatsiyalari odatda ikki guruhga bo'linadi - ularning ba'zilar hududiy dialektlar, boshqalari esa uning ijtimoiy variatsiyalari deb nomlanadi. [3].

Tayvan Xitoy Xalq Respublikasining provinsiyasi bo'lib, tarixiy sabablarga ko'ra (1894–1895 yillardagi Xitoy-Yaponiya urushida Xitoyning mag'lubiyatga uchrashi natijasida) 1895-yildan 1945-yilgacha Yaponiya tarkibiga kirgan. Bu albatta mahalliy madaniyat va tilga ta'sirini ko'rsatmay qolmagan. Hozir Tayvanda ingliz tili va Amerika madaniyatining aralashuvi aniq kuzatilmoqda. Tilga kelsak, Tayvandagi xitoy tili Xitoy materigidagi mandarin tilidan farq qiladi.

Xitoy Xalq Respublikasining milliy tili – putonghua (普通话 - umum qabul qilingan so'zlashuv tili), uni Tayvanda "goyu" deb atashadi (国语 - rasmiy til, Xitoy Respublikasida Sinxay inqilobi g'alabasidan keyin qabul qilingan milliy xitoy tilining nomi saqlanib qolgan). Chan Kayshi boshchiligidagi Gomindan hukumati fuqarolar urushida mag'lub bo'lib, Xitoy materigidan Tayvanga qochib ketgunga qadar orolda xitoy tilining janubiy min dialektida (闽南语) so'zlashishgan. Biroq, hukumat, parlament va rasmiy ma'muriyat orolga ko'chib o'tgandan so'ng, Tayvanda shimoliy dialektni faol ravishda tarqata boshladi, chunki ko'chib o'tganlar aynan shu dialektga gapirgan. Bu ikki lahjaning muqarrar birga yashashini hisobga olib, Goyu janubiy min dialektining ayrim xususiyatlarini o'ziga singdirgan, o'z navbatida, Goyu ham shimoliy dialektga nimanidir o'zlashtirgan.

Iqtisodiy terminologiya misolida Putonghua va Guoyu o'rtasidagi leksik farqlar

Putonghua va Guoyu o'rtasidagi eng muhim farqlardan biri leksik farqdir. Keling, ba'zi misollar keltiraylik (1-jadvalga qarang).

Jadval №1

Leksik birlik	Xitoy materigi	Tayvan
Geografik joy nomlari		
Italiya	意大利	义大利
Laos	老挝	寮国
Transport		
Velosiped	自行车	脚踏车
Motosikl	摩托车	机车
Ta'lim		
Bakalavr	本科	大学部
O'rta maktab	初中	国中
Fan va texnika		
Internet	网络	网路
Dasturiy ta'minot	软件	软体

Ko'rib turganingizdek, farqlar ma'lum bir tushunchani ifodalash uchun morfemalarni (so'z komponentlarini) tanlashda ham, so'z tovushini yozish uchun ierogliflarni tanlashda ham, hatto so'z fonetik jihatdan bir xil bo'lgan hollarda ham namoyon bo'lgan (masalan, Italiya so'zida).

Keling, iqtisodiy lug'atdagi farqlarga batafsil to'xtalib o'tamiz (2-jadvalga qarang).

Jadval №2

Iqtisodiy termin	Xitoy materigi	Tayvan
Rivojlanayotgan mamlakat	发展中国家	开发中国家
Rivojlangan mamlakatlar	发达国家	已开发国家
Makroekonomika	宏观经济学	总量经济学
Mikroekonomika	微观经济学	个体经济学
yalpi milliy mahsulot, YaIM	国民生产总值	国民生产毛额
Aholi jon boshiga o'rtacha daromad	人均收入	个人所得

Xitoy va Tayvanning iqtisodiy lug'atida, biz ko'rib turganimizdek, bir xil tushunchani bildiruvchi so'z (ibora)ning tarkibiy qismi sifatida turli morfemalarning (so'zlarning) qo'llanilishi mavjud. Shu bilan birga, ko'pincha leksik birlikning tarkibiy qismlaridan biri (so'zdagi bo'g'in yoki iboradagi so'z) xitoy tilining ikkala variantida mos keladi va ikkinchi komponentlar sinonim bo'ladi: masalan, 发展中国家 va 开发中国家 (ikkala ibora "rivojlanayotgan mamlakatlar" degan ma'noni anglatadi) so'zlarida 发展 va 开发 fe'llari sinonim bo'lib, "rivojlanmoq, rivojlanmoq" ma'nosini bildiradi. Endi Xitoy va Tayvan ommaviy axborot vositalaridan misol keltiramiz.

Xitoy materigi

2019 年原油价格可能保持在 70 美元/桶 以下,主要原因是产量过剩(其中大部分来自美国),以及经济增长放缓削弱了欧佩克减产支撑市场的努力。

2019 yilda neft narxi bir barrel uchun 70 dollardan past bo'lib qolishi mumkin. Asosiy sabab – neft yetkazib berishning ko'pligi (asosan AQSh hisobiga), shuningdek, iqtisodiy o'sish sur'atlarining sekinlashuvi, bu esa Neft Eksporti mamlakatlariga bozorni saqlab qolish uchun neft qazib olishni kamaytirishni qiyinlashtiradi.

Tayvan

由于在美中美贸易战持续中、Fed 升息不确定情况下，国泰金控预测台湾明年经济成长率仅为 2.2%....。

Bunday sharoitda, Qo‘shma Shtatlar va Xitoy o‘rtasidagi savdo urushi to‘xtamas va AQSh Federal zaxira tizimi foiz stavkalarini oshirsa, “Cathay Financial Holding” prognozlariga ko‘ra, Tayvan iqtisodiyoti atigi 2,2 foizga o‘sadi...

Xitoy materigi va Tayvandagi zamonaviy xitoylarning iqtisodiy lug‘atidagi farqlar murakkab qisqartirilgan so‘zlardan foydalanishda ham namoyon bo‘ladi. “Xitoycha qisqartirilgan so‘zlar xitoycha lug‘atning alohida qismi bo‘lib, ular oddiy so‘z va iboralardan jumla tarkibiga bir butun bo‘lib kirib, gapning turli a‘zolari vazifasini bajarishi bilan farq qiladi. So‘zlashuv nutqida, maxsus lug‘atda, terminologiyada qo‘shma so‘zlar nisbatan ko‘p bo‘lib, bu yerda ixchamlik, tejamkorlik tamoyili amal qiladi.[2]

Zamonaviy xitoy tilining iqtisodiy lug‘atining hududiy tabaqalanishi haqida gapirganda, ba’zi bir murakkab qisqartirilgan nomlar Tayvanda, iboralar esa materikda keng qo‘llanilishini ta’kidlash kerak. Keling, misollar keltiramiz (3-jadvalga qarang).

Jadval №3

So‘z birikmasi	Tayvan	Xitoy materigi
tashqi savdo taqchilligi	外赤	外贸赤字
sanoat ishlab chiqarish	产值	生产制造

So‘z boyligidagi (xususan, iqtisodiy) tafovutlarga sabab bo‘lgan sabablarga o‘tishdan oldin, men “ikki qirg‘oq”ning iqtisodiy hayotidagi umumiylikni ta’kidlamoqchiman:

1) Tayvan iqtisodiyotini liberallashtirish va iqtisodiyotdagi iqtisodiy islohotlar. XXR birinchi navbatda bozorning iqtisodiyotdagi yetakchi rolga asoslandi, xususiy korxonalarini yaratish va rivojlantirish rag‘batlantirildi;

2) 20-asrning 50-70yillarda Xitoy va Tayvandagi xususiy banklar o‘rtasida bank operatsiyalarini amalga oshirish mumkin emas edi. Moliyaviy institutlar erkin faoliyat yurita olgachgina vaziyat o‘zgardi;

3) Ko‘pgina G‘arb davlatlaridan farqli o‘laroq, Xitoy va Tayvanning davlat organlari iqtisodiy rivojlanish vektorini aniqladilar. Xitoyda bu, birinchi navbatda, 1980-yillarning boshlarigacha bo‘lganligi bilan bog‘liq edi. rejali iqtisodiy tizim mavjud edi. Biroq, bugungi kunda ham XXR ham, Tayvan ham iqtisodiy rivojlanishda ma’lum rejadan foydalanadilar: materikda Taraqqiyot va islohotlar davlat qo‘mitasi milliy iqtisodiyotni rivojlantirishning 5 yillik rejani ishlab chiqdi, Tayvanda, Iqtisodiyotni rejalashtirish va rivojlantirish kengashi - 6 yillik rejani ishlab chiqdi.

Xulosa

Agar Xitoy materigi va Tayvan xalqlarining xitoy tilining lugʻatidagi farqlarning eng keng tarqalgan sabablarini tahlil qilsak, quyidagilarni ajratib koʻrsatishimiz mumkin:

1) Ijtimoiy tuzumdagi farqlar va natijada mafkuradagi farqlar. Tayvanga kelsak, ijtimoiy tizim hech qanday sifat oʻzgarishlariga uchramagan, ijtimoiy faoliyatning koʻp sohalarida eski tushunchalar saqlanib qolgan va meros boʻlib qolgan, shuning uchun ham aytishimiz mumkinki, til oʻzining “avvalgi koʻrinishini” maʼlum darajada saqlab qolgan, xususan, 1949-yildan keyin (XXR tashkil topgan yil) Goyu lugʻati ham jiddiy oʻzgarishlarga uchramagan.

Xitoyda 1949 yildan keyin ijtimoiy tizim sezilarli oʻzgarishlarga duch keldi, siyosiy islohotlar qayta-qayta amalga oshirildi, bu jamiyat hayotining barcha sohaları, jumladan, mafkura, urf-odatlar va, albatta, tilga muqarrar ravishda taʼsir qildi. Shunday qilib, birinchidan, qadimgi lugʻatning koʻp qismi Xitoyning Putonghua tilidan chiqib ketgan (ammo u goyuda saqlanib qolgan), ikkinchidan, sotsializm yoki materik Xitoyda sodir boʻlayotgan tarixiy jarayonlar bilan bogʻliq aniq tushunchalarni aks ettiruvchi lugʻat paydo boʻldi, masalan: 改革开放- islohot va ochiqlik siyosati; 社会主义市场经济 - sotsialistik bozor iqtisodiyoti va boshqalar. Tayvanda bunday lugʻatning paydo boʻlishi uchun hech qanday ijtimoiy-siyosiy shartlar yoʻq edi;

2) Tashqi dunyo bilan ochiqlik va aloqalar darajasidagi farqlar. Tayvan uzoq vaqt davomida Yaponiyaning protektorati ostida edi, shuning uchun yapon tilidan koʻproq qarzarlar tilga kirib bordi. 1949 yildan beri Tayvan Qoʻshma Shtatlar taʼsirida boʻlib, u jamoat hayotining barcha sohalariga tarqaldi va lugʻat ingliz tilidan olingan qarzarlar bilan sezilarli darajada toʻldirildi. Yangi tushunchalar uchun qarzar olishning fonetik usuli koʻpincha ishlatilgan, kamroq - semantik.

Xitoyning xalq tiliga kelsak, shuni taʼkidlash kerakki, ingliz va yapon tillari Guoyu tilidagi kabi mandarin tiliga unchalik sezilarli taʼsir koʻrsatmagan, shuning uchun materikdagi «qarzni» ifodalovchi soʻzlar soni Tayvanga qaraganda ancha kam. 40 yil muqaddam islohot siyosati boshlanganidan beri XXRdagi vaziyat oʻzgardi, boshqa davlatlar bilan aloqalar mustahkamlanmoqda, Xitoy oʻzining tashqi dunyoga ochiqligini ataylab kengaytirmoqda va buning natijasida koʻproq oʻzlashtirilgan lugʻat paydo boʻldi, ayniqsa oʻzlashtirilgan soʻzlarning Putonghua tiliga (asosan ingliz tilidan) faol kirib borishi XX asrning 80-90-yillarida sodir boʻlgan.

Hozirgi vaqtda Xitoy va tayvanliklarning lugʻatidagi farq 500 leksik birlikdan oshadi (alohida soʻzlar va morfemalarning talaffuzidagi farqni hisobga olmagan holda), ammo shuni taʼkidlash kerakki, islohotlar siyosati chuqurlashtirilgandan keyin va materik Xitoy va Tayvan oʻrtasidagi aloqalarning ochilishi va mustahkamlanishi natijasida lugʻatning oʻzaro kirib borishi jarayoni boshlandi va leksik farqlar asta-sekin

OILA TARBIYASINI TASHKIL ETISHDA OTA-ONANING ASOSIY VAZIFALARI

Usanov Sh.A.

(Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi
"Pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari" kafedrasi katta o'qituvchisi)

sh.usanov2021@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada oila tarbiyasini tashkil etishda ota-onalarning asosiy vazifalari ilmiy pedagogik jihatdan asoslanib, ota-onalarning tarbiyachilik malakalarini takomillashtirishga oid tavsiyalar berilgan.

Tayanch so'zlar: oila, ota-ona, bola, vazifa, ijtimoiy rivojlantirish, mas'uliyat, bilim, madaniyat, tarbiya, takomillashtirish.

АННОТАЦИЯ

В статье обоснованы основные задачи родителей в организации семейного воспитания на основе научно-педагогических аспектов, а также даны рекомендации по повышению воспитательного мастерства родителей.

Ключевые слова: семья, родители, ребенок, задача, социальное развитие, ответственность, знания, культура, воспитание, совершенствование.

ABSTRACT

In the article, the main tasks of parents in the organization of family education are based on scientific and pedagogic aspects, and recommendations are given to improve the educational skills of parents.

Key words: family, parents, child, task, social development, responsibility, knowledge, culture, education, improvement.

«Faqat baxtli odamgina, baxtli insonni tarbiyalay oladi: nima qilsangiz ham baxtli bo'ling, aks holda bolalarni tarbiyalay olmaysiz», -deganda A.S. Makarenko haq bo'lgan.

Yosh avlodning barkamol bo'lib tarbiyalanishi ota-onalarning asosiy vazifalari bilan amalga oshirilishi barchaga ma'lum. Aksincha ota-onalarning bola tarbiyasi haqidagi bilimsizligi, ma'lumoti kamligi, yetarli emasligi oilaga, jamiyatga, asosan bolalarga baxtsizlik, qiyinchiliklar va zahmat keltirishi hammaga ayon. Oila

tarbiyasida ota-onalarning bola tarbiyasi borasidagi harakati, yuqoridagi muammolarni, nuqsonni bartaraf etishda hal qiluvchi amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kaykovus «Qobusnoma» asarida ota-onalarning farzand tarbiyasidagi qator vazifalarini sanab ko'rsatgan:

1. Bolaga yaxshi ot qo'yimoq;
2. Oqil va mehribon enagaga topshirish;
3. To'y-tomoshga qilib, sunnat to'y o'tkazish;
4. O'qish-yozishni o'rgatib, kasb-hunar va ilmiy qilish;
5. Harbiylar ahlidan bo'lsa, sipohiylikni o'rgatish»[3.85] kerak deb bildirgan fikri

bag'oyat hayotiylikini ijtimoiy hayotning o'zi isbotlab turibdi.

Ammo ba'zi ota-onalar o'z farzandlariga ma'yorida ortiq g'amho'rlik qilishlari maqsadga muvofiq emas deb o'ylaymiz.

O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi 73-moddasi Ota-onalarning bolalariga ta'lim-tarbiya berishga oid huquq va majburiyatlarida «Ota-ona o'z bolalarini tarbiyalash huquqiga ega va tarbiyalashi shart.

Ota-ona o'z bolalarining tarbiyasi va kamoloti uchun javobgardir. Ular o'z bolalarining sog'lig'i, jismoniy, ruhiy, ma'naviy va axloqiy kamoloti haqida g'amxo'rlik qilishlari shart»[2.192], -deb belgilab qo'yilgan. Ana shu g'oyalar oila tarbiyasi mazmunini va ota-onaning vazifalarini belgilashga asos, negiz bo'ladi.

Albatta bunday barkamol farzandni tarbiyalash oilada ota-onalar zimmasiga yuklatilgan. Buning uchun avvalo ota-onalar oila tarbiyasining mohiyati, mazmuni, maqsadi, vazifasi, shakli va metodlari to'g'risida atroflicha keng ma'lumotga ega bo'lishi shart.

Oilada ota-onalar bolalar tarbiyasini o'zlarining uzoq kelajagini o'ylab tashkil etishlari darkor. Shu o'rinda «Agar o'zingni bir yilga ta'minlamoqchi bo'lsang, sholi ek, o'n yilga ta'minlamoqchi bo'lsang daraxt ek, yuz yilga ta'minlamoqchi bo'lsang odam tarbiyala», -deb aytilgan qadimgi sharq xalqlar maqolalaridan birini eslash kifoya. Yoki ota-onalarga xalqning «Har kim ekkanini o'rar», hikmatini eslatish o'rinli.

Agar ota-onalar oila tarbiyasining maqsad va vazifalarini aniq, ravshan tasavvur eta olmasalar, bolalar tarbiyasi noaniq, taxminiy, maqsadsiz olib boriladigan hamda natijalari esa shunga yarasha kechadi. Har bir ota-ona o'z farzandlarining kamolini ko'rishni, hayotda baxt-saodatga erishuvini va keksayganda farzandlari oldida piru badavlat, izzat-hurmatli, ardoqli ota-ona bo'lishini hohlaydi va shunga harakat qiladi. Ardoqli ota-ona bo'lish uchun esa oila tarbiyasining maqsad va vazifalari nimalardan iboratligi to'g'risida ilmiy ma'lumotga ega bo'lishni kundalik hayotning o'zi taqozo qilmoqda. Shu o'rinda ota-onalar oila tarbiyasining maqsad va vazifalarini nafaqat bilish emas, balki hozir o'z farzandlari ongiga zaruriy fazilatlarini o'z vaqtida, o'rnida

singdirmas ekan, keksaligida farzandlar oldida izzat-hurmatga sazovor, ardoqli ota-ona bo'la olmasligini eslatish joiz.

Shuning uchun qomusimizda belgilangan ota-onalik ma'suliyati ularning maxsus pedagogik bilimlarga, ko'nikmalarga va pedagogik madaniyatini tarkib toptirishni ob'ektiv hayot talab qilmoqda.

Haqiqatdan ham oilada bolalarni oilaga, ona-Vatanga sodiq va sadoqatli etib tarbiyalash uchun birinchi navbatda ota-onalarning umumiy hamda pedagogik madaniyatlarini oshirish-hozirgi oila tarbiyasining dolzarb muammosidir.

Mazkur tezisdagi ilmiy pedagogik jihatdan asoslanayotgan va tavsiya etilayotgan xulosalar oilada ota-onalarning bola tarbiyasi haqidagi ma'lumotlarining hamda pedagogik madaniyatlarining ortishiga va mustahkamlanishiga bevosita amaliy yordam beradi degan fikrdamiz.

Bizningcha, ota-onalar oila tarbiyasining quyidagi yo'nalishdagi eng asosiy vazifalarini bilishlari zarur va bolalar tarbiyasida tadbiiq etishlari darkor:

-farzandlarni oilani boshqarish to'g'risida ma'lumot, ko'nikma, mahoratga ega bo'lmog'i va ularning ma'naviy-axloqiy saviyasini tarkib toptirmog'i;

-farzandlarini oila va ijtimoiy hayotda faol fidoiy hamda mustaqil bo'lib yashashga o'rganmog'i, odatlantirmog'i;

-farzandlarga aqliy, axloqiy, mehnat, nafosat, jismoniy, iqtisodiy, siyosiy huquqiy, ekologik jihatdan ta'lim-tarbiya berish va ularni hayotda qo'llash bilan bog'liq ko'nikma, odat hamda xulq-atvorni tarkib topdirishi;

-farzandlar hayotini rejim asosida tashkil etishi, o'qish, mehnat faoliyati uchun qulay shart-sharoit yaratishi va oilaning ichki tartibini joriy etishi hamda nazorat qilishi;

-farzandlarga o'quv muassasalari, mehnat jamoalari, mahalla, davlat organlari tomonidan qo'yilgan umumiy talablarning bajarilishini ta'minlashi va ular bilan hamkorlikda ishlashi;

-farzandlarga o'z shaxsiy manfaatlarini oila, davlat va umumjamiyat talablariga moslashtirishi, uyg'unlashtirishi hamda ulardan ustun qo'yimaslikka odatlantirishi;

-farzandlar orasida spirtli ichimliklar, giyohvandlik moddalarni iste'mol qilmaslik haqida targ'ibot ishlarni olib borishi va shu sohadagi faoliyatlarini man etish, uzluksiz nazorat qilishi;

-farzandlarga o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish, oila, o'quv ishlab chiqarish va ijtimoiy foydali hamda kasb-korlik mehnatini tashkil etilmog'i, o'rgatmog'i hamda mehnat ahlini hurmatlash va qadrlashga amaliy tayyorlashi;

- o'zini va o'zgalarni: fuqarolarni, keksalarni, xotin-qizlarni, nogironlarni, bolalarni, ota-onalarni, opa-singilni, aka-ukalarni, qavmi qarindoshlarni qadrlash, izzatlash-hurmatlash va ularga yordam ko'rsatishga odatlantirishi;

-farzandlarning iste'dod-qobiliyatini hisobga olib kasb tanlashga yo'llashi, tashabbusini boshqarishi, hamda yangicha fikrlashga, ishbilarmonlikka, tadbirkorlikka o'rgatib, tayyorlab borishi;

-farzandlarda tabiatga, o'simliklarga, jonivorlarga, tarixiy yodgorliklarga, adabiyotga, san'atga, mehr-muhabbatni tarbiyalashi;

-farzandlarni hayotda yaxshi ezgu niyat qilishga, hayotdan umidvor bo'lib halol yashashga o'rgatish;

-adolatsizlikka, nohaqlikka, ko'zbo'yamachilikka, poraxo'rlikka qarshi kurashni, halollikni, adolatni himoya qilish kabi ko'nikmalar va odatlarni tarkib toptirishi;

-farzandlarni jamoatchilikda o'zini tuta bilish, boshqarish, jamoat transportida yurishga o'rgatishi, jamoa tadbirlarida faol va fidoiy bo'lish, qo'shni oilalar, mahallalar bilan tinch-totuv yashashga odatlantirishi;

-farzandlarga diniy ta'lim-tarbiya berishi, milliy kiyinishga o'rgatishi;

-farzandlarni qonunlarga rioya qilishga, hurmat qilishga va uning amalda bajarilishini ta'minlashga odatlantirishi;

-farzandlarga xalqning tarixi, tili madaniyati, ma'naviyati, mafkurasi, fani, san'ati, dini, ichki va tashqi siyosati, mudofaa qudrati kabilar haqida ma'lumot berib borishi;

-farzandlarining yosh va individual xususiyatlarini bilishi hamda ularga kuchli ta'sir krsatishning xilma-xil metodlari, uslublari va vositalarni bilishlari;

-farzandlarda mehnat ko'nikmalari, mehnatsevarlik, mehnat qilish xohishini, oilaviy va ijtimoiy mehnat faoliyatga amaliy tayyorlashi, odatlantirishi va hok.

Bugungi jamiyatimiz ta'limning bosh maqsadi o'quvch-yoshlarni jamiyat, davlat va oila oldida o'zining ma'suliatini chuqur anglaydiga, erkin fikrlovchi, faol, ilmni, axloqni, mehnatni va haqiqatni sevadigan, kamtar insonlarni o'qitib tarbiyalashdan iborat.

Shuningdek, Abdurauf Fitrat «Oila va oila boshqarish tartiblari» asarida: «Uylanishning birinchi maqsadi farzanddir. Avlodni tarbiyalash insoniyatning xizmatidir. Qachonki, biz yaxshi axloq egasi bo'lgan farzandlarni tarbiyalasak, shundagina bo'yimizdagi bu xizmat majburiyati soqit bo'ladi. Kimki badaxloq bolalarni tarbiya etsa, insoniyatga xizmat emas, balki dushmanlik qilgan bo'ladi. Jamiyat ularning farzandlaridan bezor bo'ladi. Xush va yaxshi axloqqa ega bo'lgan farzand, xushaxloq iymon sohibi bo'lgan ota-onadan bo'ladi, agarda ota-ona axloqsiz bo'lsalar, ularning tarbiyalari soyasida o'sgan farzand ham badaxloq bo'ladi. Binobarin, kuyov va kelin xushaxloq bo'lishlari eng yaxshi fazilatdir»[1.112], -deb bildirgan fikri diqqatga sazovor va bola tarbiyasida ota-onaning shaxsiy namunasi o'z ifodasini topgan.

Shunday qilib, ota-onalarga oila tarbiyasining vazifalari haqida ma'lumot berish, pedagogik madaniyatni oshirish, oilada farzandlarni oilaparvar, millatparvar, vatanparvar, ijtimoiy faol, ma'naviy boy barkamol insonni shakllantirishning, oilani mustahkamlashning hamda jamiyatni ijtimoiy rivjlantirishning zarur sharti bo'lmog'i darkor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdurauf Fitrat. *Oila va oila boshqarish tartiblari*. - Toshkent: «Ma'naviyat», 1998. -112 b.
2. *O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi: (2012 yil 1-maygacha bo'lgan o'zgartish va qo'shimchalar bilan)* - Toshkent: «Adolat», 2012 y. -192 b.
3. Kaykovus. *Qobusnoma*. - Toshkent: «Istiqlol», 1994. -85 b.

OILADA BOLALARNI TO‘G‘RI TARBIYALASHNING ASOSIY SHARTLARI VA MUAMMOLARI

Yo‘ldoshev Tojiddin Abdulkarimovich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Pedagogika va psixologiya kafedrasida o‘qituvchisi

tojiddinyuldashev1@gmail.com

ANNOTATSIYA

“O‘zbek oilasi” tushunchasiga O‘zbekiston Respublikasi hududida yashovchi barcha millat, elat va elat vakillarining oilalari kiritilib, irqi, millati, dini, ijtimoiy kelib chiqishi va moddiy ahvoli jihatidan barcha oilalar e‘tiborga olinadi. oilani muhofaza qilish bo‘yicha davlat siyosati. teng huquqlarga ega. Ularning barchasiga o‘z tili va madaniyatini rivojlantirish, o‘z milliy an‘ana va qadriyatlarini kelajak avlodga yetkazish uchun huquqiy kafolatlar berish davlat siyosatining maqsadlaridan biridir. Ushbu maqolada er va xotin o‘rtasidagi munosabatlarda ijobiy fazilatlarining rivojlanishi va oilada yuzaga keladigan muammolar tasvirlangan.

Kalit so‘zlar: Oila, huquqiy kafolat, sevgi, shaxsiy hayot, er va xotin munosabatlari, oilaviy muammolar, kelinlik burchi, hayot.

ABSTRACT

Families of all nationalities, peoples and peoples living in the territory of the Republic of Uzbekistan are included in the concept of "Uzbek family" and all families in terms of race, nationality, religion, social origin and material condition are considered in front of the state policy on family protection. have equal rights. One of the goals of the state policy is to provide legal guarantees for all of them to develop their own language and culture, to pass on their national traditions and values to the next generation. This article describes the development of positive qualities in the relationship between husband and wife and the problems that arise in the family.

Keywords: Family, legal guarantee, love, personal life, husband and wife relationship, family problems, bride's duty, life.

“Oila haqida gapirar ekanmiz, avvalambor, oila hayotning abadiyligini, avlodlar davomiyligini ta‘minlaydigan, muqaddas urf-odatlarimizni saqlaydigan, shu bilan birga kelajak nasllar qanday inson bo‘lib yetishishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadigan tarbiya o‘chog‘i ekanligini tan olmog‘imiz darkor”-deb ta‘kidlagan edilar Birinchi

Prezidentimiz I.A.Karimov 1997-yil “Oila faravonligi - millat faravonligi” nomli ma’ruzalarida¹³.

Bola sog‘lom muhitda katta bo‘lishi va kamol topishi tarbiya jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Sog‘lom muhit bola uchun kislorod kabidir. Bola sog‘lom muhitda nafas olmasa, sog‘lom muhitli oilada voyaga yetmasa uning kelajagiga rahna soluvchi omillar ko‘payib boradi. Bu holat yillar davomida jamiyat rivojiga ham o‘zining salbiy ta’sirni ko‘rsatadi. Inson bolasi ongli mavjudotdir. Tarbiyali inson esa ongli mavjudotning oliy ko‘rinishidir.

Inson bolasi uchun oila asosiy go‘sha, hayotga tayyor bo‘lib chiqadigan qutlug‘ va mo‘tabar dargoh. Uning xosiyat u fazilatlarini, odam jismonan va ruhan quvvat-u tarbiya olishini oila bilan bog‘lasak, turmush kechirishdagi hissiy g‘oyat ulug‘ekanini his etamiz. Bizda oila – jamiyatning bir bo‘lagi, binobarin, u qancha mustahkam va har tomonlama barkamol bo‘lar ekan, demak, jamiyat ham shuncha tez rivojlanadi.

Inson bolasining ruhiyatida shunday bir xislat borki, u oilada olganlarini bir umr unutmaydi va har qachon o‘shanga taqlid qilib yashaydi. Shuning uchun xalqda “Qush uyasida ko‘rganini qiladi” degan maqol bor. Shunday ekan, bolaga juda katta e’tibor kerak.

Ma’lumki, millatimiz bolajon bo‘lib, ko‘p bolalik har bir o‘zbek oilasining alohida belgisidir. Bizda ko‘p bolali oilalar soni boshqa mintaqalardagiga nisbatan ancha ziyod, jami oilalarning o‘n ikki foizdan ko‘prog‘i besh va undan ortiq bolilidir. Qishloq joylarida esa bu yigirma foizni tashkil etadi. Bizning mamlakatimizni ham katta bir oila deb tushunish mumkin va lozim. Bunda o‘zaro hurmat va tartib bo‘lmasa, oilaning barcha a’zolari o‘z burchlarini ado etmasa, bir-biriga nisbatan ezgulik bilan mehr-oqibat ko‘rsatmasa, yaxshi va munosib tarzda yashash mumkin emas. Oila turmush va vijdon qonunlari asosida quriladi, o‘zining ko‘p asrlik mustahkam va ma’naviy tayanchlariga ega bo‘ladi, oilada demokratik negizlarga asos solinadi, odamlarning talab-ehtiyojlari va qadriyatlari shakllanadi. O‘zbekiston Respublikasining asosiy Qonunida davlatning oilaga munosabatini aniq va lo‘nda ifodasini topgan. Xususan, Asosiy Qonunning 63- moddasida “Oila jamiyatning asosiy bo‘g‘inidir hamda jamiyat va davlat muhofazasidan bo‘lish huquqiga ega”, degan qoida bor¹⁴. Binobarin, oila to‘g‘risida g‘amxo‘rlik insonparvar huquqiy demokratik davlatning muhim xususiyatlaridandir.

Sir emaski, oilaviy hayot inson uchun eng maqbul turmush tarzidir. Buni qadimgi va hozirgi ba’zi holatlar tasdiqlaydi. Qadim sharqda yolg‘iz kishini darvesh, g‘arib, bechorahol odam hisoblashgan. Buni qarangki, italiyalik mutaxassislarining hisob-

¹³ I.Karimov “Yuksak ma’naviyat- yengilmas kuch”. Toshkent. 2008.

¹⁴ O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.

kitobicha, har besh nafar yevropalikdan bittasi uyqusizlikdan azob chekar ekan. Sababi – yolgʻizlik!

Mana shularni insoniy tuygʻu bilan mushohada qilsak, baxt degan tushunchaning zamini - oiladir. Donolardan biri aytganidek, oʻz uyida baxtli boʻlgan odamgina baxtlidir.

Oila farzandning dastlabki tarbiya maktabidir. Shuni nazarda tutgan oilaning ikki sarkori - ota bilan onaning maʼnaviy - ruhiy odobi, oʻzlarining namunali xulq-atvorlari, yaxshi tarbiya koʻrganliklari, bolalarga tarbiya berishdagi tarbiya va mahoratlari, qunt-sabotlari, sezgirlik va talabchanliklari bolalarni yoshlikdanoq boadab boʻlib oʻsishida aks ettiruvchi koʻzgudek oʻrin tutadi. Bunda odamlarning: “Siz kimning farzandisiz?” deb soʻrashlarida, u inson qanday tarbiya koʻrganligini bilish maqsadi yotadi.

Xalqimizda “Qush uyasida koʻrganini qiladi”, “Bolani yoshdan, niholni boshdan asra”, “Erkalasa onasi, taltayadi bolasi”, “Bola aziz - odobi undan aziz” kabi naqlar borki, ularning magʻizini chaqadigan boʻlsak: farzandlarning qay tariqa tarbiya koʻrib, oʻsib, voyaga yetishi, feʼl-atvorining qanday boʻlib shakllanishi, birinchi galda ota-onaning farzandlarini qanday usul bilan tarbiyalashiga, oʻzlarini qanday tutishiga, ibrat koʻrsatishiga ijobiy yo salbiy taʼsir etishiga bevosita bogʻliqdir, degan maʼno-maqсад kelib chiqadi.

Ota-ona bolaga yoshligidan hayotga yashash nima ekanini, mashaqqat chekmay, bir burda non topib boʻlmasligini, biror kasb-hunar egasi boʻlmasa, hayotda koʻp qiyinchiliklar koʻrishini uqtirmas ekan, bola voyaga yetgan sari yurar yoʻlini bilmay qoqiladi, garangsib, nima yumush qilishini bilmay, bekor qoladi, bekorchilikdan esa bemazagarchiliklar kelib chiqadi, xunuk ishlarga qoʻl uradi, odobi, tarbiyasi buziladi. Shuning uchun ham ota-ona bolani kichikligidanoq axloq-odobga oʻrgatishi, ilm-hunarli qilishi, dastyorchilikda koʻzini pishitib borishi ham qarz, ham farzdir. Har bir oilada bolaga tarbiya berishning oʻziga xos va mos bir qator qonun-qoidalari borki, unga qatʼiy amal qilish tarbiya ishining samarali boʻlishini taʼminlaydi. Shuni ham aytib oʻtish lozimki, bu qonun-qoidalarni nisbiy ravishda umumiy deyish mumkin, chunki har bir bola - bir olam, ular birining oʻziga xos shaxsiyati, ahamiyati, ruhiyati, va xulq-atvori bor, shu bois shunga qarab muomala qilish darkor. Shuning uchun tarbiyada ota-onaning masʼuliyati, mahorati, ziyrakligi, obroʻ-eʼtibori muhimdir. Ota-ona qatʼiy ravishda bola tarbiyasini maktabgacha tarbiya muassasalari, maktab va jamoatchilik bilan hamkorlikda olib borishi, hamma bolalarini teng koʻrishi, ularga nisbatan adolatli munosabatda boʻlishi, bolaning yoshi, oʻsish va rivojdanish xususiyatlarini hisobga olishi va ayni paytda bola shaxsini hurmat qilishi, unga nisbatan talabchan boʻlishi mumkindirki, bu yoʻl-yoʻriqlar, qonun-qoidalar oilada tabiiy ravishda, muntazam qoʻllanma, juda yaxshi natijalar beradi, albatta. Shuningdek, bolalarda chiroyli xulq-atvor koʻnikmasini, malakalarini tarbiyalashning oʻziga xos

ko'pgina usul va vositalari borki, ota-ona kundalik hayotda ularni yaxshi bilishi, bevosita har qaysisidan o'z o'rnida me'yorida, maqsadga, muvofiq foydalanishi g'oyat zarur. Bular jumlasiga: ibrat – namuna usuli, yaxshi xulq-atvorga o'rgatish, yaxshilikka odatlantirish, o'rni kelganda nasihat qilish, qat'iy tanbeh berish, bola bilan vaqtincha gaplashmaslik, ularga nisbatan munosabatni o'zgartirish, ishontirish, jamoatchilikning ta'siri, rag'batlantirish va qoralash kabi vositalar shunday uslublar hisoblanadi. Har bir ota-ona bola tarbiyasining ijobiy yoki salbiy tomonga o'zgarishiga e'tibor berib, bu kabi nazariy hamda amaliy qonun-qoidalarini o'zgartirib, unga amal qilsa, ayni mudda bo'ladi. Negaki, oilada bola tarbiyasi g'oyat nozik va murakkab masala bo'lib, bu ota-onadan katta odob bilimini, katta tarbiyachilik mahoratini talab qiladi. Oilada bolalarni to'g'ri tarbiyalashning asosiy shartlaridan biri tarbiyadagi birlikdir. Bunda ota-ona, oiladagi katta-yu kichik, hamma bir yoqadan bosh chiqarishi, harakat qilishi kerak. Hamma narsada: bolalarga muomalada, ularni rag'batlantirish va jazolashda, tarbiyaviy ta'sir o'tkazishning boshqa vositalarini qo'llashda hammada yakdillik bo'lishi lozim. Odatda, ko'pincha bolaning onasi yoki buvini ruxsat bergan narsani otasi taqiqlab qo'yadi yoki otasi bergan jazoni onasi rad etib buzadi, bolaning bir qilg'ini buvisi maqtasa, shu qilg'i uchun otasi uni koyiydi va hokazo. Bunday telba-teskarilik, avvalo, bola tarbiyasini buzadi. Bunday vaziyatda bola talabchan otasi bilan rahmdil onasi va ko'ngli bo'sh buvisi o'rtasida yo'l topishga odatlanadi. Kattalar orasidagi beparvolik va kelishmovchilikni sezgan bola mug'ambirlik, aldamchilik, tilyog'lamalik, xushomadgo'ylikka o'rganadi.

Bolani aql bilan sevganda, uning qiziqishlariga diqqat–e'tibor berganda, mazkur yoshidagi talab va ehtiyojlarni bilganda, bu harakat ota-onaga ruhan va jismonana barkamol insonni tarbiyalab yetishtirish imkonini beradi. Bunday farzad o'z navbatida ota-onasini mehr bilan sevadi, ular to'g'risida g'amxo'rlik qiladi. Bu ajablanali hol emas. Chunki biz bolalarni qay tarzda yaxshi ko'rsak, ularning ruhiyati, ichki dunyosi, atrof-muhitga munosabati ham shu tarzda tarkib topa boradi.

Ota-ona hamma bolalariga bir xilda munosabatda bo'lishi tarbiyaning muhim shartidir. Bu omil oilada aka-ukalarning ahil, bir-biriga mehribon, oqibatli bo'lishiga olib keladi, bola oldida ota-onaning obro'si, hurmatini oshiradi, o'z tengqurlari va boshqa odamlarga yaxshi munosabatda bo'lishiga, ular to'g'risida g'amxo'rlik qilishga o'rgatadi.

Bola tarbiyasi g'oyat nozik, bu narsa vaqtni qo'ldan boy bermay, doimo, muntazam shug'ullanishni talab etadi.

Ota-onalar bolalar uchun eng mo'tabar, aziz-u mukarram kishilardirlar, shu bois bolalar ota-onalariga o'xshash uchun doimo havas bilan taqlid qilib yashaydilar. Shu tufayli ota-onalar hamma vaqt, har jihatdan bolalarga ibrat bo'lishlari shart. Oilada bolalar bilan ota-onalarning o'zaro munosabatlari, ularning bir-birlarini hurmatlashlari

va bir-birlariga ishonishlariga asosiga quriladi. Odatda, bolalar o'zlarining hamma ishlariga ota-onalarini o'zlariga eng yaqin maslahatchilar deb biladilar. Qiyinchiliklarga duch kelganlarida ham, eng og'ir muammoni hal etishda ham eng birinchi yordamchi ulardir. Bola uchun ehaqiqiy do'st ham, shodliklari va tashvishlarini ham baham ko'ruvchi aziz inson ota-onadir.

Ota-onalar bolaning o'qishi bilan, odob-axloqi bilan qiziqishlari, maktab va o'qituvchining o'quvchiga talablarini, maslahat va topshiriqlarini jiddiy kuzatib borsalar, ayni muddao bo'ladi. Bu esa bolaning yaxshi o'qishi va intizomli bo'lishida muhim ahamiyat kasb etadi. Aks holda, ya'ni bolaning dars tayyorlashi va yurish-turishi o'z ixtiyoriga tashlab qo'yilsa, u vaqtda bola dars tayyorlamay, kunni bekor o'tkazib, kech qoladi. Shuning uchun bolaning o'z vaqtida dars tayyorlashini nazorat qilish ota-ona, qolaversa har bir oila a'zosining burchidir.

Bolalarning qanaqa tarbiya olishlari u tarbiyalanayotgan muhitga bog'liq. Shunday ekan, yoshlik-beboshlik bo'lishi ham, yoshlik-nodonlikning boshlanishi bo'lishi ham bolalarga berilayotgan tarbiyaga va bolalarning tarbiya topishiga bog'liq. Yangi inson - ona O'zbekistonning chinakam sohibi, chinakam ishbilarmoni, chinakam fuqarosi, bir so'z bilan aytganda, komil inson bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. *O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.*
2. *I.Karimov "Yuksak ma'naviyat- yengilmas kuch". Toshkent. 2008.*
3. *Mavlonova, K.Xoliqberdiyev ., O.To'rayeva. Pedagogika. T.: O'qituvchi, 2006.*
4. *A.Munavvarov . Pedagogika. T.: O'qituvchi, 1996.*
5. *N.Saydahmedov , S. Abdurahimov. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. Toshkent, 2010*
6. *Karimova V. M. Oilaviy hayot psixologiyasi. T. 2006.*
7. *Oila psixologiyasi. /Shoumarov G. B. tahriri ostida). T., 2000.*

NOFILOLOGIK OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA XITOIY TILINI O'QITISHDA TALABALARDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

Ro'zumova Gulbahor Matyakubbayevna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Xitoy tili nazariyasi va amaliyoti kafedrası o'qituvchisi

1904chunhua@mail.ru

ANNOTATSIYA

Maqolada xitoy tiliga o'qitishda nofilologik Oliy ta'lim muassasalari talabalarining kommunikativ kompetentsiyasini shakllantirishdagi ustuvor yo'nalishlar tahlil qilingan bo'lib, aynan xitoy tilini o'rganuvchi talabalarining kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirishda as qotadigan pedagogik texnologiyalar va axborot texnologiyalarining xususiyatlari, ishlatilishi, o'quvchining qaysi ko'nikmalarini rivojlantirish uchun mo'ljallanganligi tahlil qilingan. Xitoy tilini o'rgatishda nofilologik Oliy ta'lim muassasalari talabalarida kommunikativ kompetensiyani shakllantirish yo'llarini ochib berish hamda taqqoslashdan iborat.

Kalit so'zlar: Xitoy tili, nofilologik ta'lim yo'nalishi, kommunikativ kompetentsiya, pedagogik texnologiyalar, axborot texnologiyalari.

ANNOTATION

The article analyzes the priorities in the formation of communicative competence of students of non-philological higher educational institutions in teaching the Chinese language, and its features, uses, what skills of pedagogical technologies and information technologies are intended for the development of communicative competence of students studying the Chinese language. In teaching the Chinese language, the nofilology consists in revealing and comparing ways to form communicative competence in students of higher education institutions.

Keywords: Chinese language, direction of non-philological education, communicative competence, pedagogical Technologies, Information Technology.

Butun dunyoda, Evropa Ittifoqida, Rossiyada va mamlakatimizda ta'limni isloh qilishga katta e'tibor qaratilmoqda. Hozirgi kunga qadar doimiy ravishda islohotlar amalga oshirilmoqda, ob'ektiv asoslangan loyiha milliy tizimni rivojlantirish va takomillashtirish hech qanday to'siq yo'q. Shu bois bunday keng ko'lamli va muvaffaqiyatli rivojlanish va islohot tajribasini o'rganish milliy ta'lim tizimi eng

batafsil tahlil, tadqiqot va umumlashtirishga loyiqdir. Respublikamiz va xorijiy mamlakatlarning olimlari tomonidan olib borilgan ilmiy – tadqiqot ishlarida ta’lim tizimida kommunikativ yondashuvning ahamiyati haqida g’oyalarni nazariy va uslubiy asoslari o’z aksini topgan. Xususan, ushbu masala bilan S.S.G’ulomov, A.A.Abduqodirov (“Iste’dod” jamg’armasi), A.A.Abduqodirov (O’zMU), M.Oripov, R.England, S.Novas, W.Souder va boshqa bir qator olimlar shug’ullanganlar. Xitoy ta’limining kommunikativ kompetensiyasini ta’lim muassasalarida qo’llash borasidagi ilmiy tadqiqotlar T.F.Bardina, V.D.Orexova, R.Hamdamiyov, S.I.Rahmonqulova, N.Hammond, A.Jones va boshqalar tomonidan olib borilgan.

Kommunikativ topshriqlar orqali talabalarning faoliyatini tashkil qilish va boshqarish ananaviy o’qitish metodidan faqli ravishda o’quv materiallarining talaffuzini, yangi leksikasini, grammatik materialini, eshitib va o’qib tushunilgan matnlarni, fikrini yozma bayon qilish usullarini muloqot jarayonida kompleks o’zlashtirishni ko’zda tutadi ya’ni o’quvchi kommunikativ topshriqni bajarishni mashq qilayotgan jarayondayoq undagi leksik birliklarning talaffuzini, anglatgan ma’nosini, grammatik-sintaktik tuzilishini, jumla tuzilishidagi o’ziga xosliklarni egallab oladi. Topshiriq nutq darajasida o’zlashtirilgandan keyingina uning grafikifodalanishi tushunishga, o’rganilgan axbarot haqida fikrini yozma bayon qilishga va nihoyat undagi fonetik-grammatik qoidalarni o’rganishga kirishadi.

Nofilologik talabalarda kommunikativ kompetensiyani, ya’ni suhbatga kirisha olish salohiyatini shakllantirish va rivojlantirish, nutqiy faoliyat usullarini o’rgatuvchi kommunikativ topshriqlar orqali tashkil qilinadi. Bunday topshriqlar o’qituvchi tomonidan tayyorlanadi. Muloqot jarayonida kommunikativ topshriqdagi fonetik, grammatik belgilarni idrok qilish taqlidiy o’zlashtirish yoki yod olish orqali amalga oshiriladi. Taqlidiy o’zlashtirish eshitgan jumla mazmunini audio-vizual vositalar yordamida idrok qilish orqali tashkil qilinadi. Yod olish esa kommunikativ topshiriqini bajargandan keyin o’zlashtirilgan og’zaki nutq materiali asosida uyushtiriladi. An’anaviy o’qitishda so’zlar ifodalagan ma’noni tushunmasdan yodlash xotirada uzoq saqlanmaslik bilan xarakterlanadi. Eshitib tushinilgan nutq materiali ko’p martalik takror asosida mustahkamlangach, bu talabaga o’z fikrini mazmunli ifodalash usullarini, ma’lum bir nutq vaziyatlarida suhbatdoshiga nimani gapirishni, qanday gapirish usullarini egallashga yordam beradi.

Xitoy tillini o’rganishda talaffuzning ahamiyati, o’rni dastur talabidir. Nutq faoliyatining til materiallardan biri fonetikadir. Xitoy tilida talaffuzni o’rgatish nutq faoliyatini o’rgatishda muhim o’rin tutadi. Unutq faoliyatini asosini tashkil etadi, chunki tovushdan tuzilgan til kishilik jamiyatining birdan-bir bo’lagidir. Talaffuz yoki

fonetik material nutq faoliyatining materiali bo'lib xizmat qiladi. Talaffuz mazmuni bo'yich o'quvchilar¹⁵:

- 1) Xitoy tili unli, undosh tovushlarning va ularni talaffuz qilishni;
- 2) unli larni uzun (cho'ziq) qisqa talaffuz qilishni;
- 3) Xitoy tovushlarni o'zbek tovulari bilan taqqoslashni;
- 4) Xitoy bo'g'in tizimini tuzilishini;
- 5) So'zlarda urg'u, ohangini;
- 6) Gap larni ma'nodor guruxlarga ajratish;
- 7) Unli larning urg'u tushmaganda kuchsizlanishi;(reduksiya)ni o'rganadilar.

Talaffuzni o'rgatish asosan nutq faoliyati turlarini shakllantirishga, o'stirishga, rivojlantirishga qaratilishi, bo'ysundirilishi kerak. Sharq tillari, xususan xitoy tili tovushlari o'zbek tilidagi tovushlardan kuchli farq qilib talaffuz qilinadi. Bu esa talabalarda malaka va ko'nikmalarni shakllantirishni taqazo etadi.

Alohida so'zlarni emas, iboralarni yodlashga harakat qilish tavsiya etiladi. Har bir yodlanayotgan yangi iboralar ishtirokida kamida 10 ta gap tuziladi va ularni qayta-qayta o'qish orqali yodlanayotgan iboraning har birini eslab qolishga harakat qilish talab qilinadi. Bularga quyidagilarni keltirish mumkin:

1. 你必须要工作吗?
2. 我工作很忙?
3. 他没有工作。
4. 你做作业了没有?
5. 我要工作挣钱。

Ushbu misollarda belgilangan so'zga gap tuzilgan. Ahamiyatlisi barcha gaplarda ushbu so'z turli o'rinlarga qo'llanilgan va deyarli turlicha ma'moga ega. Bunda talaba so'zni turli xil gapda qo'llanilishi o'rganadi. Muloqot qobiliyati oshishiga katta yordam beradi. Bilmay turgan so'zingizni so'rab olib, suhbatni davom ettirib ketishingiz butunlay jim bo'lib qolishga nisbatan ancha yaxshiroq yechim hisoblanadi. Xitoy tilida gapirishni o'rganish jarayonida talaba o'zini erkin tuting va hayajonlanishsiz, butun e'tiborni gapirishga qaratishi lozim. Gapirish jarayonida xatolarga yo'l qo'yish tabiiy ekanligini tushunish kerak. Hech kim xatolardan holi emas. Tabiiyki, talaba ham gapirishni o'rganishda xatolarga yo'l qo'yadi. Muhimi, bu xatolarda to'xtab qolmasdan, gapirishning yuqoriroq, keyingi bosqichiga ko'tarilish va o'z ustida tinimsiz ishlash, ekanligini doim yodda tutish darkor.

Og'zaki va yozma munozaralarni o'tkazish uchun tushunchalarni, fikrlarni, his-tuyg'ularni, dalillarni va fikrlarni ifodalash va izohlash til orqali amalga oshiriladi. Bunday shovqinlar yozma yoki og'zaki tilning grammatik, pragmatik va

¹⁵ Jalolov J. Chet tili o'qitish metodikasi.-T. 1996

sosiolingvistik xususiyatlarini belgilovchi turli xil ijtimoiy va madaniy kontekstlarda yuz berishi mumkin.

Lingvistik kompetentsiyalar aloqa kompetentsiyalari bilan juda bog'liq va ular hatto teng deb qaraladi. Ilmiy ishlab chiqarish va aloqa sohasida lingvistik kompetentsiyalar tilning, ayniqsa yozma tilning adekvat ishlatilishi bilan bog'liq bo'lib, ular quyidagilar bilan tavsiflanadi¹⁶:

(1) yozma tildan etarli darajada foydalanish va tarkibni tuzish;

(2) ilmiy hujjatlarni o'quvchining ona tilida o'qish va yozish;

(3) hujjatlarni o'qish, yozish va boshqa ona tillariga, xususan, eng ko'p ishlatiladigan (masalan, xitoy tiliga) tarjima boshqa tilni to'liq bilishini anglatmasligi mumkin, ammo bu uning etarli darajada bo'lishi uchun etarli bo'lishi kerak.

Lingvistik kompetentsiyalar axborot kompetentsiyalari bilan ham bogliqdir, chunki ilmiy hujjatlarni to'g'ri yozilishi va tadqiqot natijalarini tavsiflash turli xil ilmiy matnlarni tushunishda va ishlab chiqarishda qo'llab-quvvatlanadigan axborot izlash, tanlash, tuzish va qayta ishlash vakolatlarini namoyish qilishni talab qiladi. tomoshabinlar. Lingvistik kompetentsiyalar turli jamoalar yoki tinglovchilar (ilmiy yoki keng omma) uchun mo'ljallangan, muvaffaqiyatli ilmiy aloqani amalga oshirish uchun bir-biri bilan o'zaro bog'liq va o'zaro qo'llab-quvvatlanadigan qobiliyatlarni, bilimlarni va munosabatlarni o'z ichiga oladi. Agar ular lingvistik nuqtai nazardan to'g'ri materiallangan bo'lsa, aloqa ma'lumotlarini etkazish va hatto undan foydalanish.

Ta'limning har qanday shaklida, lingvistik kompetentsiyalar barcha odamlar uchun keng, ko'ndalang, ko'p qirrali va asosiy bo'lishi kerak, shuningdek har bir ilmiy madaniyat va intizomga xosdir¹⁷. Ushbu kompetentsiyalar o'qish kabi boshqa shaxsiy qobiliyatlar bilan juda bog'liq, chunki kim o'qimasa, to'g'ri yoza olmaydi. Ushbu vakolatlar mutaxassislar (ilmiy hamjamiyatlar) yoki keng jamoatchilikning (barcha ijtimoiy sohalarga ilmiy tarqalishi) turli guruhlardagi odamlarning jamoaviy o'zaro ta'siri va bilimlarini ishlab chiqarish uchun zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. *Jalolov J. Chet tilini o'qitish metodikasi.* - Toshkent. "O'qituvchi nashriyoti" 1996 y.
2. *Lingvistik kompetentsiyalar [Reyzabal, 2012].*
3. *Ломб К. Как я изучаю языки. Заметки полиглота. М.: ООО «Манн, Иванов и Фербер («МИФ»)», 2017.*

¹⁶ Lingvistik kompetentsiyalar [Reyzabal, 2012].

¹⁷ Lingvistik kompetentsiyalar [Reyzabal, 2012].

SUBSTANTIATION OF THE DIRECTION OF RESEARCH ON IMPROVEMENT OF THE CLEANING SECTION FROM LARGE LITTER OF THE UHC CLEANING UNIT

Professor **T.M. Kuliev**,
candidate of technical sciences **R.R. Nazirov, U.Sh. Mukhammadiev**
JS "Paxtasanoat ilmiy markazi", Tashkent, Uzbekistan
umarali19971028@gmail.com

ABSTRACT

The article presents an analysis of the technological process of the UHC cotton cleaning unit, some of its design flaws are identified, and directions for further research on improving the large litter cleaning section are selected.

***Key words:** cleaning, saw blade, brush, guide brush drum, reversible drive, cleaning section, chopping drum, weed impurities.*

I. INTRODUCTION

Large-scale measures are being carried out in our country to modernize machinery and technologies for cotton processing industries, especially for cluster systems. In the Development Strategy of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021, the tasks are noted, in particular, "... strengthening the stability of macroeconomics, increasing the competitiveness of the national economy, ... reducing resource and energy costs in the economy, widespread introduction of energy-saving technologies into production" [1]. The fulfillment of these tasks, in particular, the development of efficient, resource-saving technologies and designs of raw cotton cleaners with a rational arrangement of working drums, reduction of cleaning multiplicity, optimal choice of parameters and cleaning modes, allowing obtaining high quality cotton fiber, is considered one of the important tasks.

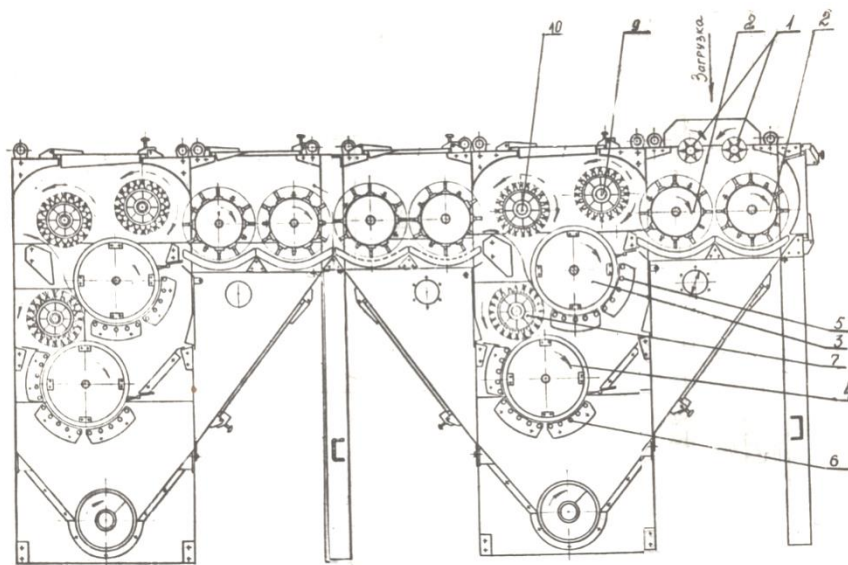
II. SIGNIFICANCE OF THE SYSTEM

One of the main directions in this area is to conduct research on improving the technology of processing raw cotton with a reduction in technological transitions, ensuring a combination of high process efficiency with a reduction in pore formation in the fiber, as well as reducing energy consumption, metal consumption and occupied production area.

In accordance with the plan of research, development and design work at TSNIIProm, a combined cotton gin unit for medium-fiber and fine-fiber raw cotton with a capacity of 7 tons/H for the cleaning workshops of the cotton mill was developed, which received the UHC brand. These cleaners have been mass-produced since 1987 (Fig. 1).

In order to reduce the loss of raw cotton flakes together with weed impurities, each saw cleaner of the cotton cleaning unit is equipped with an individual regeneration section consisting of a saw drum and a removable brush drum.

Between the saw blade cleaners of the unit, small litter cleaners with four pegboard drums are installed for alternating cleaning of raw cotton from large and small litter. At the same time, the initial and final sections of the unit have two kolkov drums [2].

1-feeding rollers, 2-spike drums, 3, 4-main and regenerative saw drums, 5, 6-grate grates, 7-removing brush drum, 8-sorovyvodyj screw, 9, 10- guide brush drums.

Figure 1. Diagram of a part of a cotton gin unit

To regulate the degree of cleaning of raw cotton, depending on the initial clogging, breeding and industrial grade, the saw cleaners of this unit are equipped with feeders with two guide brush drums (9 and 10 pos.) having a common drive for reverse rotation, due to which it is possible to turn saw cleaners on or off (Fig. 1) [3, 4].

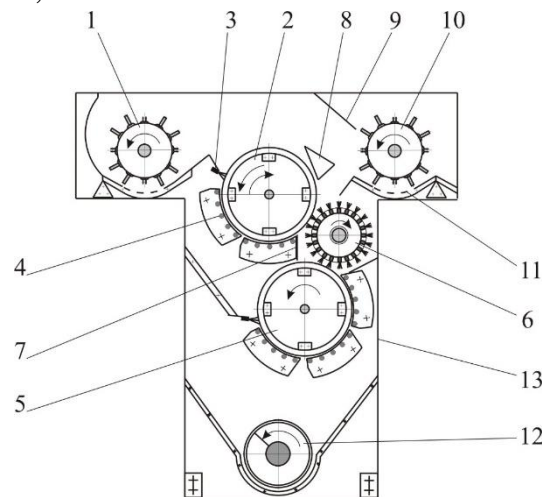
These drums are not directly involved in the cleaning of raw cotton, but only changes the direction of its supply - either they are fed to a saw drum, or they are sent to a fine litter cleaner. Therefore, eliminating them without compromising the cleaning process would reduce the mechanical effects on raw cotton and, therefore, reduce pore formation in the fiber, as well as reduce the energy and metal consumption, and the dimensions of the cleaner.

III. EXPERIMENTAL RESULTS

It is known that at all cotton gins for the purification of raw cotton, two rows of the UHC cleaning unit are installed, and in each cleaning unit there are 4 sections for cleaning cotton from large litter.

Consequently, in the UHC cleaner alone, the number of guiding brush drums will be 8 pcs., and since two such cleaners must be operated at the cotton mill, the number of brush drums used (excluding removing ones) will be exactly 16 pcs.

The scheme of the large litter cleaning section with the removal of the brush drum guides has been developed, the scheme of which is shown in Fig. 2

1, 10-saw drum, 2-main saw drum, 3-cleaning brush, 4-grate, 5-regeneration saw drum, 6-shetochny removing drum, 7-fence, 8-guide, 9-partition, 11-grid, 12-auger, 13-frame.

Figure 2. Diagram of the mutual arrangement of the saw section and the pegboard drums of the fine litter cleaners

As can be seen from Fig. 2, the elimination of these drums in the cleaner would reduce the mechanical impact on raw cotton, which means to reduce pore formation in the produced fiber, and can also provide:

- 1.Free access (from above) to the main saw drum for maintenance and repair;
- 2.Reducing the height of the unit by about 400 mm;
- 3.Reduction of metal consumption by 20%;
- 4.Reduction of energy intensity by 10%;
- 5.Reducing the consumption of brushes and labor resources for their replacement.

The creation of a cleaner with the exception of such drums without compromising the efficiency of cleaning raw cotton with a wide adjustment of the degree of its cleaning, as well as in the existing UHC cleaner, is quite possible if you use a saw drum with a reversible drive (pos.2 in Fig. 2) and find such a mutual arrangement of the working bodies of the previous and next cleaners that would ensure reliable

transmission of the raw cotton being cleaned both in the operating mode of the saw sections and in the bypass mode.

Based on the above, the direction of further research was chosen for the development and manufacture of a section of a cotton cleaning unit with a reduction in the number of working bodies, determining the relative position of the working bodies of the previous and next cleaners, as well as other design parameters.

REFERENCES

[1] *Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PU-4947 dated February 7, 2017 "On the strategy of actions for the further development of the Republic of Uzbekistan".*

[2] *T.M.Kuliyev, E.T.Maksudov " Handbook of Cotton Preprocessing ". Toshkent-2019 yil. 140-178 bet.*

[3] *T.M.Kuliyev "Improvement of effective structures and scientific bases for calculating the parameters of raw cotton and fiber cleaners" Dissertation for the degree of Doctor of Technical Sciences. Toshkent – 2020 215 p .*

[4] *Khaitov D.R. Improving the efficiency of cleaning raw cotton by improving the working bodies of large litter cleaners: Dissertation of the Candidate of Technical Sciences. - Tashkent: TITLP 1990. - 212 p.*

O‘ZBEK TILINING IZOHLI LUG‘ATLARIDA KO‘P MA’NOLI SO‘ZLAR TALQINI

B.N. Sulaymonov (PhD), Qarshi davlat universiteti
A.M. Akbarov, magistrant, Qarshi davlat universiteti

ANNOTATION

The explanatory dictionaries of the Uzbek language are given information about the interpretation of multi-meaning words, their meanings, and their differences.

Keywords: *many meanings, semema, illustration, dictionary, bilingual dictionary, lexeme, figurative meaning.*

АННОТАЦИЯ

В толковых словарях узбекского языка приводятся сведения о толковании многозначных слов и их различиях в значении.

Ключевые слова: *множественное число, семема, иллюстрация, словарь, лексема, переносное значение.*

ANNOTATSIYA

O‘zbek tilining izohli lug‘atlarida ko‘p ma’noli so‘zlar talqini, ularning ma’nolari, bir- biridan farqlari haqida ma’lumotlar keltirilgan

Kalit so‘zlar: *ko‘p ma’no, semema, illyustratsiya, lug‘at, ikki tilli lug‘at, leksema, ko‘chma ma’no.*

Tilning boyligi uning leksik sathini tashkil etgan so‘zlarning miqdori bilangina emas, ularning ma’no nozikliklari, semantik imkoniyati, shu so‘zlar yordamida vujudga kelgan badiiy tasviriy vositalar – frazeologik birlikma, parafraza, idioma va boshqa birliklar bilan ham o‘lchanadi. Shu bois muayyan xorijiy til bo‘yicha nutqiy kompetentlikka ega bo‘lish uchun shu tilning leksik birliklari yoki grammatik qonuniyatlarini o‘zlashtirishning o‘zigina yetarli emas, buning uchun tilning semantik imkoniyatlari, so‘zlarning paradigmatic va sintagmatic munosabatlari haqida ham tasavvurga ega bo‘lish talab etiladi. Nutqiy faoliyatda leksik birlik – so‘z boshqa til birliklariga qaraganda muhim rol o‘ynaydi.

Nafaqat ikki tilli lug‘at, balki bir tilli izohli lug‘atlarda ham, odatda, hosila ma’noning lisoniylashgan ko‘rinishlari talqin qilinadi. Masalan, “O‘zbek tilining izohli lug‘atida” *urmoq* fe’lining 19ta, *tortmoq* fe’lining 21ta, *tutmoq* fe’lining 18ta, *tushmoq* fe’lining 24ta ma’nosi izohlanadi. Hosila ma’nolar umumlashib yoki qo‘llanish doirasi

kengayishi, ixtisoslashishi natijasida ko'chma ma'nolar alohida-alohida sememalar sifatida rivojlanadi. Lug'atda ushbu ma'nolarning barchasi mustaqil semema sifatida kira olmaydi. Bu sememalarning ko'pchiligi muayyan sememaning nutqiy ko'rinishlari (variantlaridir). Ammo ayni vaqtda ayni sememalarning ichida alohida, mustaqil hisoblanish mumkin bo'lgan sememalar ham mavjud. Demak, nutqiy hosilalardan – so'zlardan leksemalar rivojlangani kabi nutqiy ko'chma ma'nolarda sememalar ham rivojlanishi mumkin [1:128]. Masalan:

TUTMOQ

1 Qo'l bilan ushlamoq, ushlab turmoq; tutinmoq. Bir qo'lda kitob, bir qo'lda guldasta tutib turmoq.

2 Ovlab, quvib, izidan borib va sh. k. yo'llar bilan ushlamoq, ushlab olmoq, qo'lga tushirmoq. Baliq tutmoq.

3 Biror narsani iltifotan kimsaga taklif qilmoq, uzatmoq; foydalanish uchun to'g'rilamoq, bermoq. Mehmonlarga sochiq tutmoq.

4 Qo'lidagi (o'zidagi) biror narsani boshqa narsaga to'g'rilamoq, ro'baro' holga olmoq. Xatni chiroq yorug'iga tutib o'qimoq.

5 Ko'chma yo'q bo'lish, ketish va sh.k. dan saqlab turmoq. Hokimiyatni tutib turmoq.

6 Biror holat, vaziyatda saqlamoq, asramoq. Saidbobo negadir tili uchida turgan gapni yutib, cup tutdi.

7 Ko'chma biror narsadan o'zini tiymoq yoki biror narsani, voqeani yuz berishdan to'xtatmoq, bosmoq, ushlamoq. U ko'zlariga to'lgan tomchilarni bazo'r tutib javob berdi. O'zini baland tutmoq. Ertalab yana qonli urushlar boshlandi. Ammo xalq endi o'zini ancha tutib qolgan edi.

8 Ko'chma idora qilmoq, boshqarmoq. Ro'zg'or tutmoq.

9 Ko'chma o'z qo'li ostidagi, izmidagi, qaramog'idagi kimsalarga qandaydir munosabatda, muomalada bo'lmoq. Bolani bo'sh tutish yaramaydi.

10 Biror tarzda ishlatmoq, foydalanmoq, qo'llamoq. Idish-tovoqni, ko'rpa-yostiqli toza tutmoq.

11 Parvarish qilmoq, boqmoq (pilla qurtini). Men, beshovlaring qurt tutinglar, beshta odam bo'shasin, demoqchi emasman.

12 Ishlatish, foydalanish uchun o'z ixtiyorida, qaramog'ida olib turmoq, saqlamoq. Qani iloji bo'lsa, bitta odam tutmasdan, butun ishni o'zim eplay olsam.

13 Pardalash, to'sish, qoplash va sh.k. maqsadlar uchun o'rnatmoq, bog'lab, ilib yoki osib qo'ymoq. Pashshaxona tutmoq.

14 Ko'payib, tarqalib, yoyilib va sh. k. yo'llar bilan ma'lum joyni egallamoq, qoplab olmoq, bosmoq. Samovarning bug'i uyni tutib ketdi.

15 Qo‘zimoq, qo‘zib qolmoq, huruj qilmoq (odatda, inson tabiatida bo‘ladigan turli xislatlar haqida). Otaning tantiligi tutib ketdi. Uning jazavasi tutdi.

16 Amal olmoq, o‘smoq, rivojlanmoq (yangi ko‘chat yoki payvand haqida). Onda-sonda ko‘chatlar o‘tqazilgan ekan-u, ko‘pi tutmapti.

17 Yordamchi fe‘l sifatida bog‘lovchi vazifasida qo‘llanadi; hisoblamoq. Parvozig shaylanib nochor nam urgan Yarador burgutga mymmangiz oson.

18 Ba‘zi so‘zlar bilan qo‘llanganda, shu narsa evaziga biror narsaga duchor bo‘lmoq, uning haqidagi qutula olmaslik ma‘nosini bildiradi. Mening begunoh qonim tutadi hammangni! [2:606]

Ko‘rinib turibdiki, sanalgan 18ta ma‘nodan faqat 5-, 7-, 8-, 9-ma‘nolar ko‘chma pometasi bilan berilgan. Ko‘p ma‘noli so‘z matnda faqat bitta semasi bilan nutqiy voqelanadi. Lug‘atda esa har bir ma‘noni izohlash uchun alohida illyustratsiya – qurshov keltiriladi. Shuningdek, muayyan leksema turli usullarda ko‘chma ma‘no hosil qilishi mumkin. Lug‘atlarda hosila ma‘nolar talqin etilganda ko‘chma pometasi bilan beriladi, qaysi yo‘l bilan hosil bo‘lishiga diqqat qartilmaydi. Masalan,

DASTURXON 1 – O‘rtaga yozib, ustiga ovqat qo‘yiladigan maxsus mato, ro‘zg‘or buyumi [3:680]. Ushbu ma‘no dasturxon leksemasining atash semasi hisoblanib, quyidagi matnda o‘z ma‘nosi bilan voqelangan: Qaymoqqa qorilgan nonlar bilan to‘la dasturxon yozib, achchiq choyni quya boshladi. Oybek, Tanlangan asarlar;

Lug‘atda leksemaning 2 Oziq-ovqat, noz-ne‘mat. Dasturxonga qarang. To‘kin dasturxon; 3 Turmush tarzi, ijtimoiy holati. Dasturxonga boqqan do‘st emas. 4 Ovqatlanish uchun kirishmoq. Bu orada Hamza ham hujrasidan chiqib, dasturxonga o‘tirdi. K.Yashin, Hamza. 5 Ovqatlanishga da‘vat. Qani, dasturxonga qarang. K.Yashin, Hamza. 6 Ziyofat, gap-gashtak. Jamoamizning barchasi ham hozir bo‘lib, dasturxon yer erdik. A.Qodiriy, G‘irvonlik Mallavoy. 7 Ichidagi dardini, muammolarini hammaga oshkor qilmoq, yoymoq. Biror gapni har qayerlarda har kimlarga gapirib, ovoza qilib yurmoq. Siz kimga yaxshi ko‘rinmoqchi edingiz, yolg‘on gapni dasturxon qilib yuribsiz? P.Qodirov, Qadrim. Choyni ichib, piyolaning chetini kafti bilan artarkan, yuragidagi dardini dasturxon qilishga kirishdi. “Yoshlik”. 8 Yaxshilikni bilmaslik, nonko‘rlik. Nonini yeb, dasturxoniga oyoq artdi. 9 Mamlakat, jamiyat boyligi, rizq-ro‘zi. Sendaqa paytimizda biz, nainki mashoq, og‘zimizdagi nonimizni ham el dasturxoniga qo‘yganmiz. O.Yoqubov, Er boshiga ish tushsa – kabi turli ifoda yoki vazifa semalarining voqelanishi ham illyustrativ asoslar bilan tushuntiriladi.

Ushbu ma‘nolardan 2-(Dasturxonga qarang), 3-(Dasturxonga boqqan do‘st emas), 4-(...hujrasidan chiqib, dasturxoniga o‘tirdi), 5-(Qani, dasturxoniga qarang), 6-(Jamoamizning barchasi ham hozir bo‘lib, dasturxon yer erdik) ma‘nolar metonimiya, 7-(...yolg‘on gapni dasturxon qilib yuribsiz), 8-(Nonini yeb, dasturxoniga oyoq artdi),

9-(...og‘zimizdagi nonimizni ham el dasturxoniga qo‘yganmiz) ma’nolar metafora asosida hosil bo‘lgan.

Demak, ko‘p semali leksema o‘zining har bir semasi bilan turlicha leksemalar bilan o‘xshashlik va qo‘shnichilik munosabatlariga kirishadi. Uning umumiste’ moldagi va ixtisoslashgan ma’nolari – jamiyat a’zolarining barchasi uchun tushunarli bo‘lgan ma’nolari lug‘atlarda izohlanadi. Ikki tilli o‘quv lug‘atlarida ko‘p ma’noli so‘zlarni leksikografik semantizatsiyalashda ularning, asosan, hozirgi o‘zbek yoki ingliz adabiy tilida keng qo‘llanadigan ma’nolari beriladi. Izoh tipidagi lug‘atlardan farqlanib, mazkur lug‘atlarda quyidagi lisoniylashmagan nutqiy ko‘chma ma’nolarga izoh berish talab etilmaydi:

1) ijodkorlar tomonidan poetik maqsadda qo‘llangan, adabiy tilda uchramaydigan nutqiy ma’nolar;

2) ayrim ilmiy asarlarda vaziyat taqozosiga ko‘ra shartli ravishda ishlatilgan ko‘chma ma’nolar;

3) qo‘llanishi chegaralangan terminologik ma’nolar;

4) tor doirada ishlatiladigan dialektal ma’nolar;

5) tarixiy yoki ijtimoiy, siyosiy eskirgan, arxaik ma’nolar;

6) faqat so‘zlashuv nutqida uchraydigan yoki ijtimoiy chegaralangan jargon, sleng, vulgarizm, varvarizm sifatida qo‘llanadigan ma’nolar.

Har qanday so‘z dastlab bir ma’noli bo‘ladi. Leksik ma’no tarixiy taraqqiyotda bo‘lib, davr nuqtai nazaridan o‘zgarib – torayib, kengayib boradi. Zamonaviy leksikografiyaning eng muhim muammolardan biri – turli tillarga xos leksik-semantik imkoniyatlarni sinxron aspektda qiyosiy tadqiq etishdir. Bu ko‘p ma’noli so‘zlar leksikografik talqiniga diaxron emas, sinxron aspektda yondashishni taqozo etadi. Hatto XI asrning buyuk leksikografi M.Koshg‘ariy ham lug‘at so‘zligini tartiblashda avvalo “turmushda qo‘llanadigan va qo‘llanilmaydigan” so‘zlarni tanlab olgan. Lug‘at tuzilgan davrda har ikki xalq tilida iste’molda bo‘lgan so‘zlarnigina so‘zlikka kiritgan. Iste’moldan chiqqan, eskirgan so‘zlarni qoldirganini muallif ta’kidlab o‘tgan: “Tushunilishi oson bo‘lsin uchun asarda arabcha istilo (termin)larni qo‘lladim. Kitobni tuzish oldida Xalil ibni Ahmadning “Kitobul ayn” asarida tutgan tartibini qo‘llash, iste’moldan chiqqan so‘zlarni ham bera borish fikri menda tug‘ilgan edi. Bu tartib arab tili bilan ikki uloqchi ot singari teng poyga qilib o‘zib borayotgan turk tilini to‘liqroq yoritish jihatidan ham yaxshi edi. Lekin men o‘quvchilarning foydalanish masalasiga asoslandim. Men iste’moldagi so‘zlarnigina berdim, iste’moldan chiqqanlarini tashladim. Ten tutgan tartib to‘g‘riroqdir” [4:250].

Polisemantik so‘zning muayyan davrda faol bo‘lgan ma’nosi davrlar o‘tishi bilan istemoldan chiqishi yoki kuchsizlanishi mumkin. Masalan, “Devonu lug‘otit turk”da: **јѣґач** – daraxt. **Ўзүм јѣґачі** – uzum daraxti. **Јаґақ јѣґачі** – yong‘oq daraxti

[5:234]tarzida talqin qilinadi. M.Koshg'ariy yashagan davrda yog'och daraxt, uzunlik o'lchovi, o'tin ma'nolarini anglatgan. Ba'zi birikmalarda og'och tarzida qo'llangan: Beshog'och (Beshyog'och). Ayni paytda bu so'z ustun, xoda, novda ma'nolarida qo'llanadi.

Alohida ta'kid berish kerakki, o'quv lug'ati, xoh u tarjima lug'ati bo'lsin, hoh izohli lug'at, so'z ma'nosining semantik taraqqiyotini yoritishni maqsad qilib qo'ymaydi. Bu katta lug'atlar, akademik lug'atlarning vazifasi. Hatto ayni paytda iste'molda bo'lgan leksemaning ko'chma ma'nolari eskirgan bo'lsa ham, o'quv lug'atlarda ushbu ma'noga izoh berish shart emas. Masalan, samovar yaqin davrlarga qadar til iste'molchilari ongida choyxonaga aloqador narsa-buyum nomi sifatida yashagan. Choyxona va samovar assotsiativ birliklar hisoblangan va biri aytilganda ikkinchisi tushunilgan: Ertalabdan samovar odamlar bilan gavjum. Ammo bugungi kunda samovarlilar o'rnini yangi texnologiyalarga bo'shatib berdi va samovar so'zi ham arxaizmga aylandi. Samovar leksemasi lug'at so'zligidan joy olsa-da, uning metonimiya asosida hosil bo'lgan choyxona ma'nosini o'quv lug'atlarda izohlash shart emas.

Ko'p ma'noli so'z bir paytda o'z shakldoshiga ham ega bo'lishi mumkin. Ko'p ma'noli so'zlarni leksikografik talqin qilishda ayrim ko'p ma'noli so'zlarning shakldoshlari mavjud bo'lib, ularning aksariyatining ko'chma ma'nolarga ega bo'lishi. Ma'lumki, ko'p ma'nolilik, odatda, o'z qatlam so'zlarida kuzatiladi. Biroq muayyan tilga mansub ko'p ma'noli o'zlashma so'z boshqa tilga faqat bosh ma'nosi bilan emas, ko'chma ma'nolari bilan ham o'zlashishi mumkin. Shu bois so'zlarni tarjimada aks ettirish muammolari tilshunoslik, jumladan, o'zbek tilshunosligida ham allaqachonlar tilshunoslik kun tartibiga olib chiqilgan [6:32]. Muayyan tilda ko'chma ma'nolariga ega bo'lgan so'z ikkinchi tilga o'zlashganda faqat bosh ma'nosi bilan emas, odatda, ko'chma ma'nolari bilan ham o'zlashadi. Masalan, fors-tojikcha "dast" – qo'l so'zidan metonimiya asosida hosil bo'lgan dasta so'zining hozirgi o'zbek tilida barchasi fors tilidan o'zlashgan to'rtta shakldoshi mavjud:

DASTA I [f. دسته – sop; tutqich] tutqich.

DASTA II [f. دسته] Keli (o'g'ir)da narsa oqdashda (tuyishda) ishlatiladigan tutqichli asbob, kelisop.

DASTA III [f. دسته] shv. Chillak.

DASTA IV [f. دسته] – guruh; to'da; bog'lam, to'p.

Ushbu so'zlardan I va IV so'zning uchtadan beshtagacha ko'chma ma'nolari mavjud. Sop, tutqich ma'noli dasta so'zi "qo'l bilan ushlanadigan qismiga ega bo'lgan narsa-buyumning shu qismi nomi" ma'nosini ifodalaydi. Shu bilan birga u metafora yoki metonimiya asosida ko'chgan bir necha ifoda semalariga ham ega bo'lib, o'zbek tiliga u atash va ifoda semalari bilan birga o'zlashgan:

DASTA I [ф. دسته – sop; tutqich] **1** Turli asboblarning qo‘l bilan ushlanadigan qismi; sop. Bolta dastasi. Pichoq dastasi. Pichoq dastasini qattiq qisganidan, tirnog‘i kaftiga botib ketdi. “Yoshlik”. Dastasi bo‘lmasa, qilich ham kesmaydi. “Qanotli so‘zlar”. U kichkina.. ketmonini yerga qadab, dastasiga o‘tirdi. S.Siyoyev, Yorug‘lik. 2 Tutqich, tutqa, qabza. Eshikning dastasi. [Gulnor] Bir qo‘li bilan derazaning dastasini ushladi. Oybek, Tanlangan asarlar. Bekning chayir qo‘li begona chamadonning dastasini ushlaganicha tinchidi. A.Muxtor, Tug‘ilish. Chashkaning dastasidan tutib, qora choy ichsa, juda gashtli bo‘ladi. N.Aminov, Qahqaha. 3 Musiqa asbobining tor (ip, sim) tortilgan va qo‘l surib, parda bosiladigan qismi. Dutorning dastasi. [7:680]

Shuningdek, *dasta* so‘zi *dastr* ‘mol – qo‘lro‘mol, *dastgoh* – inson qo‘li bilan boshqariladigan asbob-uskuna, *dastyor* – qo‘lidan ish keladigan bola, yordamchi, *dastak* – hasa, asos[8:83] kabi. Hatto tarkibida ma‘nodoshi bo‘lgan turg‘un birikmalarda o‘zaro almashinib variantlilikni yuzaga keltirgan: dastasini o‘zidan chiqarmoq / sopini o‘zidan chiqarmoq.

Xullas, xorijiy tilni o‘rganishda ko‘p ma‘noli so‘zlarning ko‘chma ma‘nolari va ularning muhimlik darajasini bilish, o‘rnida qo‘llash, kontekstual ma‘nolardan nutqda to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishda ikki tilli lug‘atlarning roli muhim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ne‘matov H., Rasulov R. *O‘zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 128 b. – B.76.
2. *O‘zbek tilining izohli lug‘ati*. 4-jild. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – 606 b. –B. 208-211.
3. *O‘zbek tilining izohli lug‘ati*. 1-jild. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – 680 b. –B. 574
4. Mahmud Koshg‘ariy. *Devonu lug‘otit turk. Turkiy so‘zlar devoni*. 3 jildlik. 1-jild. Tarjimon va nashrga tayyorlovchi: S.Mutallibov. – Toshkent: FAN, 1960. – 250 b. – B.45-46
5. Mahmud Koshg‘ariy. *Devonu lug‘otit turk. Turkiy so‘zlar devoni*. 3 jildlik. 3-jild. Tarjimon va nashrga tayyorlovchi: S.Mutallibov. – Toshkent: FAN, 1960. – 234 b. –B.15
6. Abdullayeva L. *Metaforalar va ularning tarjima qilinishi haqida ba‘zi mulohazalar // O‘zbek tili va adabiyoti*. – 1965. 1-son. –B.32
7. *O‘zbek tilining izohli lug‘ati*. 1-jild. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – 680 b. –B. 570
8. Rustamov. A. Karimov. Q. Umarov. Z. *Forscha-o‘zbekcha o‘quv lug‘ati*. T. O‘qituvchi. 1975. –83b.

TABLE OF CONTENTS

Sr. No.	Paper/ Author
1	
	Mo'minov Abbosbek Soyibjon o'g'li. (2023). SO'Z QUDRATI YOHUD ERKIN VOHIDOVNING BADIYIY MAHORATI. SCHOLAR, 1(1), 4–7. https://doi.org/10.5281/zenodo.7548886
2	
	Камолов Жаҳонгир Мамасидиқович, & Рахматова Малика Шерзодовна. (2023). ЭФТАЛИЙЛАР ДАВЛАТИ БОШҚАРУВ ТАРТИБОТИДА МАЪМУРИЙ МАРКАЗЛАРНИНГ РОЛИ. SCHOLAR, 1(1), 8–15. https://doi.org/10.5281/zenodo.7548494
3	
	Мамасолиева М.Ж, Бакридинов К.Н, & Урманов Х.Н. (2023). ДРЕВНЯЯ ДНК И ИСТОРИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА. SCHOLAR, 1(1), 16–21. https://doi.org/10.5281/zenodo.7548555
4	
	Jurayev Erali Xoliyar o'g'li. (2023). IS LEARNING PLACE NAMES INTO GROUPS THE MOST IMPORTANT TASK. SCHOLAR, 1(1), 22–28. https://doi.org/10.5281/zenodo.7548612
5	
	Султанбаева Зульфия Бердимуратовна. (2023). МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВОЙ И ЯЗЫКОВОЙ КОМПЕТЕНЦИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ РОДНОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ. SCHOLAR, 1(1), 29–32. https://doi.org/10.5281/zenodo.7548635
6	
	Ochilov Farkhodjon Shavkatjonovich, & Reimbaev Bekhzod Mukhtarovich. (2023). PROBLEMS OF SETTLEMENTS WITH SUPPLIERS AND CONTRACTORS. SCHOLAR, 1(1), 33–41. https://doi.org/10.5281/zenodo.7548650
7	
	Kodirova Shakhlo Salomovna. (2023). ANXIETY-DEPRESSIVE DISORDERS IN PATIENTS WITH CHRONIC HEART FAILURE. SCHOLAR, 1(1), 42–47. https://doi.org/10.5281/zenodo.7548676

8

Kodirova Shahnoza Salomovna. (2023). STANDARTLASHTIRISH OZIQ-OVQAT MAHSULOTLARINI ISHLAB CHIQRISHDA BARQAROR RIVOJLANISH MAQSADLARINI AMALGA OSHIRISH VOSITASI. SCHOLAR, 1(1), 48–51. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7548891>

9

Valiyev Hasan Sunnatillo o'g'li. (2023). SURXONDARYODA ARXEOLOGIK TURIZMNI RIVOJLANTIRISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEKANIZMLARI. SCHOLAR, 1(1), 52–57. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7548898>

10

Muminov Sidikjon Mirsobirovich, & Jo'rayeva Shaxnoza Mo'ydinovna. (2023). TABIIY VA IJTIMOIIY EKOLOGIYANING MULOQOT XULQIGA TA'SIRI. SCHOLAR, 1(1), 58–63. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7548899>

11

Ахунджанов Д.Г, & Аскарходжаев Ш.И. (2023). ВИЗУАЛЬНОЕ ОБСЛЕДОВАНИЕ ТЕХНИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ И РАЗРАБОТКА РЕКОМЕНДАЦИЙ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ ДОЛГОВЕЧНОСТИ КОНСТРУКЦИЙ ПАМЯТНИКОВ АРХИТЕКТУРЫ АНСАМБЛЯ ШОХИ-ЗИНДА. SCHOLAR, 1(1), 64–73. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7548743>

12

Назарова М.К, Ахунджанов Д.Г, & Зокиржонова К.Т. (2023). ОЦЕНКА ТЕХНИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ ПАМЯТНИКОВ АРХИТЕКТУРЫ. SCHOLAR, 1(1), 74–81. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7548757>

13

Lapasov Shaxzod Anvar o'g'li. (2023). EKSPORTGA KO'RSATILADIGAN MOLIYAVIY XIZMATLARNI RIVOJLANTIRISHNING XORIJ TAJRIBASI. SCHOLAR, 1(1), 82–87. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7548903>

14

Lapasov Shaxzod Anvar o'g'li. (2023). O'ZBEKISTONDA EKSPORT FAOLIYATINI MOLIYAVIY QO'LLAB-QUVVATLASH TIZIMI. SCHOLAR, 1(1), 88–95. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7548904>

15

Eshkuziyeva Hilola G'ulom qizi. (2023). HUVAYDONING "ROHATI DIL" DOSTONI TARKIBI. SCHOLAR, 1(1), 96–100. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7548912>

16

Azimova A.Q., & Islomov A.X. (2023). UZUM MEVASIDAN SHINNI TAYYORLASH USULLARI VA KIMYOVIY TARKIBI HAMDA TIBBIYOTDA ISHLATILISHI. SCHOLAR, 1(1), 101–105.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7548920>

17

Qurbonova Sarvinoz Gulboyevna. (2023). "ZARBULMASAL" ASARI VA XALQ OG'ZAKI IJODI. SCHOLAR, 1(1), 106–109.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7548930>

18

Д.Б.Ахунов, Ш.Жураев, Д.Ахатов, & Х.Жураев. (2023). ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ПОЛУЧЕННЫХ СИТАЛЛОВ НА ОСНОВЕ БАЗАЛЬТОВ МЕСТОРОЖДЕНИЯ КУТЧИ. SCHOLAR, 1(1), 110–118. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7548942>

19

Ойбек Анварович Аманов, Абдирасул Абдихакимович Жўраев, & Фарход Дониёрович Мамадиёров. (2023). БАҲОРГИ ЮМШОҚ БУҒДОЙ НАВЛАРИНИНГ ЎСУВ ДАВРИГА ЭКИШ МЕЪЁРИ ВА МУДДАТЛАРИНИНГ ТАЪСИРИ. SCHOLAR, 1(1), 119–123.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7548958>

20

З. Напасова. (2023). МАТН КОМПОНЕНТЛАРИНИНГ МУРАККАБ СИНТАКТИК ҚУРИЛМАЛАР БИЛАН ИФОДАЛАНИШИ. SCHOLAR, 1(1), 124–127. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7548981>

21

Karimova Xurshida Abdurashid qizi. (2023). XITOU VA TAYVANNING ZAMONAVIY IQTISODIY TERMINOLOGIYASI. SCHOLAR, 1(1), 128–133. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7548992>

22

Usanov Sh.A. (2023). OILA TARBIYASINI TASHKIL ETISHDA OTA-ONANING ASOSIY VAZIFALARI. SCHOLAR, 1(1), 134–138.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7549002>

23

Yo'ldoshev Tojiddin Abdukarimovich. (2023). OILADA BOLALARNI TO'G'RI TARBIYALASHNING ASOSIY SHARTLARI VA MUAMMOLARI. SCHOLAR, 1(1), 139–143.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7549010>

24

Ro'zumova Gulbahor Matyakubbayevna. (2023). NOFILOLOGIK OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA XITOIY TILINI O'QITISHDA TALABALARDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI. SCHOLAR, 1(1), 144–147. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7549018>

25

T.M. Kuliev, R.R. Nazirov, & U.Sh. Mukhammadiev. (2023). SUBSTANTIATION OF THE DIRECTION OF RESEARCH ON IMPROVEMENT OF THE CLEANING SECTION FROM LARGE LITTER OF THE UHC CLEANING UNIT. SCHOLAR, 1(1), 148–151. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7549024>

26

B.N. Sulaymonov, & A.M. Akbarov. (2023). O'ZBEK TILINING IZOHLI LUG'ATLARIDA KO'P MA'NOLI SO'ZLAR TALQINI. SCHOLAR, 1(1), 152–157. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7550743>